

Moholy-Nagy Művészeti Egyetem
Doktori Iskola, Építőművészet

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

INICIATIKUS UTAK

Kortárs monostorok Szent Benedek Regulája tükrében

Szilágyi Klára
témavezető: Dr. Ferkai András
Budapest, 2013. december

NYILATKOZAT

Ezúton kijelentem, hogy a doktori értekezés teljes egészében saját munkám.

A Pannonhalmi Bencés Főapátság kertjeinek felújítási tervét Vajda Szabolcs táj- és kertépítésszel közösen készítettük.

A komplex tervezési feladatból az Arborétum labirintusa, a Hospodárkert szabadtéri színháza és a Gyógynövénykert bemutatóháza 70%-ban saját szellemi alkotásaim.

Fenti munkákból a labirintust és a szabadtéri színházat tekintem mestermunkámnak.

Budapest, 2013. december 20.

Szilágyi Klára

Vajda Szabolcs

KIVONAT

Szerző: Szilágyi Klára

Értekezés címe: Iniciatikus utak – Kortárs monostorok Szent Benedek Regulája tükrében

Mestermunka címe: A Pannonhalmi Bencés Főapátság kertjeinek megújítása

Témavezető: Dr. Ferkai András

Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Doktori Iskola

Budapest, 2013. december

A középkori Európa épített arcát jelentős mértékben meghatározó rendek, a bencés és a ciszterci rend szerepe az újkor idejére elhalványult – az épített környezet formálásában mintaadó szerepükkel hosszú ideje nem számolunk. Pannonhalmán, a magyar bencés szerzetesség központjában az elmúlt másfél évtizedben azonban példaértékű építészeti tevékenységnek lehettünk tanúi. A végeredmény kivételes minőségén túl, a folyamat komplexitása, előkészítettsége, következetes végigvitele és a résztvevők magasfokú kooperációja is figyelmet érdemel. Mindez nem választható le a létrehozó közösség szerzetesi hagyományairól és a rendalapító Szent Benedek alapvetéseiről.

A Sankt Gallen-i ideáltervet elemezve és esettanulmányokat végezve kijelenthető, hogy a szerzetesi épületegyüttesek egyfajta *monasztikus antropológia* leképezései. A monostor téralakítása – a fizikai komfort átgondolt kiszolgálásán túl – a benne élők lelki fejlődését szolgálja, a terek alakítói tudatos gesztusokat tesznek annak érdekében, hogy a szerzetesek (és velük összefüggésben a vendégeik) iniciációját megfelelő befogadó terekkel támogassák. A szerzetesközösségek, és ezzel együtt épületegyütteseik rezilienciáját nagymértékben szolgálja a benedeki mértéktartás és a *discretio*, vagyis a megkülönböztetés képessége.

Mestermunkám, a pannonhalmi apátsági kertekben megépült *labirintus* és a *szabadtéri színház* közös jellemzője, hogy eleven párbeszédet folytatnak a befogadó természeti környezettel, és így kizárólag az adott helyhez tartoznak. Mindkét tér foucault-i értelemben heterotóp hely az apátság tágabb egységében: minden más térrel kapcsolatban állnak, miközben saját térrel is rendelkeznek. A terek az elmélyülés lehetőségét hordozzák: kilépve a bennünket körülvevő világból, ezekben a terekben távolságot vehetünk és új nézőpontokra találhatunk.

ABSTRACT

Author: Klára Szilágyi

Title of dissertation: Initiative ways – Contemporary monasteries in light of the Rule of Saint Benedict

Title of masterpiece: Renewal of the gardens of Pannonhalma Benedictine Archabbey

Consultant: Dr. András Ferkai

Moholy-Nagy University of Art and Design
Budapest, December 2013.

The role of Benedictine and Cistercian orders in forming the architectural image of medieval Europe had declined by the beginning of the Modern Age – we are not reckoning with their typical role in building our environment any more. However, in Pannonhalma, in the centre of the Hungarian Benedictine order one can witness an exemplary architectural activity in the past fifteen years. Besides the unique quality of the works, the complexity and preparedness of the planning and building progress and also the cooperation of the participants are impressive. This is tightly connected to the traditions of the community and the principles of the founder Saint Benedict.

By analysing the ideal plan of Sankt Gallen and other historical examples, one can declare that monastic buildings are mappings of some kind of a *monastic anthropology*. Besides offering physical comfort, the spaces of the monastery serve the psychical development of those inhabiting them. The creators of spaces offer proper initiative spaces to support the initiation of community members and guests. The resilience of monastic communities and their buildings is sustained by Benedictine temperance and *discretio*, the ability of making distinction.

My masterpiece, the *labyrinth* and the *open-air theatre* in the gardens of the Archabbey of Pannonhalma dialogize with their receptive environment. Both spaces are heterotopic places in Foucault's sense within the large complex of the archabbey: they are connected to every other space, and they also have a space of their own. By personal initiation, they offer a possibility to quiet one's mind by stepping out of our everyday world, gain distance and find new viewpoints.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönöm
tanárainknak és mestereimnek,
akik velünk vannak és akik elmentek,
témavezetőmnek, Ferkai Andrásnak,
a pannonhalmi bencés közösségnek,
különösen is Varga Mátyásnak
Fehérváry Jákónak és Hortobágyi Cirillnek,
a bakonybéli bencéseknek,
Bretz Annamáriának és a keddieknek,
Hartmann Gergelynek,
Kemenczei Csillának,
szüleimnek
és Erő Zoltánnak
a doktori munkámhoz nyújtott segítségét, támogatását és bizalmát.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Nyilatkozat</i>	2
<i>Kivonat</i>	3
<i>Abstract</i>	4
<i>Köszönetnyilvánítás</i>	5
Előhang	7
Bevezetés	9
1. Történeti esettanulmány: Praglia, a reneszánsz monostor mintapéldája	15
<i>A mintaadó Sankt Gallen-i terv</i>	16
<i>Praglia története</i>	20
<i>Praglia térhasználata</i>	22
<i>Praglia vendégeként</i>	25
2. Körkép: a 20. századi és kortárs szerzetesi építészet	29
<i>A müncheni Szent Lőrinc templom és konvent</i>	32
<i>A vaalsi Szent Benedek monostor</i>	34
<i>Bose: a monostor, mint talált tárgy</i>	40
<i>A Novy Dour-i Miasszonyunk apátság</i>	42
3. Pannonhalma	47
<i>Épített örökség</i>	48
<i>Kortárs építészet, út-terek</i>	52
<i>A megújult bazilika</i>	58
4. Pannonhalma munkatársaként.	
Mestermunka	65
<i>Labirintus</i>	67
<i>Színház</i>	72
Melléklet: Beszélgetés Gérecz B. Imre OSB pannonhalmi szerzetessel	76
<i>Felhasznált irodalom</i>	86
<i>Képek jegyzéke</i>	86
<i>A témához kapcsolódó saját publikációk</i>	89

Előhang

Amikor 2005 elején a doktori iskola felvételijére készültem, választott kutatási területem többek kételkedését és értetlenségét váltotta ki: kortárs szerzetesi építészet – van ilyen?

Akkor még szakmai berkekben is alig volt ismert John Pawson frissen átadott csehországi ciszterci rendháza, Peter Zumthor rajongott Szent Benedek kápolnáját – a rendalapító védőszent ellenére – nem hozták összefüggésbe a szerzetesi építészettel, a magyar bencések pedig még a legelején voltak annak az építkezési hullámnak, amelynek később tanúi lehettünk.

Ma, tíz évvel később alig találni olyat, aki ne értesült volna legalább a pannonhalmi bazilika felújításáról, és ne lenne határozott véleménye, akár pro, akár kontra, akár járt ott, akár nem.

A felvételit megelőzően két folyamat zajlott bennem párhuzamosan.

Építészként felfigyeltem a Pannonhalmán frissen átadott új borászatra és fogadóépületre. A két épület nemcsak a magyar egyházakra jellemző, „szent közepszer”-elvű magatartással volt kontrasztban, hanem a magyar építészet élvonalának akkor nagyon elhanyagolt területét, a műemléki környezettel bátor és megtermékenyítő párbeszédet folytató építészetet erősítette, ami mindig is foglalkoztatott.

Ugyanebben az időszakban felnőttként szerzett hitem megélésében épp a helyemet kerestem. Meggyőződésem, hogy a világ nem fekete és fehér, mégis folyamatosan erőltetett törésvonalakba és sablonos válaszokba ütköztem, és azt éreztem, hogy pusztán a kételyeim kifejezésével is megrökönyödést keltek. Rendkívül felszabadítóan hatott, amikor a Szent Szabina kápolnában, a bencések budapesti tanulmányi házában egy más minőségű gondolkodásra és kommunikációra találtam.

Egy ideig magam sem vettem észre, hogy a két út egy irányba vezet.

Pannonhalmán kolozsvári egyetemistaként, szakmai gyakorlaton jártam először: 1995 nyarán a millenniumára készülõ apátság templomának felmérését készítettük. A munka heteken át tartott, kőről kőre, oszlopról oszlopra haladtunk a rajzokkal. A szerzetesekkel egymás kerülgetésében merült ki minden kapcsolatunk, a hely valahogy mégis a bőrünk alá bújt, megszabta napjaink ritmusát és beszélgetéseink hangulatát. Majd visszamentünk Kolozsvárra, és Pannonhalma egy szép emlék maradt.

Szinte tíz évvel később váratlanul a korábbi munka folytatásában találtam magam. Egy pasaréti szakmai előadáson a számomra ismeretlen előadó, Varga Mátyás bencés szerzetes Pannonhalma említett két új házáról és a bazilika felújításáról beszélt, valamint a tervezésére felkért Peter Zumthorról, akinek elfogadó válaszát remélték. Üdítő volt az a magátólértetődő európaiság és kíméletlen átgondoltság, ami a mondataiból sugárzott, mégha közben kételyeit is megosztotta velünk. Előadásához egykori felmérési rajzainkat használta, én pedig örömmel éltem meg, hogy tudtom nélkül valamiféle közöm van ehhez a folyamathoz. Kíváncsi lettem a folytatásra.

Az események innen felgyorsultak: nem sokkal később elfogadtam a Szent Szabina kápolnához tartozó laikus felnőtt közösség, a „keddiek” meghívását, akiknek máig Varga Mátyas a pannonhalmi mentora, hogy csatlakozzak alkalmaikhoz.

Egy évvel később már a „keddi” közösséggel (és még vagy háromszáz emberrel) ünnepeltem Pannonhalmán a húsvétot – a kezdődő beavatottság megilletődött érzésével érkeztem.

Folyamatosan foglalkoztatott, hogy mi az a lelki és szellemi közeg, ami lehetővé teszi ezeket az eredményeket? Mi ad belső tartást azoknak az embereknek, akiknél a magamnak is nehezen megfogalmazható kérdéseimmel nem háritásra, hanem értő és együttérző meghallgatásra találok? Vannak-e a maguk számára kialakított épített környezetnek olyan elemei, amelyek segítik őket ebben? Hogyan fogalmazhatóak meg, mik a jellegzetességei ezeknek a tereknek?

Közben felvételiztem a Doktori iskolába. Kutatási területem meghatározásakor azt a kérdést tettem fel magamnak, mi az, amiről el tudom képzelni, hogy öt, hét, esetleg több év múlva is érdekelni fog? Így esett a választásom a kortárs szerzetesi építészetre, aminek azonban nem a látható tényszerűsége érdekelt, hanem a motivációk, a miértek és a hogyanok. A szerzetesi építészet mellé így került be fogalompárként az iniciatikus út. Talán az a – csak mostanában világossá váló – hátsó szándék is vezetett, hogy így a magam iniciációjában is könnyebben eligazodom.

Akkor még nem tudhattam, hogy a magyarországi szerzetesi építészetnek nem pusztán kívülálló szemlélője, esetleg látogatója leszek, hanem lehetőséget kapok annak alakítására is – a megelőlegezett bizalmat ezúton is köszönöm a pannonhalmi bencés közösségnek.

Az elmúlt években sokszor és sokféle minőségben fordultam meg Pannonhalmán. Néhány fogalom valódi mélységét és súlyát ott tanultam meg. Bizalom. Nyitottság. Elfogadás. Párbeszéd. Európaiság. „Egy világunk van.”

Egy gazdag szellemi és lelki otthonhoz tartozás érzése mellett izgalmas feladatokat, intenzív alkotó időszakokat tudok magam mögött. Az építészeten túl, amelyről mester-munkám kapcsán részletesen írni fogok, kipróbálhattam magam egy-két olyan területen, amire vágytam, de tulajdonképpen még magamnak se mertem kimondani. Könyvet fordítottam, tanulmányt írtam, kiállításokhoz kutattam és kipróbáltam magam kurátor-ként is, elmélyültem a szerzetesek gyógynövényes világában, kezemben tartottam évszázados nyomatokat és recepteskönyveket. Nagyszerű munkatársakkal dolgoztam együtt.

Most, szinte tíz évvel később, megannyi élmény, beszélgetés és sokféle feladat elvégzése után is csak részleges válaszaim vannak feltett kérdéseimre – ezeket osztom meg ebben az értekezésben.

*A Szent Benedek kápolna kilincse.
Sumvitg, Peter Zumthor, 1988.*

BEVEZETÉS

Kutatásom középpontjában a kortárs szerzetesi építészet áll, amelyet a terek és térsorok által felkínált iniciatikus út koncepciója felől szeretnék megközelíteni.

Mindenekelőtt pontosítani kívánom az alapfogalmakat.

A szerzetesi építészet gyűjtőfogalma alatt azokat az építészeti alkotásokat értem, amelyeknek szerzetesközösségek a megrendelői. Ezek az épületek szükségszerűen egy közösség és egy tervező, tervezőcsoport együttgondolkodásából születnek. Minősített eset – mint látni fogjuk –, ha maga az építész is szerzetes.

A szerzetesi építészet tág fogalomkörét személyes preferenciáim és élményeim mentén szűkítettem befogható méretűre: egyetlen kivételtől eltekintve valamennyi bemutatott monostor Szent Benedek Reguláján alapuló keresztény közösségnek ad otthont, a skála mégis tág, mivel különböző korokhoz köthetőek, és nem csak benecés, hanem ciszterci és ökumenikus is akad közöttük.

Az *iniciatikus út, beavatási út* is meghatározásra szorul – ebben C. G. Jung és Mircea Eliade a mértékadó. Eliade szerint „a beavatási folyamat minden emberi lét velejárójának tűnik.”¹ „Mintha a beavatás a teljes megújulásra irányuló bármiféle törekvéshez vagy egy megszentelt létmód elérése végett az ember természetes állapotának meghaladására tett bármiféle erőfeszítéshez nélkülözhetetlen folyamat lenne.”²

A beavatás egyrészt az *individuációt* támogató aktus. „Az individuáció jelentése: egyeddé válás, és amennyiben individualitáson a legbensőbb, végső és semmihez sem hasonlítható egyszerűségünket értjük: *önmagunkká válás*.” A kifejezést „annak a folyamatnak az értelmében használom, amely egy lélektani »individuumot«, vagyis egy különálló, oszthatatlan egységet, egy *teljességet* hoz létre.”³ Másrészt a beavatás: „Egy olyan *határhelyzet* megtapasztalását teszi lehetővé, amely múlt és jövő metszéspontján a megszentelt időbe és térbe nyújt bevezetést.”⁴

A szerzetesi építészetet elsősorban a szerzetesközösséget befogadó *monostorral* azonosítjuk. A monostor

1 Mircea ELIADE, *Misztikus születések*. Európa, Budapest, 1999, 251.

2 ELIADE, i.m., 230.

3 Aniela JAFFÉ idézi = C. G. JUNG: *Emlékek, álmok, gondolatok*. Európa, Budapest, 1987, 442-443.

4 ROCHLITZ Kyra, *Válaszúton. Beavatás és kereszténység* = *Válaszúton. Vigilia*, Budapest, 2007, 146.

mibenlétét Enzo Bianchi, a bosei szerzetesközösség alapító apátja így fogalmazza meg számunkra:

„Valójában mi is a monostor? Benedek többször is »Isten házának« nevezi, olyan helynek, ahol Isten megjelenik az emberek között, és bennük lakik; iskola is, amelyben az egyetlen tantárgy Isten (RB⁵ Prol 45-50) és a testvérek szolgálata (RB 72, 4-8); műhely, ahol a jó cselekedetek szerszámaival dolgoznak (RB 4, 78); test, amelyhez az csatlakozik, aki az Urat akarja szolgálni (RB, 61, 6-10).”⁶ Már a korai monasztikus hagyomány is megkülönböztette a közös rendtartást követő, egyszerű együttélést és az Isten házában folytatott közösségi életet. „A monostor valóban olyan környezet, amelyet azért hoztak létre, hogy falai között Isten szavára figyelhessenek.”⁷ E mellett azonban: „Olyan tér, amelyik kulturális emlékezetté válik. Képes megóvni az emberi értékeket és tapasztalatokat: a keresztények és minden ember örökségét. Olyan tér, ahol a szabadság uralkodik.”⁸ A szerzetesek munkája pedig „a föld transzfigurációja, hogy a sivatag helyén kert és város legyen.”⁹

A csatlakozás egy monostor szerzetesközösségéhez hosszú utat, több évnyi időt feltételez. „A szerzetesjelölt, aki elkezd egy közösségben élni annak szabályai és szokásai szerint, a végleges elköteleződést megelőző próbaidejét tölti, amelynek tartama a hagyományok szerint változik. Ennek az időszaknak, amely a mai gyakorlatnak megfelelően három és hét év közé tehető, megvannak a különböző, egymást követő állomásai: jelöltség, noviciátus stb. Mindenesetre próbaidő, amely alatt bizonyosságot kell szerezni Isten hívásáról”¹⁰ A próbaidő alatt a jelölt legfontosabb feladata, hogy minél mélyebb önismeretre tegyen szert, tanulja meg elfogadni önmagát, fejlessze kapcsolatteremtő képességét, legyen képes a valóság helyes olvasására és ehhez a rugalmas alkalmazkodásra, valamint dolgozzon az élete egységének megteremtésén. Aki belép egy közösségbe, arra

5 Szent Benedek Regulája (továbbiakban RB)

6 Enzo BIANCHI, *Nem vagyunk különbek. A szerzetesek mint jelentéktelen laikusok*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2008, 129.

7 Enzo BIANCHI, i. m., 129.

8 Enzo BIANCHI, i. m., 116.

9 Enzo BIANCHI, i. m., 88.

10 Enzo BIANCHI, i. m., 117.

vállalkozik, hogy „rendszer és apát vezetésével”¹¹ éli életét, „így a személy érése nagymértékben függ ettől a nem véletlenül kettős kötéstől: a regulától és az apáttól.”¹²

A konkrét épített környezet, amelyben a folyamat végbemegy, önmagában nem old meg semmit a személy helyett, de támogathatja vagy akadályozhatja őt munkájában. A tér árnyalhat, kihangsúlyozhat, lehet befogadó vagy kirekesztő – a terek nagyon erős pszichológiával rendelkezhetnek.

Szent Benedeknél alapvető a *stabilitas*, az „egy helyben maradás”: a szerzetes maradjon meg abban a közösségben, abban a monostorban, ahová elköteleződött, hacsak apátja máshová nem küldi. Ez alapján joggal várható el, hogy a monostor olyan életteret biztosítson, amelyik maximálisan megfelel rendeltetésének, a környezettel és a benne lakókkal nyitott kapcsolatban áll, igényes, mértéktartó és kiegyensúlyozott.

Peter Zumthor mindannyiunk által ismert tenyérnyi Szent Benedek kápolnája hihetetlenül koncentrált módon nyújt iniciatikus utat. A bejárathoz vezető pár lépcső legfelső foka mély ajtóbélletbe ér: a belépő számára megszűnik a külvilág. Az óramű-finomságú kilincs lenyomása után a bejárat tér leheletnyi ferdesége az első lépést bizonytalanná teszi, az útban álló oszlop pedig szinte megállít, irányváltásra készítet, hogy még hangsúlyosabbá váljék az *átlépés*. Egy újabb szintváltás után már a befogadás teljességét élhetjük meg, hirtelen érvényre jut a kápolna saját belső rendje, a pillérek a szentély felé fordítják tekintetünket. A hívek rendszeresen átgyalult padjai friss fenyőillattal, „lélekkel” töltik meg a teret. A külvilágból a kék eget és a beszűrődő hangokat érzékeljük, saját lépéseink dobogását pedig felerősítve halljuk. E sokféle beavató tartalom párhuzamát egy monostorban egy-egy kerengőhöz vagy önálló térhez, térrendszerhez kapcsolódva találhatjuk meg, és a monostoron belül a templom is önálló utat kínálhat fel. Értekezésem közepontjában e térbeli kapcsolatok, viszonyrendszerek állnak.

Szent Benedek Regulája a következőket tanácsolja a monostor házgondnokának: „A monostor minden föl-szerelését és vagyonát úgy tekintse, mint az oltár szent

1. A sumvitg-i Szent Benedek kápolna külső képe

2, 3. A kápolna belső tere

11 RB 2,1

12 Enzo BIANCHI, i. m., 117.

edényét. Semmit ne tartson elhanyagolható csekélységnek. Ne legyen se fősvény, se pazarló, [...] hanem mindent mértékkel tegyen [...].”¹³ Benedek szemléletében tehát minden, kivétel nélkül minden szentté válik, „vagyis Isten mindenben – a legkisebb dologtól a legnagyobbig – jelen van. És ha mindenben benne van, minden utalhat az ő jelenlétére, akkor ez a világ már nem is hierarchizálható. Kevesebbet ér talán Mózes csipkebokra, mint a jeruzsálemi szentély? Nem tudjuk. Az azonban ezek után elfogadhatónak tűnik, hogy a benedeki monostor – szándéka szerint – se tárgyi, sem architektonikus viszonyaiban nem hierarchikus.”¹⁴

Értekezésemben arra szeretnék rámutatni, hogy sokféleségük ellenére az itt bemutatott épületek lényegi hasonlóságokat, azonosságokat rejtenek magukban, közvetlen kapcsolatban az őket létrehozó szerzetesi hagyománnyal és a rendalapító Szent Benedek alapvetéseivel. Mindegyik a maga nagyon egyéni nyelvén ad választ Heidegger gondolatára is: „[...] a földet megmenteni, az eget befogadni, az istenit várni, a halandót útján kísérni, ez a négyféle oltalmazás a lakozás egyszerű lényege. Így hát az igazi építmények a lakozás lényegét formálják meg, és hajlékot biztosítanak számára.”¹⁴

A szerzetesi építészet másfél évezredes történetéből egyetlen épületet emelek ki: esettanulmányom egy kevéssé ismert, ámde a benedeki elveket tökéletesen tükröző reneszánsz monostort mutat be. Majd időben egy nagy lépést teszek, és egy, a II. Vatikáni Zsinatot megelőlegező templom bemutatása után a 20. század második felének és a 21. század elejének monostorépítészeti körképét nyújtom, három nagyon eltérő, de egyaránt kiemelkedő épületegyüttessel. Ezt követően térek rá a magyar bencés szerzetesség központjára, Pannonhalmára: rövid történeti összefoglaló után a hely kiterjedt kortárs építészetéből azokat az épületeket elemzem, amelyeket az iniciatikus út szempontjából kulcsfontosságúnak értékelek, ide sorolva természetesen a megújult bazilikát is. Majd, továbbra is Pannonhalmán maradva, bemutatom a mestermunkámat. Végül pedig, értekezésem mellékleteként saját építész- és laikus szempontjaim

13 RB 31, 10-11

14 VARGA Mátyás, *Kint és bent. A bencés szerzetesség tér-képe*, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005, 32.

mellé egy szerzetes szempontjait állítom: szerkesztett formában közlöm azt a beszélgetést, amelyet a pannonhalmi közösség egyik tagjával folytattam.

A szerzetesi építészet által kínált iniciatikus út vizsgálatát nem korlátoztam a szerzetesi életterekre, sőt többnyire a közösség által fogadott vendég élménye, tapasztalata felől közelítem meg – ez az a nézőpont, amelyből magam is megtapasztalhattam monostorokat. Ismereteket szerezni az épületekben „lakás“-ról ugyanis – e szót abban a tágabb, heideggeri értelmében használva, ami az építéssel, létesítéssel is összefüggésben álló „dolgokban létet”, „dolgoknál való tartózkodást”¹⁵ jelenti – csak személyes tapasztalat árán lehet, és ez az, ami az alkotói tevékenységre is döntő befolyással bír. Azokkal az épületekkel foglalkoztam tehát részletesebben, amelyekhez személyes élményeim fűződnek, és kínálták magukat arra, hogy rögzítsem, elemezzem és megértsem őket, hivatkozva Freund Tamás neurobiológus, agykutató mondatára is: „a lényeg nem az információ, hanem a hozzá kapcsolódó érzelem, amely saját pecséttel látja el az információt”¹⁶ – az érzelmek tudatosítása révén az információ később sokkal könnyebben előhívhatóvá, sokkal előbbé válik.

15 „*der Aufenthalt bei den Dingen*”, Martin HEIDEGGER: *Bauen Wohnen Denken*, 1956. Magyarul *Építés, lak(oz)ás, gondolkodás* = SCHNELLER István: *Az építészeti tér minőségi dimenziói*, Kecskemét, 2002, 262.

16 FREUND Tamás előadása a MOME Doktori iskola művészetfilozófia tárgya keretében, 2005.12.06-án. Saját jegyzet.

*Reneszánsz kerengő
és 13. századi templomtorony
Praglia monostorában*

1. TÖRTÉNETI ESETTANULMÁNY

Praglia, a reneszánsz monostor mintapéldája

A korai apátságok – többnyire ismeretlen vagy kevésbé ismert – létrehozóitól történelmi távlatok választanak el bennünket, így csak találgathatunk, hogy milyen alkotói módszerek vezették őket. Szent Benedek nem sokat írt Regulájában a monostorra vonatkozóan: „A monostort, ha lehetséges, úgy kell megépíteni, hogy minden szükséges dolog, mint a víz, malom, kert és mindenféle műhelyek a monostoron belül legyenek, hogy a szerzeteseknek ne kelljen kint csatangolniuk, ami lelküknek éppen nem válik üdvére.”¹ Az egyes épületekre nem is találunk további instrukciót, a rendalapítót sokkal inkább a közösség tagjainak lelki fejlődése foglalkoztatta, amelyet a hétköznapi és az ünnepek, az imaélet és a munka aprólékosan kidolgozott menetrendjével kívánt támogatni. Egyedül az imateremre szánt külön fejezetet, azonban itt sem annak kialakításáról, hanem a használatáról rendelkezik: „Az imaterem az legyen, aminek a neve mondja. Ott mást ne csináljanak, és ne is tartsanak. Az istenszolgálat után mindnyájan a legnagyobb csendben és Isten iránti tiszteletadással távozzanak, hogy azt a testvért, aki esetleg még külön is akar imádkozni, a másik helytelen viselkedése ne akadályozza.”²

Benedek szűkszavúsága nem jelenti azt, hogy lényegtelen számára a monostor fizikai állapota, hiszen külön testvért is rendel a monostor vagyonának őrzésére. Szűkszavúságát inkább úgy kell értelmeznünk, hogy számára minden egyéb evidencia, amire nem szükséges további szavakat pazarolni. Az előjárók legfőbb tulajdonságaként várja el a *discretio*-t, a megkülönböztetés képességét, és megelőlegezi számukra a bizalmat, hogy bölcs előrelátással és szeretettel adaptálják majd szavait a testvérek alkatahoz és a helyi adottságokhoz, hogy a monostor minden értelemben a közösség lelki életét szolgálja.

A mintaadó a Sankt Gallen-i terv

A szerzetesi építészettörténet oly sokszor hivatkozott példájára, a 830 körül készült Sankt Gallen-i kolostortervre sématervként, a benedeki alapvetések illusztrációjaként érdemes tekintenünk. Feltételezett szerzője,

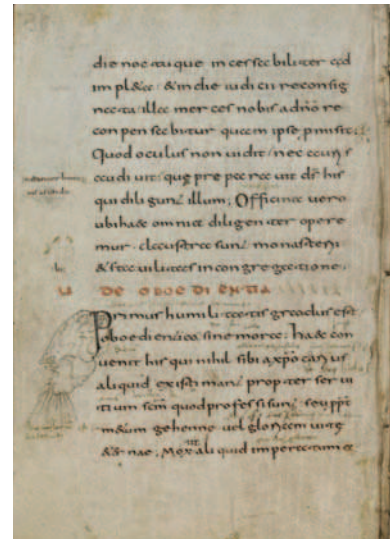
4. Szent Benedek portré a pragliai apátság káptalantermében (Girolamo Tessari, 1520)

1 RB 66, 6-7

2 RB 52, 1-3

a reichenauai apát egyfajta ideálterven összegzi tudását mindarról, amit egy monostornak magába kell foglalnia. A templomtól a refektóriumon át az iskoláig, a szerzetesek, novíciusok és az idős vagy beteg testvérek lakórészeitől a „víz, malom, kert és mindenféle műhelyek”-en át a kertekbe ültetendő növényekig pár sematikus vonallal mindent ábrázolt. Rajzát többszáz magyarázó felirattal is ellátta, amelyek a szerkezetekről, homlokzatokról, fő méretekről, a terek berendezéséről és használatáról is tájékoztatnak.³

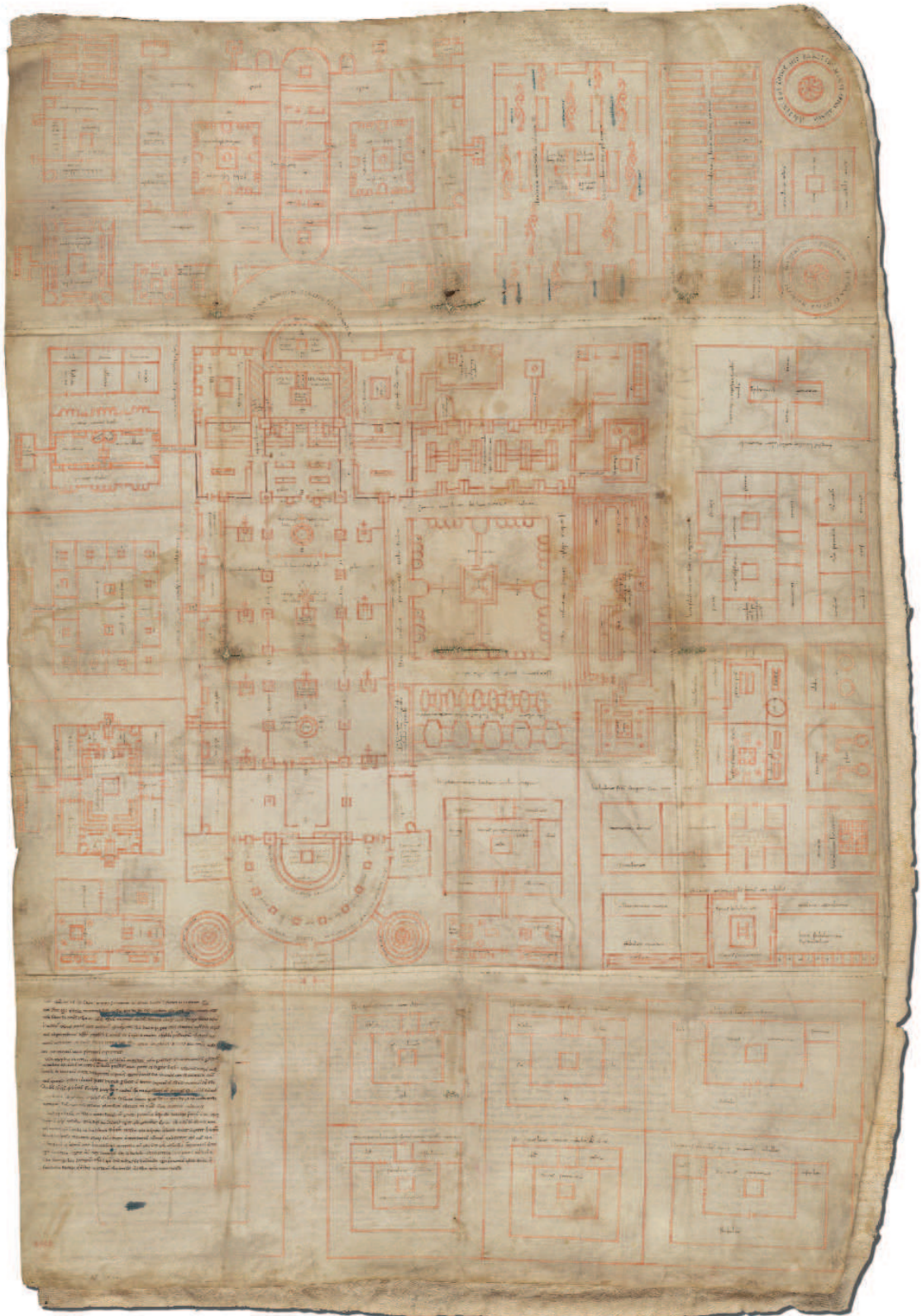
Az ideálterv az épületek elhelyezésére is szempontokat ad. A középpontban a *claustrum*⁴, vagyis a zárt kerengő áll, amely a közösségi tereket – a templomot, az ebédlőt és a *scriptorium*-ot – gyűjti egybe. Funkciójában, mint a monostor élettereinek legfőbb szervezője, vagyis a közösségi terek és ezzel a közösség mozgásának szervező tere válik központi elemmé. A terven három kerengőt is találunk. Logikusan az ispotály szomszédos az orvos házával és a gyógynövénykerttel, a különféle ólak és műhelyek elhelyezésében pedig – a rendelkezésre álló tér ésszerű felhasználásán túl – nem biztos, hogy mély mondanivalót kell keresnünk. Az azonban bizonyára üzenet értékű, hogy a szerzetesek egyes termei, főként a szerzetesjelöltek háza a temetőre néz, amely egyben gyümölcsös is, közepében Krisztus keresztjével, mint a föld fái között legszentebbel, „melyen az örök dicsőség gyümölcsei illatoznak”. A gyümölcsös és a temető összevonása egymásra rétegi az időfogalmakat: az évszakok váltakozó, évről évre ismétlődő ritmusát a gyümölcsfák könnyen érzékelhetővé teszik, a temető pedig földi életünk és halálunk idejének gondolatát hozza közel – mindez a feltámadásba vetett hit és Krisztus újbóli eljövételének eszkatologikus idejében történik. A jelöltek és szerzetesek látóterébe helyezett kert így az idő összetett fogalmának beavatási terévé válik.

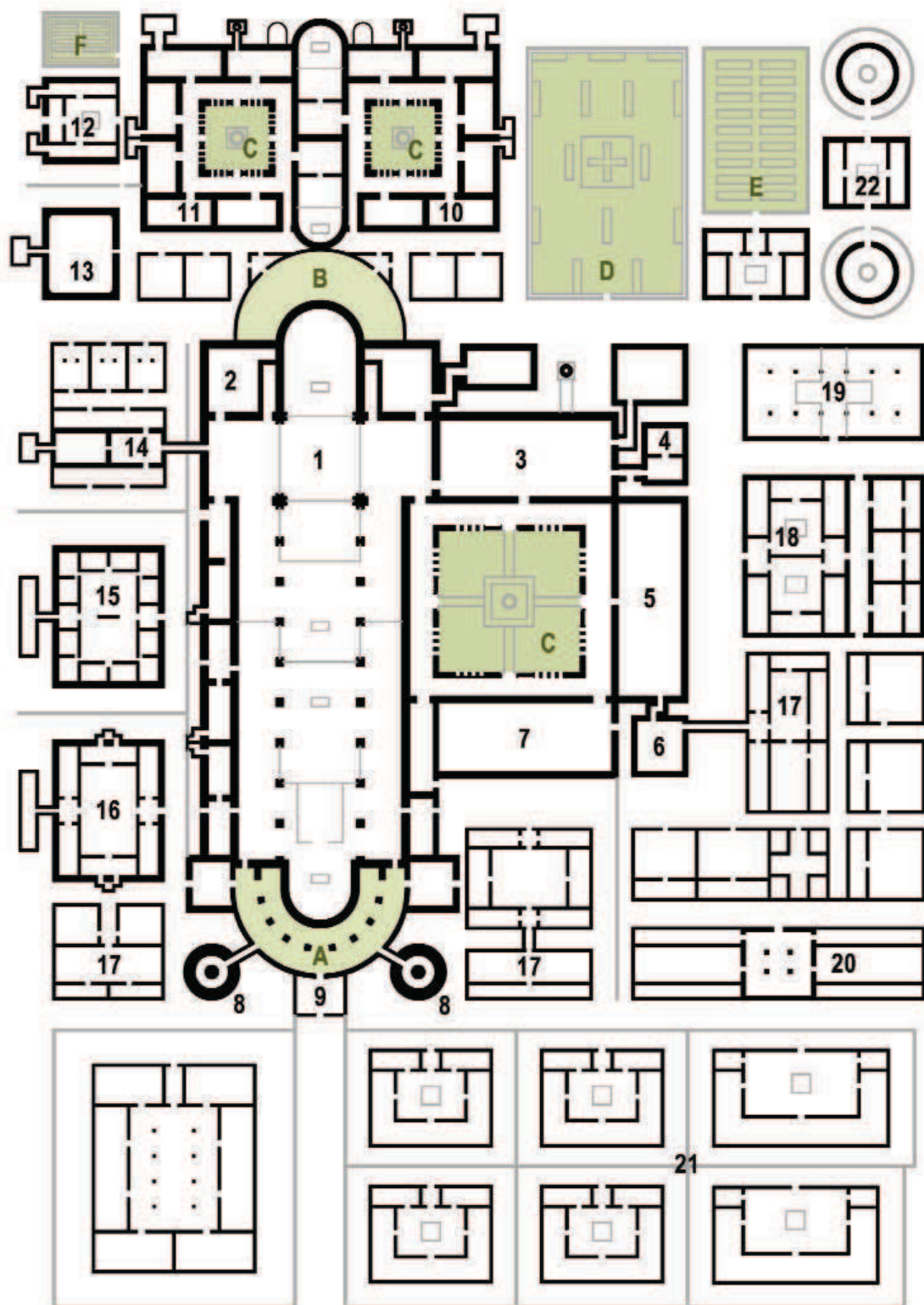
5. Szent Benedek Regulája legkorábbi fennmaradt másolatának egy oldala: „De oboedientia” vagyis „Az engedelmesség” (Codex Sangallensis 914, 30., 810 körül, későbbi kiegészítésekkel)

³ Codex Sangallensis 1092, <http://www.stgallplan.org> (2013.12.20.)

⁴ A latin *claustrum*-ból eredő német *kloister* egyaránt jelenthet ‘kerengőt’ és ‘kolostort’, az angol *cloister*-t pedig ‘kerengő’ és ‘klauzúra’ (a szerzetesek külvilágtól elzárt élettere) értelemben is használják.

6. A Sankt Gallen-i ideálterv, a monostorépítésről alkotott korabeli tudás összegzése.
Codex Sangallensis 1092 (820 körül)

7. A Sankt Gallen-i monostor tervének jelmagyarázata

(Az ábrát Konrad Hecht rekonstrukciója alapján Hartmann Gergely és Szilágyi Klára készítette.)

- (1) templom, (2) scriptorium, felette könyvtár, (3) melegedő, felette hálóterem, (4) fürdő, (5) refektórium, felette ruhatár,
 (6) konyha, (7) pince és éléstár, (8) tornyok, (9) előcsarnok, (10) novíciusok épülete, (11) betegek épülete,
 (12) orvosok háza, (13) köpölyöző, (14) az apát háza, (15) iskola, (16) vendégház, (17) pékség és sörfőző, (18) műhelyek,
 (19) magtár, (20) istálló, (21) ólak, (22) baromfiólak
 (A) nyugati Paradicsomkert, (B) keleti Paradicsomkert, (C) kerengők, (D) temető és gyümölcsös,
 (E) zöldségeskert, (F) gyógyfüveskert

A reichenai apát, feltételezve szomszédjáról a Benedek által elvárt *discretio*-t, az alábbi mondatokkal ajánlja további szíves felhasználásra a tervet:

„Ezeket vázoltam fel, kedves fiam, Cozbertus, néhány vonással az épületek elhelyezkedéséről, hogy leleményességedet gyakoroljad, s megismerd odaadó jószándékomat, amellyel – bizakodom benne – nem fogsz restnek találni igyekezetemben, hogy kívánságodnak eleget tegyek. Ne gondold azonban, hogy mindezeket azért dolgoztam ki, mert azt hisszük, a mi tanításunkra szorulsz – tekintsd inkább oly módon, hogy Isten szeretete miatt, s kedves testvéri érzületünkre tekintettel festetem, egyedül a te számodra, hogy alaposan tanulmányozhasd őket. Él boldogul Krisztusban, és sohase feledkezzél meg rólunk, amen.”⁵

Az ideálterven ábrázolt gazdagságot egy-egy monostornak ritkán sikerült megközelítenie – külön iskolával például még sokáig nem rendelkeztek –, de az ideálterv Európa-szerte éreztette hatását. Az adaptációk amennyire követték, annyiban el is tértek tőle.

A továbbiakban esettanulmányként bemutatott Praglia monostorában, bár szinte fél évezreddel később készült, felfedezhető a St. Gallen-i terv kerengőinek rendszere. A hatalmas reneszánsz épületegyüttes alig ismert számkra: még egy utalás erejéig sem fér be az oly gazdag itáliai építészet történetének oktatásába, de a turisztikai kalauzok is legfeljebb egy rövid bekezdést, ha szánnak rá. Pedig a monostor Szent Benedek Regulája értelmében teljes világ – azon kevés fennmaradt történeti monostor egyike, amelyben ma is virágzó szerzetesi élet folyik.

Praglia története

Az itáliai bencés rend egyik legelőbb monostora Padovától nem messze, a sík vidék és az Euganei-dombság határán, hatalmas kúpokat formázó vulkanikus dombok karéjában helyezkedik el. Az apátság építéstörténete a 11-12. század fordulójáig nyúlik vissza. Az első monostort mocsarak lecsapolásával nyert területre építették, a mai együttes ebből csak néhány falat és az 1300-ban újjáépített tornyot őrzi.

⁵ *Codex Sangallensis 1092*. <http://www.stgallplan.org/> (2013.12.20.), fordította: SCHMAL Dániel

8. Praglia látképe a 18. században

9. Praglia ma, hasonló nézőpontból

10. ...és madártávlatból

A 13-14. század a rend történetében a hanyatlás időszaka volt, amely egyrészt a társadalmi problémákat sokkal inkább felvállaló kolduló rendek megjelenésének és térhódításának, másrészt a komenda-rendszer⁶ visszaéléseinek volt köszönhető. Praglia is súlyos szellemi és gazdasági válságba került, az apátság elnéptelenedett. A leghatékonyabb reformkezdeményezés a padovai Santa Giustina apátság 1409-ben kinevezett apátja, Ludovico Barbo nevéhez fűződik, aki mind a szellemi és lelki élet, mind pedig a monostorok gazdasági élete terén változtatásokat kezdeményezett. Eredményes törekvéseinek hamar híre ment, egyre több monostor csatlakozott a reformokhoz, több száz új taggal bővült a rend, és a következő évtizedben már új monostorok alapításának az igénye is felmerült. Erre ő maga így válaszolt: nem kell újakat építeni, hanem a régieket kell új életre kelteni.

Praglia monostora 1448-ban csatlakozott a Santa Giustina nevével fémjelzett Kongregációhoz, és 1460-ban sor került a bővítés alapkövetelésére. Bő évszázad alatt az együttes teljesen átalakult: előbb a kerengők köré szerkesztett szerzetesi szárnyak készültek el pár kiszolgáló helyiséggel, majd 1490-ben Tullio Lombardo tervei alapján megkezdték a háromhajós, négyzeti kupolás templom építését – a templom, a refektórium és a káptalanterem, illetve az apátság konyhája és a további kiszolgáló helyiségek (műhelyek, mosoda stb.) az 1550-es évekre készültek el. Míg az előző építési fázis több későgótikus elemet (mérnöves ablakokat) őriz, addig ez utóbbiak már letisztult reneszánsz alkotások. Az építkezések a 18. század első feléig húzódtak, utolsóként az apátság nyugati szárnyai épültek meg.

A következő évszázad többször is meghurcolta a közösséget. Előbb Napóleon kényszerítette a szerzeteseket monostoruk elhagyására, kifosztva az apátság értékes levéltárát és könyvtárát is – 1834-ben térhettek csak vissza. Pár évtizeddel később II. Viktor Emánuel oszlatta fel a rendek többségét, így a bencéseket is.

⁶ komenda-rendszer: egy monostornak, templomnak vagy püspökségnek a pápa által egy világi „kommendátor” számára átengedett haszonélvezete, amely a 4. századtól ismert, és a 8. századtól már súlyos visszaéléseket eredményezett, mivel a komendáns – csekély kivételtől eltekintve – a minél nagyobb anyagi haszon elérésére törekedett.

11. A templom szerzetesi kórusa

12. A káptalanterem

13. Az „ünnepi” refektórium

Praglia szerzetesei ekkor az istriai Daila monostorába, valamint a monarchia más monostoraiba menekültek.

1882-ben az együttes egy részét műemléknek és nemzeti tulajdonnak nyilvánították, további részeit magánszemélyek kezére adták. A 20. század pozitív változást hozott az apátság életében: megkezdődött az együttes restaurálása és 1904-ben visszatérhettek a szerzetesek is. Bár egyik világháború frontvonala sem kerülte el Pragliát, az apátság lassan újjászületett. Az együttes építészeti karaktere mind ez idő alatt már keveset változott, a restaurálással párhuzamosan készülő létfontosságú korszerűsítések alig érzékelhetők. Az 1980-as években a nyugati épületrész földszintjén konferenciaközpontot alakítottak ki, majd ehhez egy új szárny is épült. Az új épületrész, bár saját korának építészetét követi, meg sem próbál versenyre kelni a hatalmas reneszánsz együttesel. Megmarad annak, ami: diszkrét toldalék, amely maximálisan eleget tesz rendeltetésének.

Praglia térhasználata

„Praglia jellegzetes karakterét a zene nyelvén kvartettnek nevezhetnénk, ahol minden hangszernek a maga szerepét kell eljátszania, de összhangban kell maradnia a többivel. Ily módon az *útvonal*, a *távolság* és az *átmenet* rendkívüli gazdagsága tárul fel. [...] A négy kerengő meghatározó témája révén az azonosságot kifejező elemek kiváltképp hangsúlyosak, de teret kap a sokféleség játéka is.”⁷

Az épületegyüttes fő struktúráját a négy kerengő adja. A döntő részben reneszánsz épületszárnyak a korra jellemző arányrendszerekkel, szerkezetekkel és díszítésekkel épültek – ez egyrészt egy egységes összképet, másrészt az eltérő méretű és rendeltetésű kerengők révén finom változatosságot eredményez. A díszítések visszafogottságuk révén válnak hatásossá: a freskók és mívés faragványok bejáratozatokat emelnek ki és rendeltetéseket tesznek egyértelművé. A négy kerengős kompozícióban a kertépítészeti elemek is a hangsúlyokat erősítik, kutak és növénykiültetések ellenpontoszák és oldják az épületrészek egységes architektúráját.

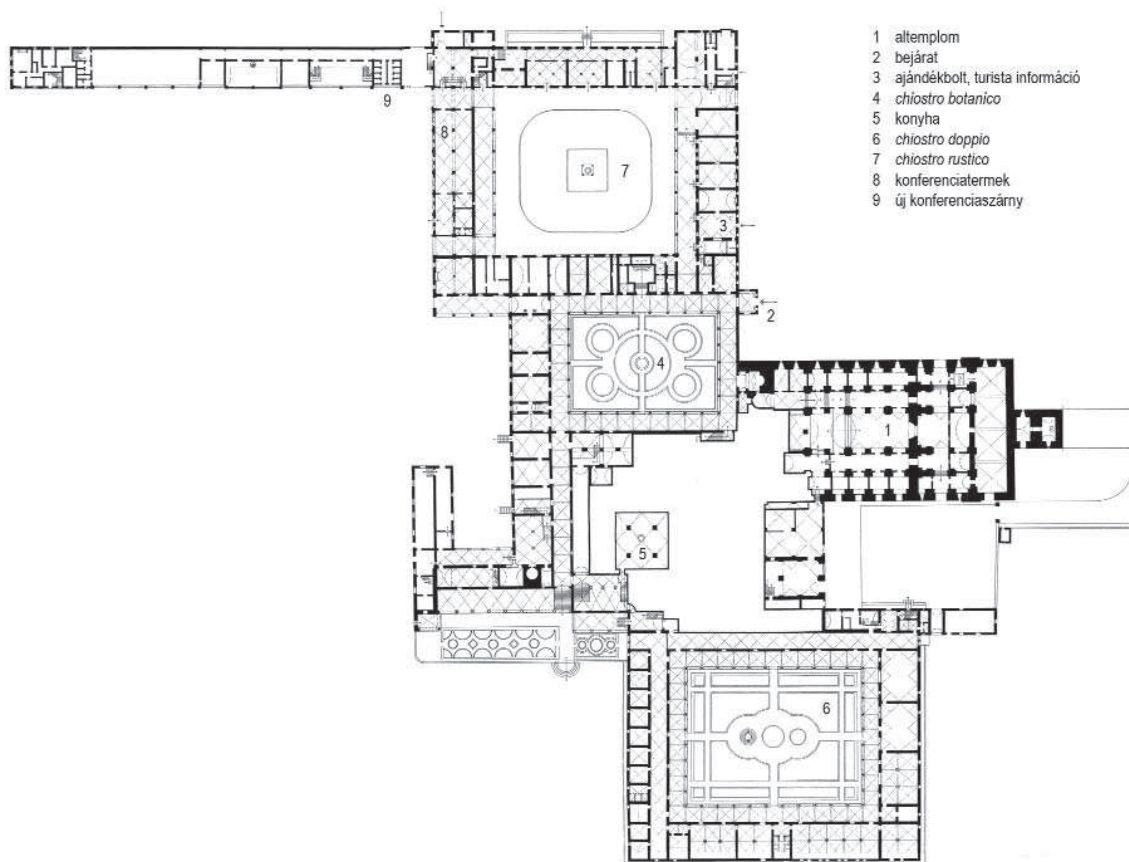
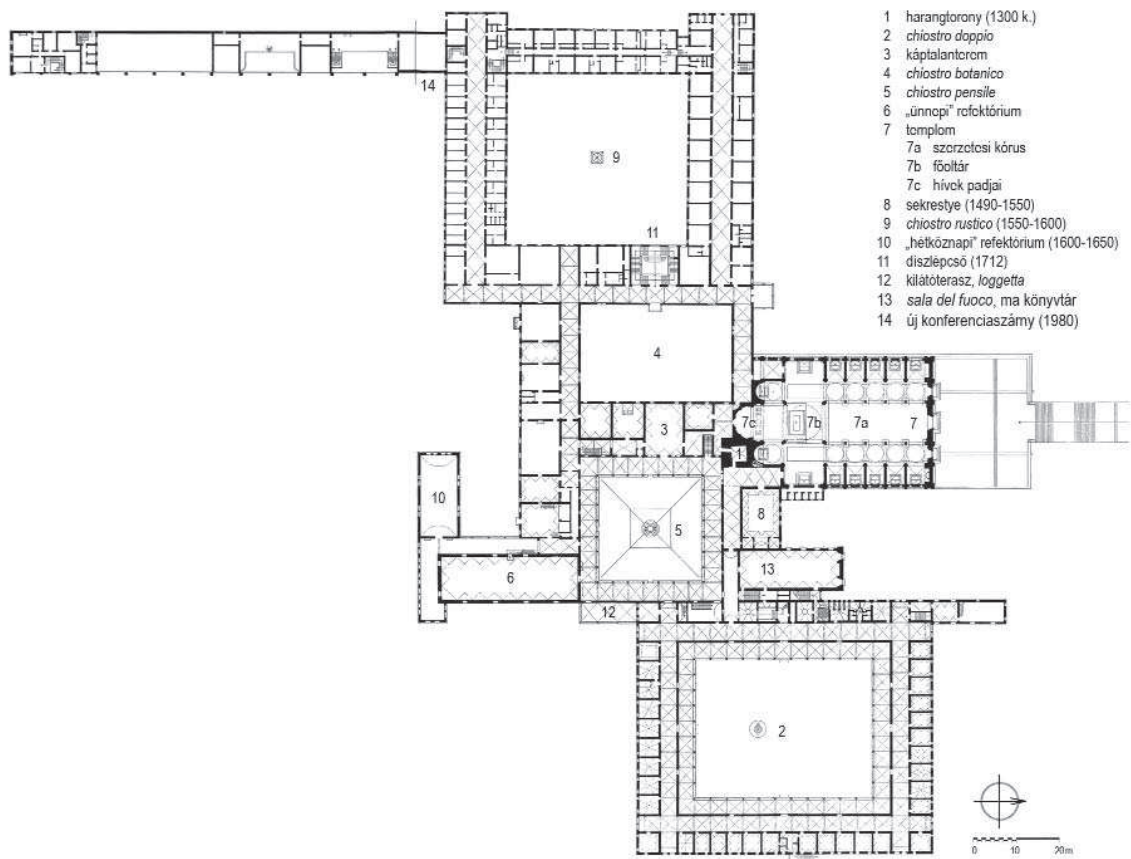
⁷ Frédéric DEBUYST, *A hely szelleme a keresztény építészetben*, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005, 125.

14. A pragliai apátság könyvtára Giovanni Battista Zelotti freskóival (1550 körül)

15. A függő kerengő (*chostro pensile*) részlete, háttérben az 1300-ban épült toronnyal

16. A prágiai apátság alaprajzai (lent: földszint, fent: emelet)

Az apátság tereit és életét Giorgio Giurisato 1987-ben megjelent könyve, az *Un progetto da vita*⁸ mutatja be legszebben – és ő, a benne lakó szerzetes a legilletéke-
sebb is ennek leírására.

A bejárathoz legközelebb eső kerengő a *chiostro botanico*, amely az itt nevelt gyógynövényekről kapta a nevét. Ez „a közösségvállalás kerengője”, azaz a befogadásé és a „nyitott” közösségé. Ide nyílik a monostor bejárati csarnoka, a porta, a beszélgetőszobák, a turisztikai információ és az ajándékbolt. Itt található a gazdasági hivatal és egy konferenciaterem is.

A monostor középpontjában a *chiostro pensile*, vagyis a szintviszonyok miatt megemelt kerengő áll: négyzetes, téglaburkolatú tér, középpontjában kőkúttal. Ez „a közösségi élet kerengője”, a séta és a találkozások kiváltságos helye, ide nyílnak a legfontosabb közösségi terek: a templom, a káptalanterem, a refektórium, a könyvtár, a pihenőtér, és innen nyílik kijárat a *loggettára*, a két kerengő közötti kiszögellésben elhelyezkedő kilátóra, ahonnan körbetekinthetünk a monostor rendezett veteményesein, távoli szőlőskertjein és a környező dombos tájon.

A bejárattól legtávolabb álló, és egyben legvédelettebb kerengő a *chiostro doppio*, kétszintes félköríves árkádsorával. A monostor szerzetesei számára ez „a magánélet kerengője” – ide nyílnak a szerzetesi cellák: a földszinten a novíciusoké, az emeleten a fogadalmasoké. A monostor e részére szigorú klauzúra vonatkozik.

Az intimitás e pólusával szemben az utolsó kerengő, a *chiostro rustico* tágas és végtelenül egyszerű, leginkább egy tanya udvarára emlékeztet. Vendégszobák, a monostor betegszobái, valamint az új konferenciaközpont egy szárnya veszi körül. Ez „a vendégszeretet kerengője”.

A monostor terei tehát egyfajta monasztikus antropológiát engednek felépíteni:

„A szerzetesnek tulajdonképpen beavatást kell nyernie az egyedüllétbe, és be kell gyakorolnia, hogy ezt a magányt kézzelfogható módon élje (*chiostro doppio*). Meg kell tanulnia cenobita életet élni, a Regula alapján, közösségi emberként: erre a közösségi terekkel körülvett *chiostro pensile* nyújt lehetőséget. Ugyanakkor meg kell

17, 18. „A közösségi élet kerengője”:
a függő kerengő (*chiostro pensile*).
Lent: a refektórium bejáratát
díszítő reneszánsz kézmosók

19. „A magánélet kerengője”:
a kettős kerengő (*chiostro doppio*)

8 Frédéric DEBUYST idézi, i.m. 121. Eredetiben: Giorgio GIURISATO, *Un progetto di vita (Praglia)*, Praglia, 1987.

nyílnia magára az egyházra és a világra (*chiostro botanico*), végül pedig nagyvonalúan kell gyakorolnia a vendégszeretetet (*chiostro rustico*). Ha rátérünk a közösségi élet helyiségeinek elemzésére, megtaláljuk a monostorban az imára nevelés tereit (a templom és a különböző imatermek), a mások meghallgatása és a megszólalás terét (káptalanterem), az olvasás és az írás mesterségének terét (könyvtár), az asztalközösség és az étkezés terét (refektórium), a szívéllyesség terét (rekreációs terem), az együttérzés, a részvét és a türelem tereit (betegszobák), és természetesen a munka tereit (a különböző műhelyek, valamint kívül a veteményes, a gyümölcsös-, és legfőképpen a szőlőskert). A szerzetesnek végül beavatást kell nyernie, hogy úgy meditáljon, úgy járjon-keljen föl s le a lép-csőkön, mint aki szüntelenül Isten jelenlétében él (út).⁹

Praglia vendégeként

Erről a monostorról akkor olvastam először, amikor 2004-ben a Bencés Kiadó megbízásából fordítani kezdtem Frédéric Debuyst *Le génie chrétien de lieu* című, korábban idézett könyvét. A sorok többszöri olvasása és az interneten talált fényképek oly mértékben felkeltették kíváncsiságomat, hogy rövid levelet írtam az apátság vendégpáterének, eltölthetnék-e monostorukban pár csendes napot.

Angolul és franciául írt bemutatkozó levelemre rövid és készsleges olasz válasz érkezett – a kommunikációnak ez a nyelvi korlátokat könnyedén figyelmen kívül hagyó természetessége jellemezte később egész ottlételemet. Mintha biztosak lennének abban: pont annyit megértek majd, amennyire szükségem lehet.

Rómából érkezem Padovába, majd onnan busszal tovább Praglia felé, Róma zsongása után fáradtan, csendre vágyva és lámpalázasan: komolyan gondoltam én azt, hogy három napig itt élek ebben az apátságban?

Az apátság külső képe először megrémít, ahogy a dombok sötétje előtt kirajzolódnak hatalmas kontúrjai, de lépésről lépésre közeledve a látvány megszeli: előbb a cédrusok lombja oldja barátságossá a szigorú

20. „A befogadás kerengője”:
a *chiostro botanico*

21. „A vendégszeretet kerengője”:
a *chiostro rustico*

22. Az apátsági együttes a dombok karéjában, Padova felől közeledve.

9 Frédéric DEBUYST, i.m., 124.

vonásokat, majd a templom homlokzatának reneszánsz csigái új ízt adnak a képnek.

A fegyelmezett homlokzaton egyetlen helyen látok nyitott ajtót és mozgást: az ajándékboltban szikár idős szerzetes mosollyal fogad. Két mondattal tisztázzuk nyelvi korlátainkat, bemutatkozásomra adott választát – „már vártuk, a szobája készen áll” – pontosan értem, és kellőképpen meg is illetődöm.

A kis kapu megnyílik előttem, a bejárati csarnok pár lépésnyi félhomálya után a *chiostro botanico* verőfénye fogad. A vendégpáterre várnom kell kicsit, türelmemet kéri a portás. Jó negyedóra elteltével úgy tűnik, kicsit többet kell várnom... de legalább nyugodtan elidőzhetek az első lépések érzéseiben. A bejáratlal szemben, a kerengő túloldalán kapu nyílik a külső kertekre, előttem pedig a *chiostro botanico* díszes kertjével és csobogó kútjával körbenézésre hív. Felfedezem, hogy a *chiostro pensile* felé vezető lépcsőt balra egy falmélyedésben Szent Benedek portréja jelzi, míg jobbra díszes lépcsőház visz az apáti lakosztály, néhány szerzetesi szoba és a vendégszárny felé. Ez utóbbi irányt mutatja számomra Franco testvér is, aki időközben megérkezik, és a vendégpáter megbízásából a szobámba vezet.

A vesperásig még jó óra van hátra, épp elég idő lepakolni és szokni a helyet. A vesperás előtt tíz perccel a vendégpáter kopogtat szobám ajtaján, kedvesen üdvözlő, majd irányt mutat a templomhoz és az ebédlőhöz.

Vesperás, vacsora, kompletórium, fáradt ágybazuhanás. Miközben az apátság „órarendjét” nézegetem – reggel ötkor ébresztő – azon gondolkodom, vajon mennyit leszek képes közel engedni magamhoz a helyből. Amikor hajnalban megszólal a harang – kíméletlen és nagyon szép mély kongását a dombok is visszhangozzák –, már tudom, hogy nem azért jöttem ide, hogy kispóroljam magam az ittlétből. Sötétben vágok át a *chiostro pensile* árkádjai alatt, s bár a *matutinum* elején még ügyetlenkedem a zsolozsmás könyvvel, az ittlét kalandja már kétségtelenül elkezdődött.

Előző este, az épületben közlekedve újra és újra magukhoz vonzottak a kerengők és a környező táj szekvenciáira táruló, hívogató erkélyek és ablakok. Matutinum alatt felfedezem, hogy a szentély freskójának festett architektúrája is tájra nyíló árkádokat imitál, de a

23. A temploma főhomlokzata a kívülről érkezők felé

24., 25. A *chiostro botanico*

legszebb meghívás a templomból kijövet úszik elém: a *loggetta* ajtaján át a felkelő nap sugarai fénysávot húznak a vörös-fehér kockás kövezetre a *chiostro pensile* még szürkés derengésében. A látvány magához csalogat – a *loggetta* lesz a törzshelyem, az utolsó reggelen is itt veszek búcsút a helytől.

A napok csendes szemlélődéssel és nagy sétákkal telnek – a házon belül, majd kívül, körút a dombokon át. Lassan felfedezem a házat, ízlelgetem a kerengőket, folyosókat, templomot, közösségi tereket, belehallgatok a restaurátorműhelyben zajló csendes oktatásba. Körülöttem mindenhol félköríves árkádívek és boltozatok. Keresem magamban az unalmat, hogy valahol azt érezzem, sok lesz már ennyi ív – de nem találom. Elegancia, precizitás és kifinomult mértéktartás lengi be az egész épületegyüttest: minden a helyén, minden épp annyi, amennyire szükség van. Furcsa módon nem érzem magam idegennek ebben a számomra teljesen szokatlan környezetben, beigazolódni látszik, amit Debuyst ír: „Az együttes monumentális egységessége és rendkívüli békéje mindig közel marad az élő, valóságos, vendégszerető légkörhöz, amely minden valódi emberi lakhely sajátja.”¹⁰

A napi hat zsolozsma, amelyeken végül mind résztveszek, új ízt adnak az időnek. Varga Mátyás bencés szerzetes soraiban magamra, s az ottlét élményére ismerek:

„A vendég életének és érzékenységének ritmusa egyszer csak találkozik az adott közösség belső ritmusával. Ettől kezdve kevés szó esik. [...] Benedek bízik abban, hogy a vendégnek jó hallása van. Nem akar neki mindent megmutatni, nem törekszik arra, hogy mindent lásson, hogy mindenhová bepillantson, hogy valaki mindent elmondjon neki, hanem azt szeretné, ha testében érezné azt a ritmust, amely a magával hozott ritmussal együtt adja az ottlét értelmét és szépségét.”¹¹

A zsolozsmák a nyelvismeretem hiányát váratlanul ajándékba fordítják át: a jól ismert zsolozsmák a kevésbé ismert olasz és latin nyelvből véletlenül elkapott és megértett szavakkal új hangsúlyokat kapnak. Előbb csak hallgatom, majd nekibátorodva énekelni próbálok

¹⁰ Frédéric DEBUYST, i.m., 121.

¹¹ VARGA Mátyás, *Megmutatás és elmondás helyett. Ritmusgyakorlatok vendégeknek* = i.m., 104, 110.

26. A *chiostro pensile* hajnali képe a *loggettára* nyíló ajtóval.

27., 28. Kilátás a *loggettáról*.

a gregorián dallamokat, s átélem a dallamok tökéletes összhangját a térrel, amelyben felcsendülnek:

„A gregoriánban [...] nagy az elevenség, nagy belső tűz jellemzi, ugyanakkor nagyon mértéktartó. Nem halad túl egy bizonyos határon, nem akarja manipulálni, nem akarja elbódítani az embert. Nem akarja lenyűgözni őt, hanem felkínálja magát neki, és engedi, hogy az ember töltekezzen vele.”¹²

A második délután az egyedüllét eddig nem tapasztalt dimenzióit tárja fel: az intenzív élményeket egyre nehezebb egyedül elviselni. Ottlétemnek sajátos mélységet ad, amikor megtudom: érkezésem napjának reggelén meghalt a közösség egyik nagy öregje. Napraforgókkal borított ravatala a káptalanteremben áll, ugyanott, ahol szerzetesként „megszületett”: itt olvasták fel előtte Szent Benedek Reguláját, amikor csatlakozni készült a rendekhez. Háttérben a freskó: Krisztus sírjátétele. A halál szinte megfogható jelenlétében, a közösség gyászában, majd a gyászmise és a temetés szertartásában élővé válik számomra a benedeki Regula mondata: „Minden érkező vendéget úgy fogadjanak, mint magát Krisztust, mert ő maga mondja majd egykor: Idegen voltam, és befogadtatok engem.”¹³

A vendégpáter útrabocsátó áldását hallgatva egy pillanatilag sajnálom, hogy olaszul pár köszönő szónál többet nem tudok mondani, de a tekintetében látom, jól érti a csendemet is.

29., 30. A templombelső részletei

12 DOBSZAY László = *Ezredvégi beszélgetések* (MONORI M. András, TILLMANN J. A.), Kijárat Kiadó, Budapest, 1998, 112.

13 RB 53,1

*A vaals-i monostor temploma
vesperás után*

2. KÖRKÉP

A 20. századi és kortárs szerzetesi építészet

A monasztikus szerzetesség 15-16. századi reformja a 18. századra kimerült, a rendek egyszerre néztek szembe a szerzetesi eszmény válságával és a felszámolásukra irányuló uralkodói törekvésekkel. A francia forradalmat követően egész Európán végigsepertek a szerzetesség megszüntetését elrendelő uralkodói törvények – az időbeli eltolódás esélyt adott a túlélésre.

Nyugat-Európa bencés monostorainak megújulását a 19. század második fele hozta meg, a század végére már „állnak azok a központok, amelyeknek liturgiája (Solesmes, Maria Laach), zsolozsmája és a belőle fakadó művészet (Beuron) a spirituális érdeklődés középpontjába kerül, s amelyeknek a lelkesület, az istentisztelet, az egyházi életet megújító törekvései a 20. század derekára, majd a II. Vatikáni Zsinatra érnek be.”¹

A 20. század első felének liturgikus mozgalma a kiüresedett külsőségekkel szemben a figyelmet a hívőkre és az ünneplő közösségre terelte, és a vallásról nem mint racionális gondolatok összességéről, hanem mint élményről, tapasztalatról beszélt. Meghatározó szerepet játszott ebben a német Quickborn katolikus ifjúsági mozgalom, amelynek szellemi és lelki vezére Romano Guardini, központja pedig a Majna-menti Rothenfels vára volt. Guardini munkáját Odo Casel bencés teológus és Heinrich Kahlefeld segítették – később mindketten a Zsinat szakértői lettek.

A vár 1919 és 1939 között évről évre az érdeklődő fiatalok százait fogadta. „Guardini úgy gondolta, hogy Rothenfels igézete elsősorban abból a méltóságból és egyszerűségéből ered, amellyel minden egyes teret önmagáért való tisztelettel kezeltek – az alagsor vagy a torony legeldugottabb sarkától a teljes közösséget befogadó nagy, ünnepélyes termekig.”²

A vár a liturgikus megújulás igazi műhelyévé vált. Felújítási munkáit Rudolf Schwarz tervezte, 1930-ra elkészült lovagterme nemcsak az ima, az evangéliumi tanácsok és az egyházzal szülő mély reflexiók kiváltságos helyszíne volt, hanem a legnagyobb liturgikus események befogadó tere, és ezzel az új liturgikus formák

1 VÁRSZEGI Asztrik, *A Magyar Bencés Kongregáció története, 1916-1996* = *Mons Sacer 996-1996*, Pannonhalma, 1996, II., 348.

2 Frédéric DEBUYST, *A hely szelleme a keresztény építészetben*, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005, 67.

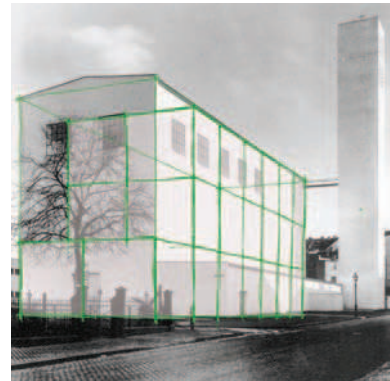
31, 32. A rothenfels-i vár lovagterme és kápolnája archív felvételeken

keresésének legfőbb „laboratóriuma”. Az ókeresztény közösségek egyszerű, magátólértetődő együttléteinek nyomába indultak. „Egyszerűen azt kerestük, számunkra mi a legigazabb.”³ – írta erről később Schwarz. Terve alapján „a terem bútorzata kizárólag a többszáz feketére festett, kocka alakú kis számolyból állt. Ez volt minden. Az építészeti keret egységesen fehérre meszelve megőrizte tiszta befogadó állapotát. Minden egyebet, az élő teret, maga a közösség alakítja majd, olyan formát adva neki, amelyet akar. Így nyitottuk meg ténylegesen annak lehetőségét, hogy a közösség maga alkosson térformákat.”⁴

Liturgikus alkalmakra mozgatható oltárt hoztak a terembe, jellemzően az ablakokkal szemben, a hosszanti oldal elé állították. Az oltárt három oldalról több sorban körülvették a számolyok, kisebb létszám esetében ívesen helyezték el őket. A terem a maga egyszerűségében a 20. századi szakrális építészet egyik legelső, és kétségkívül mintaadó alkotásává vált.

A szakrális építészet e korra jellemző általános útkeresésében szintén a legősibb alapok tanulmányozása mutatott egyfajta kiutat: Rudolph Schwarz 1928-as remekművében, az aachen-i St. Fronleichnam templomában a bibliai Salamon templomának következetesen végigvitt arányrendszerét látjuk viszont.⁵ Tanítványa, Emil Steffann az első keresztény közösségek kultuszhelyeinek, háztemplomainak méltóságteles egyszerűségében talált mintára az elemi erővel ható boust-i csűrtemplom tervezésekor (1940).

A II. Vatikáni Zsinat nyitó napján XXIII. János pápa egy rendkívül bátor, üzenet értékű gesztussal levette a napirendről az elfogadásra váró előkészített szövegeket, és ezzel teret adott egy valódi párbeszédnek. A három éven át tartó zsinati ülészakok dokumentumai több területen mélyreható változásokat hoztak, így a liturgia és az ökumené kérdésében, a más vallásokhoz való viszonyban, a helyi közösség és a laikusok szerepének felértékelésében. A zsinat egy demokratikusabb egyházstruktúrát vázolt fel, de állást foglalt a tudomány és a

33. Az aachen-i St. Fronleichnam templom a salamoni templom arányaival

34. A boust-i csűrtemplom archív felvételén

3 Frédéric DEBUYST idézi Rudolf SCHWARZ-ot = i.m., 73.

4 Frédéric DEBUYST idézi Romano GUARDINI-t = i.m., 72.

5 Ezúton köszönöm Erő Zoltánnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta erre vonatkozó kutatását.

kutatás szabadsága mellett is – több területen máig lemaradásban vagyunk.

A liturgiára vonatkozó zsinati előírásokat a köztudat sok esetben a „szembemiséző oltár”-ra egyszerűsíti, és a mögötte lévő gondolati háttér már kevésbé ismert. Ez a gesztus azonban nem választható külön a közösségi, élményszerű és közérthető, nemzeti nyelveken zajló liturgiától, a hívek aktívabb részvételének támogatásától, a szentírás, és ezzel az ige liturgiájának felértékelésétől, de akár a koncebrálás előnyben részesítésétől sem a magánmisékkal szemben.

A müncheni Szent Lőrinc-templom és konvent

Értekezésem példái között az egyetlen, nem monasztikus szerzetesi alkotás 1954-55-ben épült München külvárosában. A Szent Lőrinc templom bő évtizeddel megelőzte a zsinatot, a zsinati liturgikus tér *par excellence* előképe. Tervezője, Emil Steffann és Heinrich Kahlefeld, a templomot megrendelő oratoriánus⁶ konvent vezetője, Rothenfels „neveltjei”. Nem véletlen, hogy a plébánia-templom liturgikus terének alakításában tettenérhetők a rothenfelsi lovagterem tanulságai.

Szemerklő esőben, egy februári hétköznap délelőtt kerestük fel a templomot. A vöröstéglás együttest könnyű észrevennünk a házak között, tömör és egyszerű épülettömege magára vonja figyelmünket. Alig emelkedik a környező házak fölé, de tiszta falfelületei, támpillérekkel osztott oromfalai a magasan lévő félköríves ablakokkal és íves apszisa egyértelműen jelzik rendeltetését. Van benne valami időtlen – Emil Steffann joggal hasonlítja az ókori Róma kis külvárosi téglatemplomaihoz.⁷

A templom és a hozzá kapcsolódó konvent épületei kimozdulnak a tágabb környezet ortogonális rendszeréből, és enyhe szöveget zárnak be az utcákkal, a templom

35. A müncheni Szent Lőrinc-templom légi felvételen

36, 37. A templom és a konvent együttese

6 Oratoriánus: világi papok kongregációja, amelyet 1565-ben Néri Szt. Fülöp alapított Rómában. A papok mellett laikus tagjai is vannak. Nem tesznek szerzetesi fogadalmat, javaik fölött szabadon rendelkeznek, ellátásukért bizonyos összeget közösbe adnak. Életükben fontos jellemző a *stabilitas*. Az esti imánál, étkezéskor és a bűnbánó káptalanon vannak együtt. Kiemelt céljaik az egyházi tudományokban való önképzés, a betegápolás és a szenvedők megsegítése.

7 Frédéric DEBUYST i.m., 91.

szentélye meglepő módon nyugatra tájolt. A telek egyik részén az épületek kis temetőt határolnak le. A fákkal beültetett belső udvar két oldalán fedett közlekedő fut körbe és köti össze az oratoriánus atyák lakóházát a közösségi termekkel, a plébániahivatallal és a templommal. Míg a templom formavilágában érezhető valami finom múltidézés, a csatlakozó épületek és oszlopos tornácok egyértelműen az 1950-60-as évek nyelvét beszélnek, de olyan magas minőségben, hogy pillanatig se érezzük divatjamúltnak. Arányos, tiszta és megnyugtató formavilág vesz körül.

A templom kapujához fedett oszlopos tornác vezet. Az egyik oldalra elhúzott bejáraton egy előkészületi térbe jutunk, ahonnan hatalmas árkádíveken át tárul fel a tágas gyülekezeti tér – a félhományt kellemes szűrt fény váltja fel. A tér hosszoldalán állunk, szemben velünk az íves szentély, felettünk pedig a fő tengelyre mérőleges nyeregtető. Pillanatra az a benyomásunk, mintha az egész tér keresztbe lenne fordítva, hasonlóan a református templommal átalakított kis középkori templomainkhoz. A hívek nem a templom mélységében egymás mögötti sorokba rendezett padokban ülnek, hanem U alakba rendezett három tömbben veszik körbe a liturgia centrumát. Az alig kiemelt oltártér hátsó részében a presbitérium íves padja a szentély ívét követi. Ennek az ívnek a középpontjában találjuk az ige liturgiájának centrumát, az ambótot. A padló és a lépcsők anyagával azonos kőből készített súlyos oltár ugyanezen a tengelyen, szinte a tér közepében helyezkedik el – mintegy belép a gyülekezet terébe. A gyülekezet és a presbitérium távolsága is lecsökken, érvényre juttatva, hogy ugyanannak a hívó közösségnek a tagjai.

A szentély tengelyében diszkréten mintázott kék mázas kereszt, baloldalt egy többszáz évesnek tűnő fa Mária szobor, jobboldalt egy csokor aranyeső – ezen túl semmi díszítést nem látunk. A tető tartószerkezete sem látható, belülről csak kékeszürkérére festett deszkafelület van felettünk, amelyről számtalan kis lámpa függ. Csak később gondolkodunk el azon, hogy a hatalmas feszítávot szerkezet hidalhatja át. Steffann a feltételezhetően bravúros mérnöki munkának sem engedte meg, hogy megjelenjen, és esetleg elvonja a figyelmet a lényegről. A tér meleg, bensőséges és nyugodt. Egyedül

38, 39. Az előkészületi tér és a szentély

40. A templom mai alaprajza a keresztelőkápolnával és a kiegészítő padsorokkal

41. A presbitérium

az utólagos bútorzat, a megnövekedett gyülekezet igényeire válaszoló új padsorok zavarják meg a harmóniát, amelyek betöltik a szabadon hagyott helyeket és az előkészületi térbe is beömlenek.

„Egyetlen dolog volt fontos Steffann számára: az eszközök, a formák és az anyagok szabad használata, ami lehetővé tette, hogy közvetlenül a lényegre fejezze ki a lehető legteljesebb igazságában. Mind templomaiban, mind lakóházaiban kizárólag ezt az alapnyelvezetet kívánta használni, és ezzel a hit által igazán „lakott” helyet létrehozni, egy bejárati útvonallal és olyan központi térrel, amely teljes mértékben alárendelt a közösség és a nagy liturgikus események igényeinek.”⁸

Az előkészületi térből, a bejáratnál átellenes végén kis keresztelőkápolna nyílik a térbe, lépcsőkön kell aláereszkednünk a medencéhez – a keresztény ókor lelépcsőző keresztelőmedencéit és az alámerülést idézi.

Búcsúzóban az ötvösmunkákat nézzük: a keresztelőmedence fölött galamb, a kámpóra akasztott szenteltvíztartó mint kis bádoggödör, a kilincsek mókusokat formáznak – apró gesztusok üzenik: a játéknak is tere van.

A vaals-i Szent Benedek apátság

A vaals-i apátság a szerzetesi építészet sajátos példája – nem csak építészeti minősége, hanem alkotója, Hans van del Laan jogán is. Az építész maga is bencés szerzetes volt, előbb az oosterhuiti majd a vaals-i közösség tagja.

A monostor a 19. század közepétől a 20. század közepéig tartó időszak zaklatott történelmének lenyomata. Bismarck Németországában nem volt helye a jezsuitáknak, domonkosoknak és ferenceseknek. A megmaradó szerzetesközösségek, így a bencések sem fogadhattak novíciusokat – aki a bencés szerzetességre érzett hivatást, külföldre távozott. Sokan közülük a belga Afflighem monostorában találtak otthonra, majd 1893-ban Merkelbeekben monostort alapítottak – a reformációt követően ez az első monostoralapítás Hollandiában. Az első világháború a közösség súlyos válságát okozta. 1920-ban úgy döntöttek, hogy felhagyják Merkelbeeket és a holland-német határ mentén, a határ holland oldalán lévő bencés

⁸ Frédéric DEBUYST i.m., 95.

42. A keresztelőkápolna

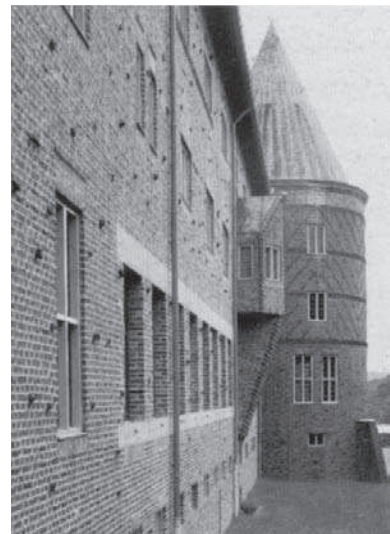

43. A vaals-i apátság légi felvételen, a kép jobb oldalán fut a holland-német határ

birtokon alapítottak apátságot. 1922-ben Dominikus Böhm és Martin Weber Maria Laach-i bencés oblátus tervei alapján megkezdték egy új apátság építését, az építkezés azonban a kolostorszárnyak elkészítését követően már 1923-ban, a szerzetesek beköltözésekor félbeszakadt. Anyagi lehetőségeik kimerültek, a tervben szereplő grandiózus templom építésére már nem futotta. A második világháború ismét a megmaradás szélére sodorta őket, az újjászületés az oosterhout-i közösség 1951-ben ideérkező tucatnyi szerzetesének érdeme. Az erősödő és önállóvá váló közösség legsürgetőbb feladatának a templom megépítését és a monostor befejezését tekintette. Böhm terveit félretették, az új terveket az Oosterhout-ból érkezett Hans van der Laan készítette. 1961-ben sor került az altemplom szentelésére, 1968-ban a templom szentelésére, 1987-ben pedig a sekrestyével és a könyvtárral lezárultak az építkezések.

A tervező Van der Laan 1927-ben csatlakozott az oosterhout-i bencés közösséghez. Építész dinasztiából származott, ő maga azonban hamar abbahagyta építészeti tanulmányait a delfti Műszaki Egyetemen, mert a képzést felületesnek találta, hiányolta belőle az elméleti alapokat. Később szerzetesként egy átfogó építészeti-elméleti munka kidolgozásába kezdett. Első könyve 1960-ban jelent meg, *Le nombre plastique* [A plasztikus szám] címmel, amelyben egy új arányrendszert dolgozott ki. Elődeivel és kortársával, Le Corbusier-vel ellentétben nem két, hanem háromdimenziós arányrendszerben gondolkozott. Harmonikus arányrendszerének kiindulópontja a falvastagság, amely a pillérek szélességét, a pillérközöket és a fesztávot is meghatározza – a rendszert egészen a városi léptékig vezette. Következő nagy tanulmánya az 1977-ben megjelent *De Architectonische Ruimte* [Az építészeti tér], amelyben a legalapvetőbb kérdésektől indulva az építészeti téralkotás egyetemes és elemi részeit, jellemzőit és céljait vizsgálta.

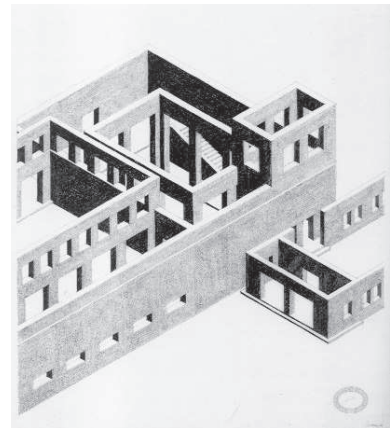
„Az építészeti teret a természeti tér kiegészítésének kell tekintenünk, általa szűnik meg a természeti tér és saját tapasztalati terünk közötti konfliktus, éppen úgy, ahogyan a durva föld és a lágy talpuk közötti ellentétet feloldotta a szandál. [...] A téralkotásnál a teljesség ürességet vesz körül, míg a tértapasztalásnál a teljesség az üresség közepén foglal helyet. [...] Pontosan azért, mert

44, 45. A Dominikus Böhm tervei alapján készült épületszárnyak külső és belső látványa

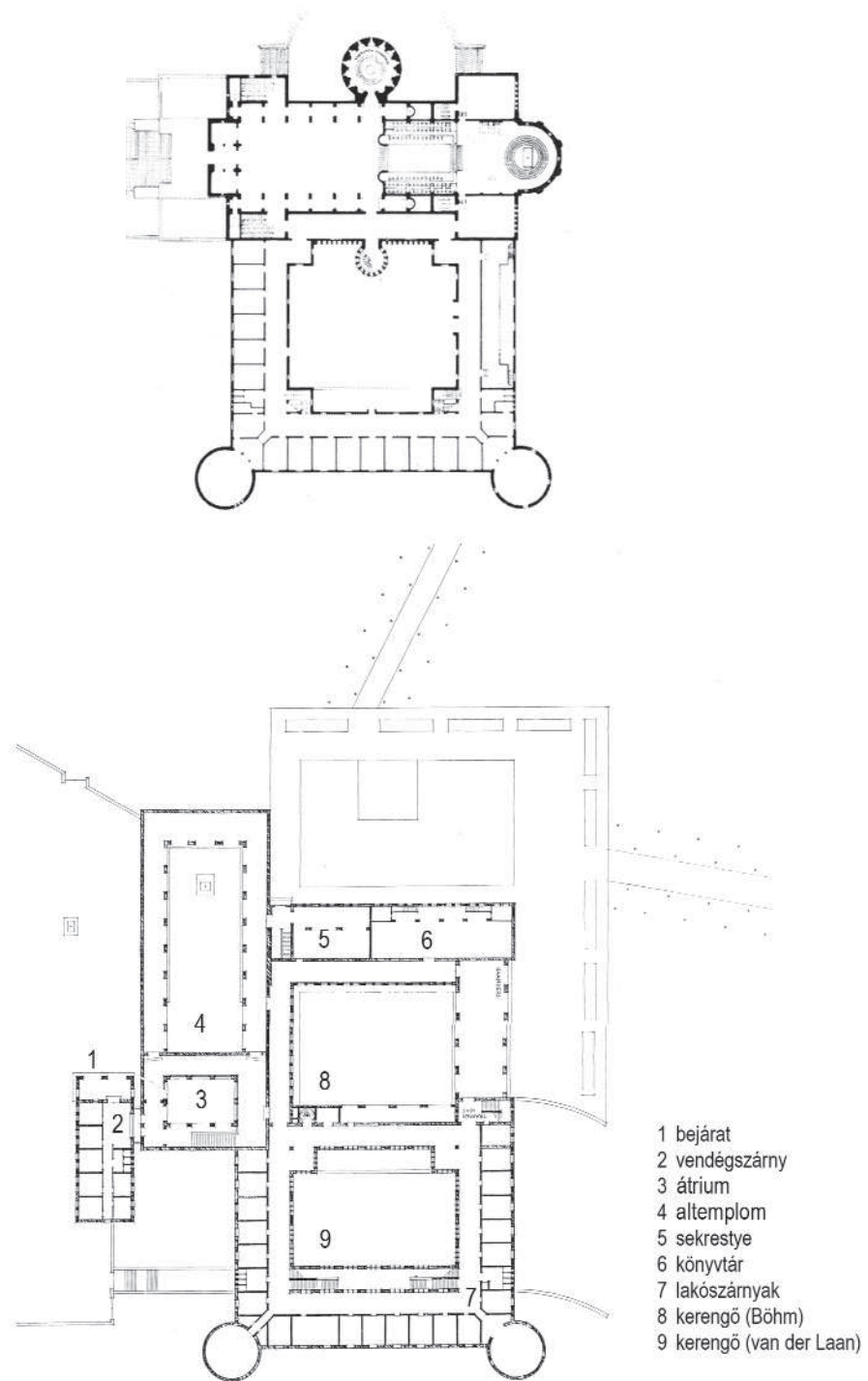
a két térképzet homlokegyenest ellentétes, tökéletesen kiegészítik egymást, mint pecsét és lenyomata a viaszban. A ház általános funkciója, ember és természet összebékítése, lényegében nem más, mint a kétféle térképzet összetartozása: a leválasztott tér az egyik oldalon, és a megélt, tapasztalt tér a másikon.”⁹

A vaals-i apátság több évtizeden át tartó építése van der Laan elméleti munkásságának summázata – nem véletlen, hogy teljesen átdolgozta Böhm terveit. Az eredeti terven egyetlen kerengő szerepelt, amelynek északkeleti oldalát teljes egészében a templom foglalta el, a másik három oldalt pedig a cellákat és közösségi helyiségeket befogadó épületszárnyak határolták. A templom nagy főkapuval nyílt volna meg a kívülről érkező hívek felé, a templom átellenes oldalán pedig egy monumentális torony állt volna. Van der Laan elhagyott minden monumentalitást és egy komplexebb térszervezés mellett döntött. Egy további kerengőt kapcsolt a kompozícióhoz, amelyre újabb közösségi tereket fűzött fel, a templomot pedig derékszögben, az északnyugati oldalra átfordítva, egy átriummal kiegészítve helyezte el. A kint-ről érkezők így nem közvetlenül a templomba, hanem egy kapun át előbb az új vendégszárny előterébe, majd innen a kétszintes átriumba jutnak, ahonnan a földszinten az altemplomba, a lépcsőn pedig a templomba mehetnek tovább. A templomtér aránya és a liturgikus tér elrendezése is gyökeresen megváltozott. Böhm nyújtott arányú, íves szentéllyel záródó teret tervezett, ahol a szerzetesi kórus a szentély centrumában álló oltár és a hívek padjainak tömbje között helyezkedett volna el, szinte elválasztva a kettőt egymástól. Van der Laan tervében a bazilikális keresztmetszetű templom szélesebb, a szerzetesi kórus pedig szétnyílik, közelebb kerül a hívekhez, akik így nincsenek eltávolítva a liturgia centrumától, az oltár és az ambó kettősétől. A gyülekezeti teret három oldalon fegyelmezett kiosztású pillérek keretezik, oldalhajókat és szentélykörüljárót adva a térnek, felette – a gádorfalon és az oromfalakon – egyenletes falközökkel sorakoznak az ablakok.

46. Hans van der Laan axonometrikus vázolata

⁹ FERKAI András idézi Hans VAN DER LAAN-t = *Úr vagy megélt tér* = Pannonhalmi Szemle, 2002/2, 25.

47. A vaals-i apátság alaprajzai
 (fent Dominikus Böhm, lent Hans van der Laan terve)

A van der Laan által tervezett új épületrészek kevés elemből építkeznek, az egymáshoz kapcsolódó nyereg- tetős tömegek hűvösek és kimérték. Nyelvezete tökéletes összhangban van tervezője elméleti munkásságával és írásainak világával: van der Laan szövegei egymásra épülő, kíméletlenül racionális, logikus és koherens gondolatok szövedéke – szinte lehetetlen bennük érzelmeket felfedezni. Ahogy elméleti munkáiban sem foglalkoztatják az építészeti stílusok, úgy alkotása sem köthető egyértelműen építészeti stílusokhoz, leginkább időtlennek érzékeljük. Minden miszticizmustól mentes, szikár és puritán, a szó böhringeri értelmében: „A primitivizmus az egyszerűség művészete, a komplex redukálása az elemi egyszerűre, a valóság konstrukciója egyszerű elemekből, a közlés formulaszerű lerövidítése és sűrítése.”¹⁰

Vaals vendégei épp csak egy esti vesperásra vagyunk. Aachen felől a főúton közeledve meglepődve fedezzük fel a dombtetőn az apátságot, amely kevéssé ismert arcával fogad, a völgyben futó főút felé a Dominikus Böhm tervei alapján épült szárnyak fordulnak. A fák mögött magasan felvillanó szimmetrikus kéttornyos épület középkori várkastélyt idéz.

A parkolóban szétnézve tétován a bejáratot keressük, amikor egy érkező vendég egy végtelenül egyszerű kék ajtó felé invitál. A vendégszobák előterében egy szerzetessel találkozunk, aki – hallva, építészek vagyunk – azt javasolja, hogy a vesperás kezdetéig nézzük meg az altemplomot. A tér nyugodt félhomályában az arányok mellett kézzelfoghatóvá válik van der Laan sajátos felületkezelése is: minden anyagot épp csak egy lépéssel visz tovább, mint ami az eredeti felülete volna. A betonfelületek nyersegek, az altemplom öntött beton padlója épp csak lesimítva, a deszka borítású falak és födémek nem gyalult deszkából vannak, hanem fűrészelten-szőrösen szürkés-kékre festve, a téglafalak sem vakoltak, csak dörzsöltek és festettek – kidolgozott felületeket csak a berendezési tárgyaknál találunk.

Szemlélődésünket a vesperásra hívó harangzó szakítja félbe, a zömök harangtorony közvetlenül a kis

48. Az apátság látványa a bevezető úton közeledve

49. Bejárat az apátságba

¹⁰ Hannes BÖHRINGER, *Egyszerűvé válni = Szinte semmi. Életművészet és más művészetek*, Balassi Kiadó, Budapest, 2006.

alapterületű, kétszintes átrium felett emelkedik. Az átriumba kilépve a harang zúgása teljesen betölti a kicsiny teret és megállásra készítet: bent állunk a súlyos, mély hangzásban. Ottlétünk teljes időtartamát a csend és a hang – harangzúgás, léptek hangja, gregorián dallamok – erőteljes kontrasztjai jellemzik.

„Van der Laan alkotása lényegében egy keret, a rítusok számára állított színpad, és ebben az értelemben tökéletesen engedelmessé válik Benedek Regulájának. Az építészeti formák azt a célt szolgálják, hogy felerősítsék a hangokat, valamint háttérrel nyújtsanak és irányt adjanak a mindennapi rítusok ritmikus performanszának, amint azt a visszhangot keltő hangdobozok is teszik; ezen túl – és legfőképpen – csendet teremtsenek, ami a szerzetesi élet központi eleme; Van der Laan építészetében a csend veszi át a díszítések helyét a meditáció és a hit tereiben.”¹¹

Elgyönyörködöm a terek arányaiban: kiszámítottak, fegyelmezettek és méltóságteljesek. Megérint végtelen egyszerűségük és őszinteségük, de nem érzem otthonosan magam.

„A *simplicitas* a *humilitas* egyik formája, a filozófiai felemelkedés visszafordítása, a visszatérés a különbözőből és a kiemelkedőből a hétköznapi jelentéktelenségébe, az élet lapályára és ezáltal a fent és lent mindennemű hierarchiájának megszüntetése. [...] Az egyszerű csak ritkán, kivételesen sikerül. Az egyszerű a különös, a legnehezebb és legkomplikáltabb. A csúcsponton megsemmisíti magát a művészet és egyszerűvé válik; már nem határolódik el a nem-művésztől és a művésztől, nem zárja ki, hanem magában hordozza. Ebben rejlik az egyszerűség fölénye: a komplikált kizárja az egyszerűt, ezzel szemben az egyszerű képes a komplikáltnak és körülményesnek a magába fogadására; képes belső komplexitásként magába fogadni és öntudatos egyszerűségében mint hiányzót felidézni. Az egyszerű nehéz és ezért könnyen elvéthető. Az egyszerű nem azonos a stilizált egyszerűséggel, amely tolvakvó, fontoskodó, különöségében tetszelgő és emiatt ellentmondásba gabalyodik önmagával. [...] Az egyszerű szegény és gazdag is egyidejűleg.”¹²

11 Alberto Ferlana, *Dom Hans van der Laan, Architect* = Dom Hans van der Laan. Works and Words, Architectura & Natura, 2001, 18.
12 Hannes BÖHRINGER, i.m.

50, 51. A vendégszárny előcsarnoka egyben a bejárati előcsarnok is

52. A kétszintes átrium a templomhoz vezető lépcsővel

Az az élményem, mintha a tér épp egy hajszálnyival maradna el az otthonosságtól – mintha azt üzenné, ne lazíts, nem itt van az otthon. Itt a földön nem lehet otthonunk.

Bose: a monostor, mint talált tárgy

Európa Szent Benedek Reguláját követő közösségeinek sorában találunk két sajátos helyet: mindkét közösség a sok részre szakadt keresztény egyház egységén.

A belga Chevetogne 1925-ben alapított közössége kétrítusú közösség: a szerzetesek egyik csoportja a nyugati, a másik a keleti tradíciókat követi. Alapítója Lambert Beauduin, a liturgikus mozgalom belga szakértője szándéka szerint a monostor a keresztény kelet és nyugat megbékélését, az egység keresését szolgálja a másik felekezet mélyebb megismerése által, legyen az orosz vagy szerb ortodox, görög, anglikán vagy protestáns. A chevetogne-i közösség célkitűzése épített környezetében is megjelenik, a 19. századi kastélyból átalakított monostor két oldalán egy-egy templom áll: délen az ötvenes évek végén megépült bizánci templom, benne ikonosztáz, északon a nyolcvanas évek latin temploma, padlóján labirintussal. A terek közös használata, a közös imák és a részvétel egymás liturgiáin valódi mélységet ad az egység keresésének:

„Az ugyanazt csak akkor mondhatjuk, ha elgondoljuk a különbséget. A különbség kihordásában kezd világítani az ugyanaz egybegyűjtő lényege. Az ugyanaz meghiusítja azt az igyekezetünket, hogy a különbözőt mindig csak azonossá egyenlítsük ki. Az ugyanaz a különbözőt egy eredeti egy-ségbe [Einigkeit] gyűjti össze. Az azonos ezzel szemben szétapróz a pusztán ugyanolyan Egy egyhangú egységébe [Einheit]”¹³

Chevetogne-hoz hasonlóan az olaszországi Bose is a szerzetességről, a liturgiáról és az ökumenéről folytatott intenzív kortárs gondolkodás és párbeszéd helyszíne.

Alapítója, Enzo Bianchi 1965 decemberében, a II. Vatikáni Zsinat „másnapján” vonult remetei magányba,

53. A liturgikus tér

¹³ Martin HEIDEGGER, „...Költőien lakozik az ember”, T-Twins Kiadó, Budapest, Szeged, 1994, 197.

kibérelve egy házat az Alpok lábainál fekvő kis falu, Magnano melletti elhagyatott tanyán, Boséban. Három évvel később pár további szerzetes, egy szerzetesnő és egy református pap csatlakozott hozzá, majd fokozatosan gyarapodott a közösség – ma mintegy nyolcvan van. Szabályzatuk Szent Benedek Reguláján alapul, a bencés lelkiség követőjeként hartározzák meg magukat.

A vidék építésze hagyományosan két- és háromszintes lakóházakból áll, alsó szintjén konyhával, ebédlővel és kiszolgálóterekkel, emeletein hálószobákkal, felette szénapadlással. Az emeleti szobák előtt keskeny függőfolyosó fut végig, amelyre csak kívülről, a tornáchoz támasztott lépcsőn lehet feljutni. A közösség nem kezdett monostorépítésbe, hanem rendre megvásárolták és felújították a tanya elhagyott házait, megőrizve azok alapvető elrendezését, kialakítását. Ezekből az épületektől alig ötszáz méterre három-négy remeteséget, különálló házat is építettek – maga az alapító egy ilyen remeteségben, a közösség peremén él. A közösség – és ezzel épített környezetének – születőben levő, formálódó jellegét jelzi, hogy most alakítják ki temetőjüket, miután 2013-ban elbúcsúztatták első halottjukat.¹⁴

Templomuk teljes egészében új, és bár építészeti minősége nem közelíti meg a müncheni Szent Lőrinc templomot, annak öröksége mentén halad.

A közösségben férfiak és nők, Kelet és Nyugat keresztény felekezetei találkoznak. Külön női és férfi házakat, a templomban pedig egymással szemben külön férfi és női kórust alakítottak ki, de egyébként – ahogy ez ma laikus életünkre is jellemző – együtt dolgoznak, együtt étkeznek. A közösség nem rendelkezik közös refektóriummal: a férfiak háza közelében kialakított ebédlő csak a közösség felének lenne elegendő, így itt, és a vendégházak további kisebb ebédlőiben étkeznek, hetente váltott rendszerben.

Bose épületgyűjtése tehát a szó hagyományos értelmében nem mondható monostornak, sokkal inkább lakóközösségek laza szövődése, amelyeket az új templom és a vendégház gyűjt egybe. A benedeki mondat itt átfordul: nem a monostorban van jelen minden, amire

¹⁴ Ezúton köszönöm Gérecz B. Imre testvéremnek, hogy részletes információkkal segítette a Bose-ra vonatkozó rész megírását.

54. Bose légi felvétel

55. A tanya hagyományos házai

56, 57. A templom külső képe és belső tere

a szerzetesnek szüksége lehet, hanem a minden lesz monostorrá.

A folyamatosan gyarapodó közösség, elérve a normális működés határait, Olaszország három különböző pontján új monostort alapított – mindenhol meglévő, elhagyott házaknak adnak új életet. A talált épületek használata Szent Benedektől sem volt idegen: subiacoi első monostora, a San Clemente alapításakor felhasználta Nero egykori villájának bizonyos elemeit.

A Novy Dvur-i Miasszonyunk monostor

Csehország egyetlen ciszterci monostora, a Novy Dvur-i Miasszonyunk monostor szinte tökéletes ellentéte a bosei közösségnek otthont adó, organikusan nőtt tanyának – első látásra feltűnik átgondoltsága, szervezettsége.

A franciaországi Sept-Fons apátságának cseh tagjai pár szerzetestársukkal közösen 2002-ben úgy döntöttek, hogy új monostort alapítanak szülőföldjükön. A monostor átadására 2004-ben került sor. A közösség és a tervező egymásratalálásáról legendává vált, hogy az alapítók figyelmét a New York-i Calvin Klein üzlet hívta fel John Pawson építészetére, de minden bizonnyal a bizalom kialakulásában nagy szerepe volt az építész *Minimum* című kötetének, amely 1996-os első kiadását követően számtalan újabb kiadást ért meg. Az építészeti egyszerűség fogalmát elsősorban fényképekkel – többek között a francia ciszterci monostor, Le Thoronet fényképeivel – körüljáró kötet előszavában Pawson az egyszerűség kereséséről, mint életmódról, gondolkodási módról ír, összhangban a ciszterci eszményekkel. Az egyszerűség „az a minőség, amit egy tárgy elér, amikor minden alkotóeleme, minden részlete és minden kapcsolata a lényegesre összpontosul. A lényegtelen elhagyásának eredménye.”¹⁵ Ezek a gondolatok nem állnak távol a Böhringer által meghatározott primitivizmustól, amelyre van der Laan kapcsán hivatkoztam, Pawson esetében azonban mindez igen eltérő eszközhasználatban és eredményben nyilvánul meg.

Pawson példásan együttműködött a megrendelővel: több hetet töltött el az anyamonostorban, ahol részt vett

¹⁵ John PAWSON, *Minimum*, Phaidon, London, első kiadás 1996, 7.

58. John Pawson padokból álló installációja a középkori apátságban, amellyel szemlélődésre hív (Leçons du Thoronet, 2006)

59. A Novy Dvur-i monostor légi felvételen

mindennapi életükben, imáikon és munkájukban, mielőtt az új apátság tervezésébe kezdett. A megrendelő is felkészültnek bizonyult, a tervezési program a közösségi élet nyugodt menetének biztosítása érdekében apró részletekre kiterjedő kéréseket is megfogalmazott: a *scriptorium*-ban ne csapódjon az ajtó és ne nyikorogjon a padló; a dormitóriumban a hálófülkék mintegy negyedét a horkoló testvérek számára úgy tervezzék meg, hogy azok ne zavarják a többiek álmát; azokon a helyeken pedig, ahol hosszan térdepelnek, ne legyen kőből a padlóburkolat. „A szerzetesi építészet rá kell simulnia a szerzetesi élet alaposan kidolgozott koreográfiájára, mint egy öntőformára, hogy zökkenőmentessé tegye az átmenetet a szerzetesek spirituális és fizikai élete között.”¹⁶ – nyilatkozta Pawson az átadást követően.

A Novy Dvur-i monostor kiindulópontját egy romos barokk udvarház adta. Pawson az enyhe lejtésű terület magasabb részén lévő főépületet és az egyik oldalszárnyat felújította, az udvart pedig egy további épületszárnyal és a negyedik oldalon egy új, keletre tájolt, íves záródású templommal körülzárta az udvart.

A templom nyugati bejárata és a barokk épületrész közé kis átrium ékelődik – ez szolgál a laikus vendégek fogadótereként. A külső bejárat nem hívogat, inkább rejtőzködik két párhuzamos fal között. Az átriumot a „paradicsomkertek” szimbolikus elemei gazdagítják: közepén fa ál, oldalt kővályúba víz csobog.

A liturgikus tér váratlan megoldásokkal él. Az apszisban egy lépcső található, amelyen a templom „hátsó” bejáratán át a temetőbe érkezünk. Közvetlenül a lépcső előtt helyezkedik el a tulajdonképpeni liturgikus tér az ambóval, az oltárral és a presbitériummal, és a templom egyetlen explicit díszével, a magas posztamensre helyezett Mária szoborral és a tabernákulummal. A lelépcsőző szentélyzáródás, a liturgikus tér és a stallumok a keskeny, elnyújtott tér bő négyötödét elfoglalják – a kevés laikus vendég számára a tervező a nyugati oldalon biztosított helyet. Egyértelmű, hogy a templom – nem elsősorban, hanem hangsúlyozottan – az itt élő ciszterci közösség magántere, amely semmilyen plébániai szolgálatnak nem szükséges eleget tegyen.

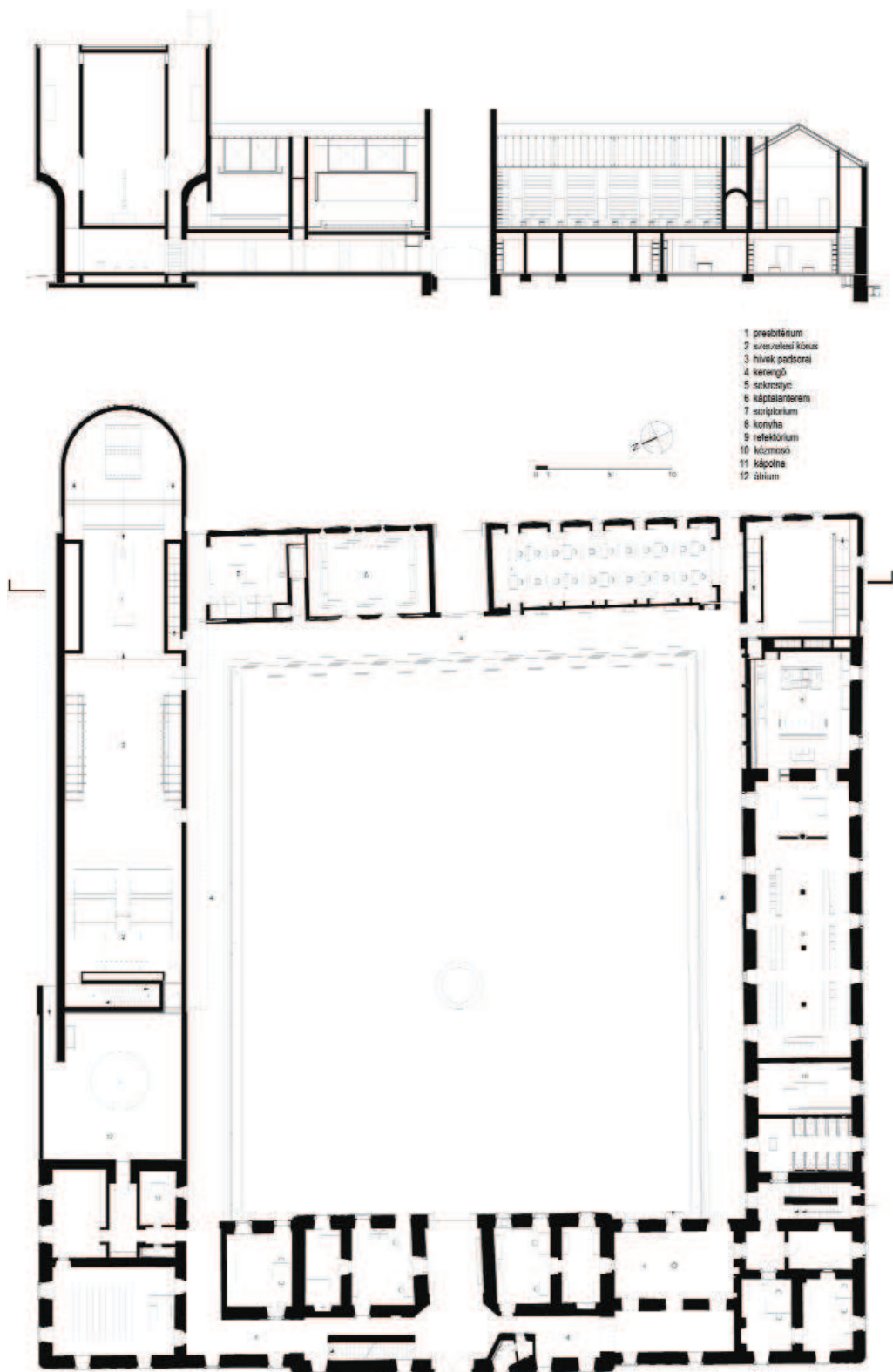
¹⁶ Matt TYRNAUER, *The shape of silence* = The Telegraph, <http://www.telegraph.co.uk/culture/3656801/The-shape-of-silence.html> (2013.12.20.)

60, 61. A barokk épületszárny és a templom a szentély felől

62. A templom belső tere

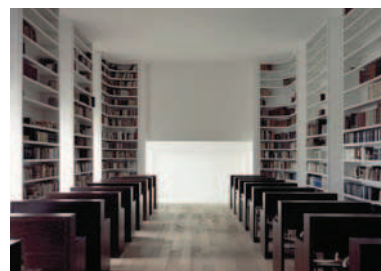
63. A Nový Dvůr-i apátság alaprajza és keresztmetszete a templomon át

A templom belső terét rendkívüli fényhatások jellemzik. A tetőablakokon beengedett napfény útja fénykutatokon át vezet, ami egyszerre megszűri és szétszórja, hogy végeredményül egy sejtelmes derengést adjon, finom árnyékhatásokkal. Az ablakok nem láthatóak, csak az U alakú világító felületek érzékelhetőek – két magas a liturgikus teret emeli ki, két-két kisebb pedig a stallumok és a kívülről érkező hívek padjai felett található. A tervező a mesterséges fényt is hasonló elven működtette: világítótesteket csak ritkán látunk – emiatt azok fel is értékelődnek –, a tereket megvilágító szűrt fény különböző felületek mögé rejtett lámpatestekkel történik. Ezek a felületek a fal vagy a bútorok részét képezik, így a mesterséges fény is csak a megvilágított, súrolt felületek által van jelen. A tér hangulatát ezen túl a fehér falak és a sötétbarna bútorok színkontrasztja határozza meg.

A templomhoz csatlakozó új, keleti épületszárny magasföldszintjén a sekrestye és a káptalanterem, az alagsori szinten pedig a beteg és idős testvérek szobái találhatóak, ablakai a temetőkre néznek. A monostor refektórium a barokk épületszárnyban kapott helyet, itt – és a további terekben – a színpaletta gazdagabb, kevésbé kontrasztos, de továbbra is visszafogott. A refektórium felett található a sok kis, és pár nagyobb hálófülkét sorakoztató dormitórium. A novíciusok szobái a nyugati, barokk épületszárnyban találhatóak.

Az udvar három oldalán zárt, üvegezett kerengőfolyosó fut végig, amely a közösségi tereket köti össze. A lejtős terep miatt a folyosó magasabb szinten fut, nem rendelkezik kijárással a kerengőkertbe, de a végfalakon nagyvonalú kilátást nyit a környező tájra is. Pawson bátran élt az építéstechnika kortárs megoldásaival, és könnyűszerkezetes megoldásokat sem félt használni, hogy a megfelelő íveket és felületeket elérje – így jött létre például a kerengőfolyosót lezáró függő donga, amely hatalmas üvegfelületekről indul. Az üveg keretezése a lehető legvékonyabb, oszlopok nincsenek, a boltozat szinte anyagtalannul lebeg.

Az épületegyüttest az elmúlt években – szintén egy meglévő ház átalakításával – egy vendégházzal egészítették ki, amely a monostorban megismert eszközhasználattal él: az öreg ház megőrzött elemeit a kiegészítések visszafogott szín- és anyaghasználata emeli ki,

64. A scriptorium

65. Refektórium a barokk térben

66. Az üvegezett kerengőfolyosó

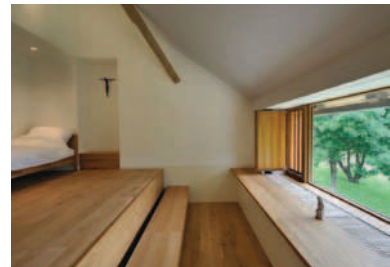
a szobák visszafogott bútorozása a legmagasabb minőségben készült. Jelenleg egy egyszerű hasáb tömegű, tört kövel burkolt új műhelyépület kivitelezése zajlik. Tervben van még egy kis kápolna építése is a vendégek számára, amely egy önálló, új épület lesz – a tervekben sejtetően ebben is a fény lesz a legfőbb kifejező elem.

Pawson egyszerűsége más, mint van der Laan egyszerűsége. Míg van der Laan felületeit akár durváknak, kidolgozatlanoknak is mondhatnánk, Pawson felületei gondosan, precízen megmunkáltak. Míg van der Laan egyszerűségében van valami ösztönös, szinte meztelen, addig Pawson rafinált – építészete nem a puritán irányból, inkább a high-tech felől közelít az egyszerűhöz.

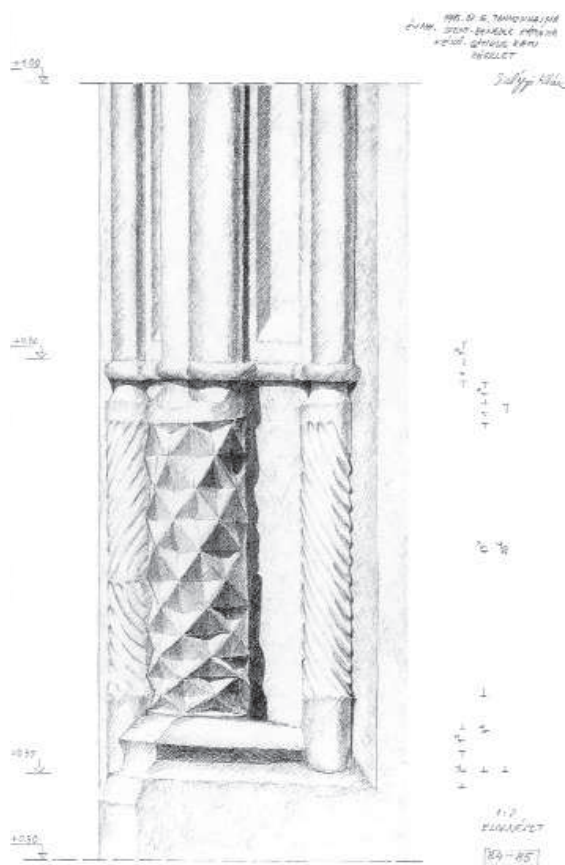
„A minimalizmus nem az igénytelenség, a nélkülözés vagy a hiány építészete: nem az határozza meg, ami nincs benne, hanem az ottlévő helyénvalósága és megtapasztalásának gazdagsága. Olykor az a vád ér, hogy valamiféle fordított fényűzés híve vagyok: mégis mi hat jobban az érzékekre és mi lehet kézzelfoghatóbb, mint egy mézszínű mészkőfelület? Ez természetesen nem azt jelenti, hogy létrehozzuk a szőrcsuha megfelelőjét az építészetben, hanem azt, hogy megteremtjük a legjobb kontextust az életben igazán számító dolgok köré, méghozzá úgy, hogy visszanyessük a felület és a viselkedés nyúlványait a lényegesre: a dicsőség nem az eltávolítás aktusában, hanem az ottmaradt megtapasztalásában rejlik. A mély – és érzéki – tapasztalat hétköznapi, akár a zuhanyozás vagy a főzés.”¹⁷

Meglepő – vagy épp érthető – módon Pawson épületéről szinte kizárólag az építész honlapján is megtalálható hivatalos fotók érhetőek el, amelyek alapján a terek távolságtartást keltenek bennem. Úgy vélem, ebben nagy szerepe van a mai, tetszőleges látószögű kamerákkal felszerelt építészeti fotózási technikáknak. Ez a belső kép olyannyira ellentétben van ismerőseim személyes tapasztalataival, akik barátságos terekről számolnak be, hogy a fenti, tényszerű adatok és észrevételek ismeretetésén túl óvatos vagyok bármiféle további véleményalkotásban.

¹⁷ John PAWSON, *Az egyszerűség manifestuma* = Pannonhalmi Szemle 2008/4, 3-4.

67, 68. A vendégház külső képe és egy vendégszoba a tetőtéren

*A Szent Benedek kápolna
késő gótikus kapujának részlete.
Manuálé az 1995-ös felmérésből*

3. PANNONHALMA

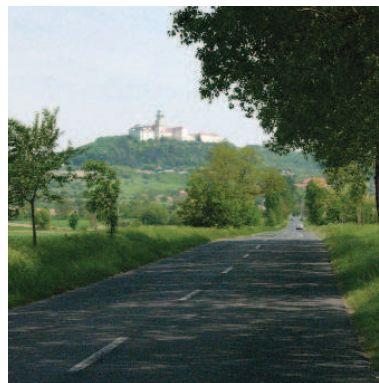
A magyar bencés szerzetesség központja

Épített örökség

Praglia tiszta, szinte egy lélegzettel megépített épületszárnyaival ellentétben Pannonhalmát történelmi korok egymásba szövődő, nehezen szétválasztható rétegei építik fel. Félreismerhetetlen sziluettjét az utóbbi évszázadok hozták létre. Szent Márton hármasság hegyén, a *Tri Collis* középső ívén, a fegyelmezett klasszicista templomtorony körül lépcsőkben bontakozik ki az apátság együttese: a torony baloldalán a klasszicista könyvtár kubusa, jobbján a monostor barokk épületszárnyai, e mögött pedig a gimnázium tömbje. A román kori alapokon nyugvó, többször átépített templom és gótikus kerengő e barokk és klasszicista szárnyak között bújik meg.

A legkorábbi templomról, a Szent István-kori bazilikáról keveset tudunk, régészeti kutatások alapján egy kettős szentélyű, kettős altemplomú bazilika lehetett. A bazilika a 13. század folyamán nyerte el ma meghatározó későromán-koragótikus jellegét, felszentelése 1224-re tehető – ezekben az évszázadokban a monostor viszonylag kis, negyven fősnél nem nagyobb közössége itt ünnepelte a szentmisét és a napi nyolc imaórát. Az egymást váltó építóműhelyek sajátos stíluskeveréket hagytak maguk mögött: „Pannonhalmán a tárgyi folytonosság lépést tartott az emlékezet és a hagyomány folyamatosságával. Transzponálások és interpolálások szövődtek a történelmi és művészettörténelmi rétegek közé, amint az ősi privilégiumlevelek szövegei is hagyományozódtak, szétválaszthatatlanul és organikusán egymásbanőttek az első három évszázad folyamán. Olyan egyszerre régi és új művek jöttek létre, mint Szent István király úgynevezett alapítólevele, vagy Uros apát temploma.”¹

A templom bővítésére Hunyadi Mátyás uralkodása idején került sor, ekkor készült el a kiemelt főszentély és a mellékhajók keleti szentélyeinek boltozata, valamint a Szent Benedek kápolna, amelyek a késői gótika jegyeit őrzik. A mai kerengő szintén Mátyás nevéhez fűződik, a munkákat feltehetőleg a visegrádi királyi építóműhely mesterei végezték. Az építkezések befejezése – egy gyámkő felirata szerint – 1486-ra tehető. A szerzetesek

69. Pannonhalma jellegzetes sziluettje

1 TAKÁCS Imre, *Pannonhalma újjáépítése a 13. században* = Mons Sacer 996-1996, Pannonhalma, 1996, I., 185.

száma ekkor a tízet sem érte el – az építkezés sokkal inkább Mátyás reprezentációs igényeire, semmint a közösség szükségleteire válaszolt.

A kerengő önmagában is történeti rétegek összeshívésének eredménye: ide nyílik a 13. századi *Porta Speciosa*, az együttes kiemelkedő éke; mellette, a 15. századi kerengő megbontott köpenyfala mögött a 12. századi falra festett 14. századi *Volto Santo* freskó részletét láthatjuk, diszkrét üveg védőfalát a 2012-es felújításkor kapta; a barokk korban elfalazott gótikus ablakok kibontása, pótlása, valamint új mérművei és ólomüvegei a 19. század, a falak szikár nyers vakolata és a déli folyosón a középkori refektórium feltárt kapujának bemutatása pedig az 1960-as évek műemlékvédelmi magatartását tükrözi; padlóján 1995-ben fektetett kehlheimi burkolat.²

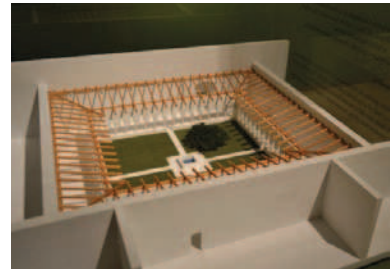
A reneszánsz kor mindössze a Szent Benedek kápolna melletti északi kaput és a Mária kápolna kapuját adta hozzá a Bazilikához. A 15-16. század fordulójának egész Európát behálózó bencés reformjai Pannonhalmát is elérték, de a törökök és a reformáció kettős terhével a szerzetesközösség nem tudott megküzdeni, 1585-ben elhagyták a hegyet, és a magyar bencéség újraélesztésére csak a 17. század közepén kerülhetett sor.³ Bár 1683-ban egy újabb török hadjáratban az újjáépített monostori szárnyak jó része ismét elpusztult, a Főapátság újjászületése lassú lépésekkel folytatódott. Komolyabb építkezések köthetőek Karner Egyed idejéhez, akinek a monostor – a feljegyzések szerint nem kevés külső és belső vizállyal járó – anyagi gyarapodása is köszönhető. Karner büszkén vállalta rendje középkori tradícióit, neki köszönhető a *Porta Speciosa ad formam antiquam* felújítása, valamint a templom belső terében az altemplomba vezető – a barokk korban rendhagyó – romanizáló vörösmárvány kapuk kialakítása.⁴

A 18. század első felében Sajghó Benedek főapát Witwer Márton Atanáz kármelita testvérrel felépíttette a monostor ma is látható barokk épületeit, ekkor készült el az új refektórium is. 1786-ban II. József feloszlatta a rendet, és a bencések csak 1801-ben térhettek vissza Szent Márton hegyére.

2 PAPP Szilárd, *Késő gótikus építkezések Pannonhalmán* = uo. I, 185.

3 SZAKÁLY Ferenc, *Pannonhalma a török időkben* = uo. II., 13-24.

4 MOLNÁR Antal, *Karner Egyed kora* = uo. II., 49-58.

70. A 13. századi kerengő elméleti rekonstrukciója

71. A kerengő ma

A 19. század újabb nagy munkálatok ideje: két ütemben megépült a könyvtár, valamint Packh János tervei alapján az apátság sziluettjét ma meghatározó templomtorony. A torony építésekor Packh lebontatta a templom nyugati szentélyét és a templomhajók egy-egy szakaszát, és a teret nagyméretű nyugati főbejárattal és előcsarnokkal nyitotta meg a kívülről jövő hívek felé – építészeti gesztusa pontosan kifejezi a szerzetesközösség és a külvilág kapcsolatában lezajló változást.

A templom nagy restaurálása 1866-1876 között Kruesz Krizosztom főapáthoz és Storno Ferenchez kötődik. Storno legfontosabb téralakító lépése a klasszicista templomrészeknek a régi templomhoz való idomítása volt: „a klasszicista átépítővel szemben, aki a templomot kívülről s nyugat felől szemlélte, Storno és Kruesz belülről, a régi rész felől tekintettek a templom nyugati részére, és csakának találták. A középkori formákkal a díszes, középkori módon tagolt épület hosszát kívánták helyreállítani.”⁵ Az egységesebb térérzetet gotizáló pillérkötegek beépítésével és a gótikus részek formanyelvét és arányait követő boltozatrendszerrel valósították meg. A vakolt falakat kváderezést imitáló mintázattal borították, a középkori kőfelületeket pedig a templom egészében egységesen megtisztították a későbbi korok rétegeitől, helyenként stukkolták is – ez a beavatkozás váltotta ki az utókor legkeményebb bírálatát.

A templom 1689 és 1804 között barokk oltárokkal, szószékekkel és berendezési tárgyakkal működött, amelyeket később pár klasszicista mellékoltár egészített ki – ezek helyére Storno egységes neogótikus stílusban új szószéket, baldachinos főoltárt, mellékoltárokat és padokat tervezett, az ablakokba színes ólomüvegek készültek, a boltozatrendszert és a melléktereket freskókkal és gazdag díszítőfestéssel borították – ennek ikonográfiai programját Kruesz szabta meg. Ez az időszak a szerzetesi eszmény elhalványulásának ideje: a közösség alig használta templomát, ezzel szemben az apátság történelmi szerepének kifejezésére, a nemzeti historizmusra, valamint a főapáti és püspöki reprezentációra erős volt az igény. Mi sem szemlélteti jobban a hangsúlyok

72. A belső tér az átalakított, neogótikus boltozatrészekkel

73. Szent Márton rózsablatk Storno Ferenc tervei alapján

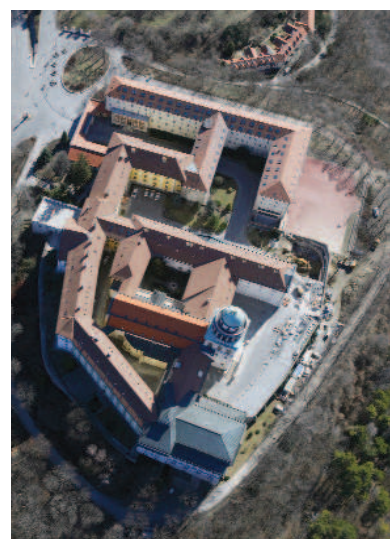
5 DÁVID Ferenc, *A pannonhalmi főegyház múlt századi helyreállításáról* = uo. II., 173.

eltolódását, mint hogy a szentély körablakába Storno által eredetileg javasolt, a ruháját a koldussal megosztó Szent Márton ábrázolással Kruesz nem értett egyet, és a templom védőszentjét trónon ülő, győzedelmes püspökként kérte ábrázolni.

A Tri Collison fekvő apátsági együttest a két szomszédos dombtetőn két további történeti épület egészíti ki: 1714-25 között megépült a Boldogasszony kápolna – altemploma a szerzetesek temetkezési helye –, 1896-ban pedig a milleniumi emlékmű, amelynek belső terét Aba Novák Vilmos 1938-ban megkezdett, befejezetlen falképe díszíti. Történeti értéként még említést érdemel a Szeder Fábrián bencés szerzetes által a 19. század első harmadában kialakított angolkert, a mai Arborétum őse, amely a domb északkeleti lejtőjét foglalja el, benne kis barokk pavilonnal.

Az épületegyüttes utolsó nagy munkálataira a II. világháborút megelőző években került sor: Hidasi Lajos és Kiss Tibor tervei alapján elkészült a gimnázium és diákotthon, megépült az új kapu és átépítették az együttest körülvevő bástyákat. A 20. század építkezései a továbbiakban – a monostori szárnyak belső korszerűsítésén túl – elsősorban régészeti és restaurálási munkákra korlátozódtak. 1961–62-ben Sedlmayr János tervei alapján elkészült a kerengő és a bazilika déli homlokzatának helyreállítása. A II. Vatikáni Zsinatot követően a templom új liturgikus bútorzatot, szembemiséző oltárt és ambót kapott, körülötte a szerzetesközösség ideiglenesen elhelyezett szétnyitható székeivel. Közös imádságaikat továbbra is jórészt a káptalanteremben tartották – a templom leginkább műemléki bemutatótérként, turistalátványossággént működött. 1985-ben elkészült a Bazilika új orgonája, amely súlyos tömegével megváltoztatta a tér- és fényhatásokat.

Az alapítás 1996-os milleniumi ünnepeire készülve további épületrészek felújítása vált lehetővé. Török Ferenc tervei alapján elkészült a templom tetőzetének és homlokzatainak felújítása, és az addig amorf, értelmezhetetlen tetőtömeg logikus egységekre vált szét. Bár a templom belső felújítására, mint majd látni fogjuk, több javaslat is készült, ezek nem valósultak meg. A templom tere meglehetősen méltatlan állapotokkal várta a második ezredfordulót.

74. A légi felvételen jól kivehető a templom tetőzetének 1995-96-os átalakítása

A II. világháborút megelőző nagy építkezéssel, a gimnáziummal a Főapátságnak helyet adó dombtető teherbírásának végső határáig beépült, így mindaz, ami Pannonhalmán a „kortárs építészet” témakörébe tartozik, az valamilyen helyreállítási munkához kötődik vagy az apátság falain kívül történik.

A monostort kiszolgáló, 1980-as években épült házak többnyire átlagos minőségűek, akár építészetüket, akár kivitelezésüket nézzük. Az 1995–96-os felújítási hullám is több ponton megkérdőjelezhető – ilyennek látom a gótikus kerengő régi és új között bátortalanul egyensúlyozó kertjét, a népbejáró kapuját, vagy a gimnázium belső átalakításait, amelyek – bár tagadhatatlanul növelik a terek funkcionalitását – nélkülözik a kapcsolatot az épület eredeti, tiszta nyelvezetével.

Fordulópontként értékelhetjük a kollégiumépület 1997-ben átadott új diákkápolnáját, amely otthonos, befogadó teret nyújt az egyéni imának és a kisebb közösségek együttlétének. Nem csak végeredményében, tervezéstörténetében is kiemelkedő: Czigány Tamás és munkatársai közvetlenül a helyszínen, egy korábbi hálóteremben tetőlécekből, hullámpapírból és pauszából megépítették a tervezett kápolna 1:1-es léptékű makettjét. A makett túllépett azon, hogy a tervezőket segítse a terv finom árnyalatainak pontosításában vagy a szerzetesekkel való kommunikációban: a diákság akkora örömmel vette birtokba már a makettkápolnát is, hogy azt csak az építkezés megkezdésekor bontották el.

A diákkápolnával egy új, a környezettel minden értelemben párbeszédet vállaló, a korábbinál határozottabb és értőbb építészeti magatartást jelent meg Pannonhalmán. Majd alig másfél évtized leforgása alatt, a diákkápolnától az Apátsági Major és a gimnázium új tornacsarnokának 2014 nyarára tervezett átadásáig a Pannonhalmi Főapátság tagabban vett épületegyüttese lépésről lépésre átalakult.

Az építkezéseket célközönségük szerint négy csoportba oszthatjuk. Elsőként *a szerzetesközösséget közvetlenül szolgáló építkezéseket* kell említenünk: a Bazilika megújulása mellett a monostor kisebb-nagyobb belső tereinek felújítására is sor került; a következő nagy csoportot

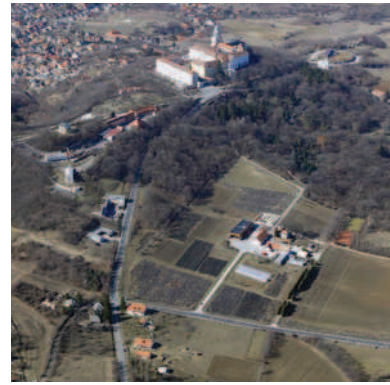
75. A diákkápolna

a vendégfogadást és a turizmust szolgáló építkezések alkotják: elkészültek a Kosaras-domb új épületei (a Fogadóépület és az éttermet magába foglaló Látogatóközpont), a Szent Jakab zárándokház, új látogatóbejárat épült a Várkörön, valamint zajlanak a városban álló Apátsági Major kivitelezési munkái; a harmadik csoportba a *gazdálkodást szolgáló építkezések* tartoznak – itt kell megjegyeznünk, hogy az e körbe tartozó borászat, a biomassza fűtőmű, a gyógynövényház és a levendulalepárló is látogatható, az érdeklődők betekintést nyerhetnek a hagyományos szerzetesi gazdálkodásba és az azt kiszolgáló technológiákba. Végül az itt tanuló diákokat szolgáló építkezések alkotják a beruházások negyedik csoportját: a már bemutatott diákkápolnán kívül több tér is megújult, a gimnázium egy teljes új alagsori szinttel bővült, jelenleg pedig építés alatt áll a gimnázium új tornacsarnoka. Ezzel párhuzamosan több ütemben sor került az apátság közvetlen környezetének és kertjeinek felújítására is, amelyek egyaránt szolgálják a szerzeteseket, a diákokat és a Főapátság vendégeit.

Az egyre bővülő köröket szokatlanul tágnak érzékelhetjük, történeti távlatban nézve azonban nincs benne semmi meglepő: a szerzetesközösség keresi az önfenntartás forrásait, alkalmazkodva a megváltozott gazdasági lehetőségekhez. Az egykori birtokrendszerrel szemben, amely a „falakon kívül” létezett, mára a turizmus lett az apátság egyik legfontosabb jövedelemforrása. Természetéből adódóan ez nem tartható a falakon kívül, belép az apátság legbelsőbb tereibe, akár mindennapos konfliktusokat okozva. Felmerül a kérdés, hogyan lehetséges hosszú távon egyensúlyozni azon a kényes, érzékeny határterületen, amikor az apátság fennmaradása érdekében hozott döntések (turizmusfejlesztés, gimnáziumfejlesztés) még nem nőnek túl rajta és nem veszik el intimitását.

Az elkészült építészeti alkotásokat több építésziroda jegyzi, zömmel mégis közös nyelvet beszélnek. Az apátság 2011-ben időszakos kiállításon mutatta be Pannonhalma kortárs építészetét – a budapesti kiállítást Varga Mátyás az alábbi szavakkal nyitotta meg:

„Ha az új pannonhalmi épületeket nézzük, van valami, ami szinte mindegyikükre jellemző, s ami akár valami sajátos „provokációként” is felfogható. Ezek az

76. Az apátság tágabb környezete a borászat és a gyógynövény-gazdálkodás épületeivel

épületek (ezek a helyek) nem mondani akarnak, hanem meghallgatni; nem elárasztani, hanem a befogadás számára kiüresíteni; nem bezárni, hanem kinyitni. Éppen ezért esetleg ürességük válhat provokatívvá, hiszen az üresség mindig magába foglalja az újraindulás, újragondolás képességét, s ellenáll a skanzen, a rezervátum vagy a valóságshow kísértésének.

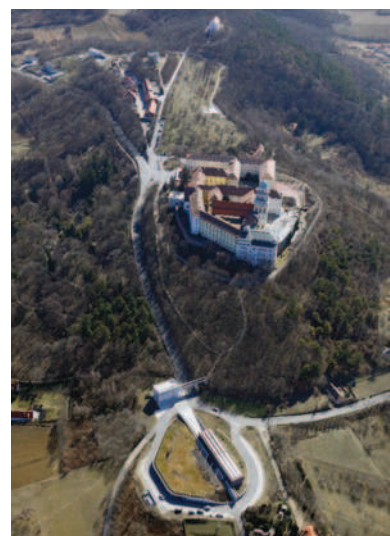
Ugyanakkor van ebben valami funkcionális is; valószínűleg a legtöbb, ami az igazi építészettől várható. Az üresség ugyanis alkalmassá tesz a valóságos találkozásra. Ha végignézzük az itt bemutatott épületeket, azt látjuk, hogy egytől egyig *a találkozás* terei (az egymással, az önmagunkkal, a művészettel, a világgal, az ízekkel – és persze az Istennel való találkozásé). S amit ehhez az építész hozzáadhat: hogy ezek az épületek *minőségi* térként szolgálnak (vagyis nem megelőlegezik vagy imitálják, hanem valóban *szolgálnak*) az *intenzív* (minőségi?) találkozást.

A hagyomány nagyjából arra kötelez bennünket, hogy – elődeinkhez hasonlóan – mindent megtegyünk annak érdekében, hogy saját korunk legigényesebb nyelven szóljunk hozzá épített és természeti környezetünkhöz. Van abban valami szép és egyszersmind előremutató, hogy az elmúlt években sikerült szinte minden esetben csendesen megszólalnunk.”⁶

E gazdag skálából a továbbiakban elemzésünket a vendégfogadás egyes épületeire – az érkezés tereire –, valamint a zárándokkápolnára és a megújult bazilikára összpontosítjuk.

Az érkezés helyének kiemelt jelentősége van abban, hogy milyen üzenetet visz magával a látogató, legyen egy külföldi buszos turistacsoport tagja, aki csak két órát tölt itt, vagy a szomszéd városból idelátogató család, aki esetleg egy egész napot rászán az apátság tereinek bejárására. A völgyből érkezőket az északnyugati út mentén, a Kosaras-dombon ma két épület együttese fogadja, két építésziroda hat év eltéréssel megépített munkája. Magas építészeti minőségük, kortárs szellemiségük a súlyos történeti hagyományokkal rendelkező apátság tövében többnyire váratlanul éri a beavatatlan érkezőt.

6 VARGA Máttyás, *Kortárs építészet Pannonhalmán*, időszaki kiállítás megnyitója, Fuga Építészeti Központ, Budapest, 2012.

77. Az apátság és a Kosaras-dombi épületek légi felvételen

A látványt a 2010-ben átadott Látogatóközpont⁷ vörösbarna kővel keretezett üveghasábjá uralja, amely az apátság vendégeit kiszolgáló étteremnek is helyet ad. Határozott irányt mutat a Főapátság felé – épp kívül van azon a szimbolikus kapun, amelyet a jobboldalt álló Fogadóépület mintáz.

Skardelli György 2004-es Fogadóépülete – nevéhez híven – az érkezés, az idegenvezetőkkel való kapcsolatfelvétel és a jegyvásárlás helye. A látogató itt kerül először közvetlen kapcsolatba az eddig csak kívülről megpillantott Főapátsággal, így az első kontaktus helyeként az épület többértű üzenet átadására kötelezett. A négy-szintes, tömörszerűen zárt épület két jelet rajzol meg: a legfelső szintről az autópályát felett átvezetett híd *kaput* képez, a homlokzati falba hasított üvegcsík-kereszt pedig előrejelzi *a kapun túli* világot. A kompozíciót saját bejáratának sötét foltja egészíti ki. Az épület tényleges tartalma, a közlekedési mag és a hozzá kapcsolódó funkciók eltűnnek a kőburkolatú falak mögött.

A épület tiszta és áttekinthető, a közlekedés – az érkező idegen számára elemi szükséglet – magától értetődő. A belső tér kevés eszközzel él, a mosott beton felületű falakat a végfalak üvegfelületein beáramló természetes fény világítja meg, az ablakok a környező táj szekvenciáit keretezik. Ahogy a lépcsőkön egyre feljebb megyünk, egyre több a fény, hogy végül kiérjünk a természetbe, a hídon át a fák között vezetett, lábakra állított finom szerkezetű ösvényre, amelyen a Főapátságot körülvevő Várkörre jutunk. Az épület elemel bennünket az érkezésünk talajától, hogy egy új, magasabb szinten visszaengedjen a földre – teszi ezt nem csak a test, hanem a spiritualitás terén is.

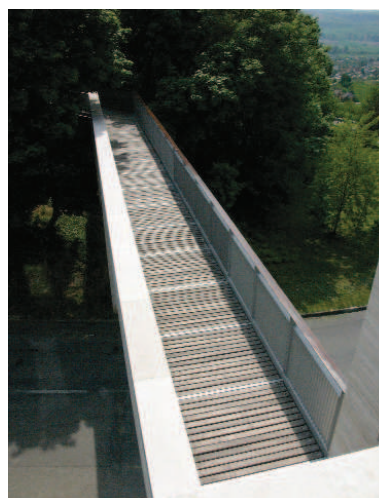
Az érkezők útja 2013 nyaratól két irányba vezet tovább: balra folytatva utunkat, alig pár lépést téve már látjuk is a főbejáratot, jobbra kanyarodva és a falak mentén, kicsit hosszabb utat megtéve az új látogatóbejáratokhoz jutunk, amelynek terveit Czigány Tamás építészirodája készítette. A főbejáraton át vezető út hosszú időn át a csoportosan, idegenvezetővel érkezők útja volt, amely a gimnázium épülete mellett elhaladva vitt az apátság turisták

78. A Fogadóépület

79. Belső kép

80. Az út felett átvezető híd

7 Tervező: Roeleveld-Sikkes építésziroda

számára megnyitott részei felé: az ún. Hóman bástya kilátóteraszára, a kerengőbe, a bazilikába és tovább a könyvtárhoz. A látogatóbejárat átadásával az apátság immár egyénileg vagy kis csoportban, idegenvezetők nélkül is megtekinthető – ugyanakkor ezzel az itt élők és dolgozók, valamint a turisták útvonala különválnak.

A Várkörnek a hársfák és gesztenyék lombja alatt vezetett pár perces sétaútja a kő bástyafalban megnyitott kapuhoz vezet. A bejárat egészen kevés eszközzel hívja fel magára a figyelmet: a fal utolsó ívében szürke látszóbeton váltja fel a követ, a betonfalban sötét, mély nyílás. A bástyafal két rétegből áll, a belső barokk várfal elé a gimnáziummal egyidőben egy újabb fal épült. A nyílás mélyén elhelyezett üvegajtón belépve és az előtéren áthaladva e két réteg közé beépített rendszerbe érkezünk, amely három vertikális elemet, a liftet, a lépcsőt és egy „fénykutat” épít egybe. A Hóman bástya kilátóteraszának szintjére feljutást a lépcsőzés meditatív sétává képes változtatni, tovább finomítva az érkezés gesztusát: „a fénykút és a lépcsőház egymással összefűződő, egymásból és egymásba nyíló tereiben élhetjük át igazán a fényből és betonból épített belső teret.”⁸

A szerkezet domináns anyaga a deszkaszaluzatba öntött látszóbeton, amelyet helyenként kő és téglafelületek szakítanak meg, a lépcsőkorlátok elegáns sötét fém szerkezetek, a nyílások pedig nagy üveg felületek – ez minden anyag, amit lépcsőzés közben magunk körül látunk. Ahogy emelkedünk, a mesterséges fényeket az egyre erősebb természetes fény váltja fel, hogy az épületből kilépve feltáruljon az apátság és a környező táj látványa.

A hosszabb időre, pár napra vagy hétre érkezőknek 2010 nyarától a Szent Jakab zarándokház nyújt szállást, amelyet szintén Czigány Tamás építészirodája tervezett. A közösségi- és szállásépületekből álló együttes az apátság egykori gőzmosodájának telkén, a csendes Csejder-völgy mélyén áll – hogy nem a világ végén vagyunk, arról az apátság tornyának fel-felbukkanó látványa biztosít.

A közösségi épületek udvarházként zárják le a kert egyik irányát: az utcai oldalon álló nyeregtetős épület az

81, 82. A látogatóbejárat és belső tere

83. A Szent Jakab zarándokház együttese légi felvételen

8 HARTMANN Gergely, *Pannonhalma: kész az út*, <http://prae.hu/prae/articles.php?aid=6638> (2013.12.20.)

egykori gőzmosoda, amely az ebédlőt fogadja be, szemben vele egy új épületben kis konferenciaterem. Előtte betonlamellák alkotta tornác fut, amely a két épület közé is átfordul.

A domboldalon szabadon elhelyezett, egymás fölött sorakozó házak tömegformálása egyszerűbb már nem is lehetne: a cseréppel fedett nyeregtetőhöz széles betonlemez ereszt csatlakozik, a fehér homlokzatokat csupán a földtől induló nyílások tagolják. A belső terek is áttekinthetőek, egyszerűek – az egyszerűség nem mond ellent a kényelemnek, a házakban a berendezés átgondolt, minden kellemesen kézre esik.

A telek legmagasabb részén, a házak felett elhelyezett kis erdei kápolna minden értelemben az együttes csúcspontja. Az egymásra helyezett vörösfenyő gerendákból tervezők, ácsok és tanítványok közös munkájával épült ház egyszerre tűnik törekenynek és rendkívül stabilnak. Mély, belső rendet sugároz, amely van der Laan szerkesztéseinek alaposságát is eszünkbe juttatja. Ugyanakkor egyszerre ősi és új, játékos és komoly. A kis épület egészen tág skálán mozgó mintákat idéz: áldozati máglyát, parasztporta kukoricagóróját, gyerekkorunk egymásra pakolt gyufaszálakból épített csodáit. Belépve a legklasszikusabb templomalaprajzot érzékeljük: „nartexen” áthaladva egy „kilencosztatú térbe” érkezünk, felettünk gerendák hálója.

A kápolna egy sajátos határállapotot fogalmaz meg: a bejárati útvonal spirálban kanyarodó ívén haladva az az élményünk lehet, hogy valamiben mélyen bent vagyunk, mégsem szűnik meg az élő kapcsolatunk a külvilággal. Átfúj felettünk a szél, behullanak a levelek, behallatszik a természet minden hangja. Azzal hív meg a csendbe és az egyedülletbe, hogy körülölel.

Tiszteletet ébreszt, ahogyan az épület békésen öregszik: a napsütés alig pár év alatt ezüstösre szívtá egyik oldalát. Nincsenek rajta ajtók vagy ablakok, és minden explicit vallási jelképtől is mentes. A beszűrődő fényen kívül semmi nem vonja magára figyelmünket, de nem is ad kapaszkodót. A fény-árnyék játékok azonban elemi erővel vonzzák tekintetünket: lehetetlen úgy bemenni, hogy ne kapnánk fel fejünket, és bent sem enged el.

Az érkezés két bemutatott épülete – a Fogadóépület és az új látogatóbejárat – a pannonhalmi kortárs építészet

84, 85. Az erdei kápolna

két sajátos fény-háza. A zarándokkápolnánál ez a „fény-építészet” magasabb szintre jut. Hasonlóan magas szintű, de egészen más minőségű alkalmazását a bazilikában láthatjuk.

A megújult bazilika

A pannonhalmi szerzetesközösség 2012. augusztus 27-én ünnepélyes templomszenteléssel vette birtokba megújult templomát – a szentelés nyitó aktusaként a felújítás tervezője, John Pawson a szerzetesek türelmét megköszönve visszaadta a templom kulcsait.

A templom utolsó felszentelésére 1876. augusztus 27-én, a Storno Ferenc által jegyzett felújítást követően került sor – a friss felújítás épp ezzel került leginkább konfliktusba: 130 év alatt gyökeresen megváltozott a szerzetesközösség önazonossága és templomához való viszonya, ugyanakkor a historizmus művészettörténeti értékelése is megváltozott.

Nyugat-Európa monasztikus közösségeinek a 19. század utolsó évtizedeiben lezajlott reformja Magyarországon az 1930-as évekre, Kelemen Krizosztom főapát idejére hozta meg első eredményeit. Az individualista beállítottsággal ellentétben a közösség gondolata került előtérbe, amely a személyes szegénységben és a vagyonszegénységben is kifejeződött. „Ebből a lelkiségből fakad az a nyitottság, amely a rendtagok részéről a szociális kérdésre, a más keresztény felekezetekkel való együttműködésre, általában a szellemi valóságra irányul. A reform célja, hogy megváltoztassa, csiszolja, evangéliumibbá tegye a megszokott, polgárisult életstílust.”⁹ Ennek köszönhetően egyre nagyobb figyelmet kapott a liturgia, a pannonhalmi konventmiséken és a zsolozsmában 1930-tól kezdve fokozatosan bevezették a gregorián éneklést, de ez a lelkület segítette át a II. világháborún is a közösséget.

A II. Vatikáni Zsinat Legányi Norbert főapátságával esett egybe, aki politikai okok miatt csak a harmadik ülészakra jutott ki, ahol „egész lényével szívta magába mindazt, ami új, ami felvilágosult, ami korszerű, ami az

⁹ VÁRSZEGI Asztrik, *A Magyar Bencés Kongregáció története, 1916-1996* = Mons Sacer 996-1996, Pannonhalma, 1996, II., 348.

86. A belső tér az átalakítás előtt

egyház életében lendület, modernség, elmozdulás, ami reményt és jövőt ígér.”¹⁰ Amint tehetete, rendtársaival új liturgikus teret alakított ki a káptalanteremben, amely lehetőséget adott a koncelebrációra is, megszüntetett minden olyan barokkos, főpapi szokást, amelyet a zsinati rendelkezések eltöröltek, a bazilikában pedig leszereltette a főapáti trónus felett magasodó kovácsoltvas baldachint.

A 19. században, sőt a 20. század első felében is a (többnyire magán-) miséket még a mellékoltároknál és az északi mellékhajó fölött kialakított Szent Mór kápolna oltársoránál végezték, a közös zsolozsmákat pedig a káptalanteremben mondták. Ez a folyamat a II. Vatikáni Zsinat után fokozatosan jutott el oda, hogy az „angyalok jelenlétében” történő magánmiséket felváltotta a közösség konventmiséje a bazilikában, és a szerzetesközösség egyre több zsolozsmát is ott mondott. A tér elrendezése a felújítás terveinek készítése idejére, „ha töredékesen és az ideiglenesség jegyével megjelölve is, de mindenképpen jól tükrözi a közösségünk liturgiáról alkotott képét: a közösség sok belső küzdelem mellett felvállalta a zsinat által elkezdett liturgiareform megvalósítását, s azt a Bazilika istentiszteleti terében alkalmazni is szeretné. Különös tekintettel van arra, hogy a vendégek is közelebb érezhessék magukat a liturgiához, s bekapcsolódhassanak az ünneplésbe.”¹¹ – írta Fehérváry Jákó, a közösség tagja 2003-as összefoglalójában.

Ezzel párhuzamosan Storno munkájának megítélése is teljes fordulatot vett: bár az 1876-os átadásakor a legteljesebb elismerésben részesült, néhány évtizeddel később már tévesnek találták. Negatív megítélésén alig javítottak Levárdy Ferenc publikációi, aki szakszerű kutatásokkal bizonyította, hogy Storno helyreállítása messze kevesebb kárt okozott, mint korának megannyi műemlékfelújítása. A neogótika díszítőművészete és bútorművészete még az 1970-es években sem volt megbecsült – idővel a művészettörténet beemelte a figyelemre és védelemre érdemesek közé.

10 VÁRSZEGI Asztrik OSB, *Legányi Norbert pannonhalmi főapát a II. Vatikáni Zsinat harmaik ülészakán* = *Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője* 1., (szerk. Dénesi Tamás és Dejcics Konrád OSB), Pannonhalma, 2013.

11 FEHÉRVÁRY Jákó, *Néhány gondolat a Pannonhalmi Bazilikáról, mint a liturgia teréről* = *Pannonhalmi Szemle*, 2003/3, 44.

Tanulságos, ha egy pillantást vetünk azokra a vázlatokra, amelyek 1975-ben és 1994-ben készültek a bazilika felújítására, hogy az elkészült munkával összevetve pontosabban érzékeljük a korábbi historikus felújítás átértékelődését és a műemléki magatartás változását, illetve a bazilika terének megannyi problémát keltő adottságait.

Az 1975-ös vázlatokat Sedlmayr János, a magyar műemlékfelújítások meghatározó alakja jegyzi. Pannonhalmán a kerengő puritán felújítása kötődik a nevéhez, ahol a frissen feltárt történeti épületrészek bemutatása mellett a Storno-féle díszítőfestést – a műemlékvédelem egyetértését élvezve – letisztította a falakról. A bazilikába is egységes, tiszta falakat, a kőfelületekre mésztejes átfestést javasolt. A berendezési tárgyakról ezt írta: „csak a funkciójukat vesztett és jellegtelen berendezési elemek kerülnének bontásra: vagyis a főoltár és a déli mellékhajó oldalfala előtt álló két másik oltár. A szószék és a szentélyben álló ciborium megmaradna, habár utóbbinak különösebb művészi értéke nincs, de a mai tér megszokott képének egyik eleme.”¹² Javaslatában a plánumot a pillérek előtt U alakban három lépcsővel lesülyesztette, és az amfiteátrum-szerű tér középpontjába teátrális üvegoltárt, a szószék pandantjaként pedig méretes ambótot tervezett. A szerzetesi kórust fent, a szentélyben helyezte el.

Bernard Ruel, a francia templomok felújításában és zsinat utáni átalakításában jártas építész 20 évvel későbbi terveiben is még határozottan állítja, hogy „a Storno féle restauráció mind művészeti, mint történeti szempontból kártékony volt”¹³ – és ha ezt ma árnyaltabban is látjuk, a bazilika akkori általános állapotára tett megállapítása helytálló: „végül is sötét, díszítésektől hemzseggő épület benyomását kelti (...); a liturgia lehetőségeit pedig a tér kényyszerűségei határozzák meg.” Vázlataiban ő is mésztejes átfestést javasolt a falakra és a boltozatra. Fontosnak tartotta a nyugati apszis és a lettner feltárt részleteinek bemutatását. A torony alatti tér padlóját a főhajó padlózatával egy szintbe emelte, hogy üvegezett felületen át megtekinthetővé tegye a nyugati apszis maradványait.

12 SEDLMAYR JÁNOS, LEVÁRDY FERENC, *Pannonhalma, Főapátsági Székesegyház új liturgikus terének tervezése*, 1975.

13 BERNARD RUEL, *A pannonhalmi Bazilika átalakításának terve* = Pannonhalmi Szemle, 2002/2. 135-138.

A megőrzésre javasolt Szent Márton ablak alá, a hármás ablakba, illetve a déli gádorfal ablakaiba ciszterci ihletésű szalagfonat mintás üveget gondolt. A főoltárt a baldachinnal, illetve a szószéket elbontásra javasolta. A plánumon, vagyis a központi részen a lépcsők átalakításával próbált tágabb teret biztosítani a stallumoknak. Anyaghasználata visszafogottabb elődjénél: oltárt és ambót a templom építőkövéből vagy a stallumokkal egységesen fából javasolt.

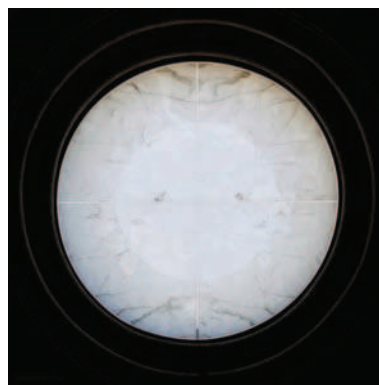
A két javaslat azonos a falak fehérsége – vagy legalábbis semlegesebb felülete – iránti igényben és a szintkülönbségekkel való küzdelemben. Mindketten elszántan keresték a kiemelt szentély funkcióját. A templom történetének bemutatását és a turisták szempontjait is a prioritások között kezelték, ugyanakkor a 19. századi elemekkel felemásan bántak: nem tudni, milyen elv alapján döntöttek az egyik megtartása és a másik elbontása mellett. Mindkettőjüknél érzékelhető valamiféle aránytévesztés, mintha a teret nagyobbnak gondolnák, mint amekkora, és ami elbírja, hogy új lépcsőkkel tovább darabolják. A liturgikus és szerzetesi szempontokra – mint például a kórus helye, a szerzetesek bevonulási útja vagy a kapcsolat a hívekkel – egyik sem adott megnyugtató választ, így nem meglepő, hogy a közösség egyik tervet sem fogadta el, de a tanulságok segítették a későbbi döntéseket.

A 2000-es évek kezdetével lehetőség mutatkozott a megvalósításra, így felgyorsultak az események. 2003-ban Várszegi Asztrik főapát létrehozta a közösség tagjaiból álló Bazilika Műhelyt, amelynek az volt a feladata, hogy kidolgozza a felújítással kapcsolatos szerzetesi szempontokat, illetve történésekből, régészekből és művészettörténészekből Tudományos Tanácsadó Testületet állított fel. A Műhely konzultált az építészet terén is tág ismerettel rendelkező Frederic Debuyst belga bencés szerzettel, aki értékes tanácsaival mindenekelőtt a tervezési program kidolgozását segítette. A szerzetesek előbb Peter Zumthort kérték fel a tervek elkészítésére, aki hosszas gondolkodás után elutasította a felkérést. A csehországi Novy Dvur új ciszterci apátsága révén John Pawson elnyerte a pannonhalmi bencések bizalmát, és 2005-ben aláírták vele a tervezési megbízást. A tervezési program

ekkorra kiforrott és tiszta szempontrendszere a közösség liturgikus, teológiai és szerzetesi reflexióján alapult.

A változások leltárát áttekintve azt látjuk, hogy pár, szerkezetet is érintő beavatkozás mellett (ilyen az új ajtó megnyitása a megújított sekrestyétérből a mellékhajóba, vagy a szentélybe vezető barokk lépcsősor összehúzósa, amellyel tágasabbá vált a szerzetesi stallumok által elfoglalt plánum) a munkák elsősorban a Storno-féle 1870-es átalakítás berendezési tárgyait érintették: ezeket vagy eltávolították (mint például a szószéket vagy Szent István és Szent Benedek szoborpárosát), vagy pedig újra cserélték. A díszes neogótikus padsorokat egyszerű vonalú, sötétre pácolt dió bútorok, a mintásan rakott padlóburkolatot sima mészkő váltotta fel. A felújítás során a templom világítása is megváltozott: az ide kifejlesztett új lámpatestek a legkorszerűbb ledes technikát a cseh üvegművességgel ötvözik. A figyelem minden apró részletre kiterjedt, a korlátok és láncok ötvösmunkájától, a diszkréten kialakított hangosításon és fűtésen át a gyónatatókat felváltó beszélgetőszoba vagy a pótszékeket rejtő tárolószekrények kialakításáig.

Az új templomtér vezérelvét a keresztény iniciatikus út adja, amely szimbolikus értelemmel töltötte meg a templom – korábban tehernek tekintett – töredezettségét, szintrendszerét is: a nyugati kapun belépve a torony alatti tér a keresztelés helye, amelynek centrumában keresztelőmedence áll. A templom két középső része a hívek és a szerzetesek szintje. Az oltár a szerzetesi kórus és a hívek között, szinte a templom középpontjában áll – ez a *communio*, a szerzetesek és hívek, Isten és ember találkozásának helye. Az ambó az oltártól nyugatra, a szerzetesek között kapott helyet. Az út végpontjában az emelt szentély van, amelynek legfőbb díszje az új rózsablak. E tengely mentén egy szimbolikus anyag, az iráni („paradicsomi”) kőfejtőkből származó ónix jelenik meg, amelyet – különböző arányokban – viszontlátunk a nyugati kapu fölötti félkör ablakban, a keresztelőmedencében, az oltárban, az ambóban és a szentély ablakaiban: a hármas ablakban és a rózsablakban. Ehhez a tengelyhez kapcsolódik az altemplomban elhelyezett Szent Márton ereklye is, amelynek foglalata szintén ónixból készült. Minden új elem ugyanazt az egyszerű, de igényes és mives kialakítást kapta.

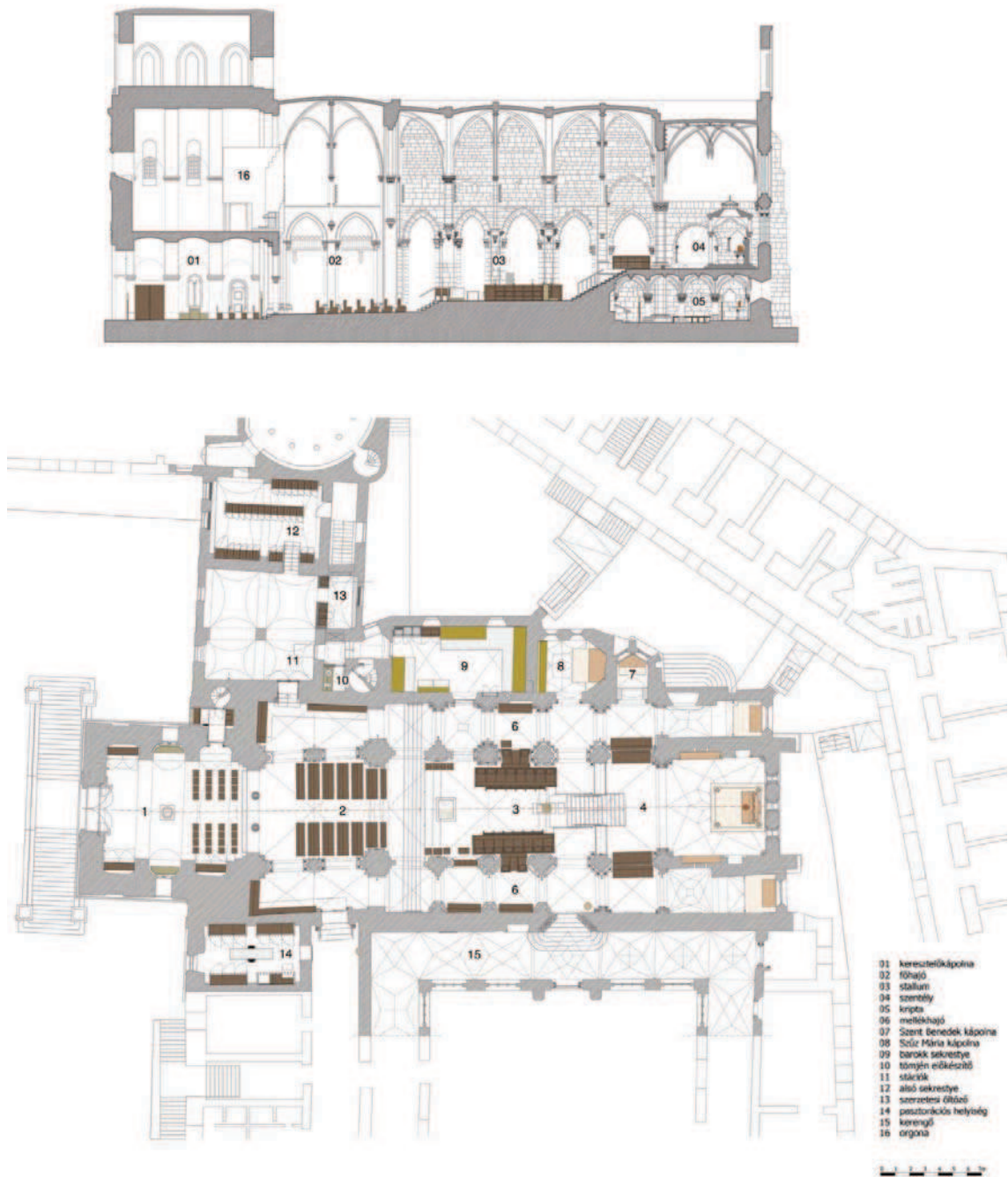
87. Az új ónix rózsablak
John Pawson tervei alapján

88. A megújult belső tér

89. A keresztelés tere

90. A felújított pannonhalmi bazilika alaprajza és hosszmetesztete

Építészeti nyelvezete az a Pawsonnál már megismert nyelvezet, amelyben hagyományos, egyértelmű és egyszerű formák időnként a legmodernebb technológiával találkoznak. Szín- és anyaghasználata is Pawson védjegye – a pannonhalmi bazilikával párhuzamosan készülő augsburgi Moritzkirche tervezése során is hasonló sötét asztalosmunkát és ónix elemeket látunk, ott azonban egy hófehérre festett fal előtt, amely a megőrzött szobrokat kiáltóan erőssé teszi. Pannonhalma öröksége lágyabbá, barátságosabbá tette kontrasztos világát.

A tervezési és kivitelezési folyamat sok egyeztetéssel járt: szerzetesek és építészek együttműködésén túl a műemlékvédelem és a művészettörténet képviselőinek tevékeny részvételét is igényelte. A historizmus alkotásainak felértékelődése konfliktusba került a szerzetesközösség azon igényével, hogy a zsolozsmáinak és miséinek helyet adó új liturgikus tér letisztultabb, egyszerűbb és befogadóbb legyen. Sarkított párhuzamot keresve, mintha abban a kérdésben kellett volna dűlőre jutni, hogy a bazilika egy kényelmetlen bútorokkal telezsúfolt „tisztaszoba”-e, aminek a nemzeti historizmus nyelvén beszélő reprezentáció a legfőbb célja, vagy pedig az élet jelen idejű tere, amihez azonban csak komoly lelki és fizikai munka árán lehet megérkezni. A végeredményt egyetlen ponton láthatjuk kérdésesnek: a baldachinos oltár sokat gyengít az eredeti koncepció erején, kortársainak eltávolításával megszűnt az a kontextus, amelyben értelmezhető volt, és leginkább egy otffejlesztett tárgynak tűnik.

Személyes élményem a belső térről az egyensúly, a csend és a megérkezés.

„Idő kell a változások értékeléséhez. Pawson pannonhalmi munkásságát a legélesebben és a legbensőségesebben a szerzetesi közösség fogja megtapasztalni, de hatását érzik majd az itt élő diákok, a környékeliek, a zarándokok, a zenészek és a koncertlátogatók is. Bármilyen hozza is ide a jövőben Pannonhalmára érkezőket, Pawson fokozatosan kibomló mondandója egyetemes igazságot tár fel számukra: az egyszerűsítésben kinyilatkoztatás rejlik; arról, hogy minek is készítünk helyet, amikor a letisztítás útjára lépünk.”¹⁴

¹⁴ Alison MORRIS, *Párbeszéd. John Pawson építészete a Pannonhalmi Főapátságban* = A Pannonhalmi Bazilika felújítása (szerk. VARGA Mátyás), Pannonhalmi Főapátság, 2012, 51.

91. A stallumok

92. A hívek padjai

*Nem egyfelé megy,
aki egy irányba megy.
Papírlabirintus
Bakonybélben 2012 húsvétján*

4. PANNONHALMA MUNKATÁRSAKÉNT Mestermunkám: a labirintus és a szabadtéri színház

A Pannonhalmi Főapátsághoz három, karakterében és használatában eltérő kert tartozik. A Szent Márton hegy észak-keleti lejtőjét elfoglaló, mintegy 12 hektáros Arborétumot a 19. század első felében vették ki a gazdálkodásból, és Szeder Fábián bencés szerzetes tervei alapján angolkertté alakították, a 20. század közepére pedig már dendrológiai gyűjtemény jellege dominált. Az Arborétumtól keletre található tíz hektáros Gyógynövénykertet illetve az apátságtól délre fekvő két hektáros Hospodárkert¹ a 19. század végéig, a filoxéra pusztításáig szőlő borította. Ezt követően a Hospodárkertbe gyümölcsöst telepítettek, a mai Gyógynövénykert pedig előbb zöldséges és szántó volt, majd fokozatosan a gyógynövények kertjévé vált, a meghatározó levendula mellett egyre több gyógy- és fűszernövényel.

A kertek megújításának tervezésére 2007 őszén kaptunk megbízást, ezt 2010-ben követte a kivitelezés. A tervezési feladatok szerteágazóak voltak: a kertek táj-, kert- és környezetrendezési feladataitól, a Gyógynövénykert felújításra váró épületeinek építészeti és belsőépítészeti tervein át a hagyományos szerzetesi gyógynövénykultúrát bemutató kiadványok készítéséig terjedtek.

A terveket Vajda Szabolcs táj- és kertépítész kollégámmal készítettük – egyes munkarészeket közösen, másokat pedig egymás közt megosztva.

A továbbiakban ezekből mestermunkámat, az Arborétum labirintusát és a Hospodárkertben kialakított szabadtéri színházat mutatom be.

A pannonhalmi kertek e két új tere foucault-i értelemben heterotóp hely: a labirintus és a színház minden más térrel kapcsolatban áll, de eközben saját térrel is rendelkezik. Időnkívüliségük lehetőséget nyújt arra, hogy a bennünket körülvevő világból rövi időre kilépve távolságot vegyünk és új nézőpontokra találjunk.

93. Az Arborétum

94. A Hospodárkert

95. A Gyógynövénykert

¹ A kert nevét a Főapátság egykori szakácsáról, Hospodár Károlyról kapta, aki az államosítás idején a kertet megváltotta, és később a rendnek ajándékozta. A *hospodar/gospodar* szó szláv eredetű, jelentése 'úr, gazda', a *hospodarsky* pedig 'gazdasági'-t jelent, így köznévként is a gyümölcsöskerthez, haszonkerthez kapcsolható.

A köztudatban a labirintus és az útvesztő fogalma keveredik, ezért egy rövid fogalomtisztázó kitérővel szükséges kezdenünk.²

Bár a barokk kertek sövényfalak-alkotta bonyolult útrendszereit vagy például a budai vár barlangrendszerét is labirintusként emlegetik, ezek a szó klasszikus értelmében nem labirintusok, hanem útvesztők. Az útvesztő és a labirintus megkülönböztetése akkor válik érdekessé, amikor a végigjárás tapasztalata szempontjából vizsgáljuk: míg az útvesztőben *több lehetséges út* között kell megtalálnunk a helyeset, elágazások és zsákutcák akadályozzák az előrehaladást, a kijárat pedig nehezen megtalálható, addig a labirintusban *egyetlen út* van, amely a bejáratától – számtalan kanyarral, de egyértelműen – a középpontba vezet, majd visszahoz. Az útvesztőben állandóan mérlegelnünk és döntenünk kell, merre menjünk tovább. A labirintusban egyetlen döntésünk van: elkezdjük-e járni az utat vagy sem. Ha elkezdjük, tovább már csak tenni kell egyik lépést a másik után.

Az *egy út* vagy *több út* folyamata agyunkat – és ezzel egész személyiségünket – eltérő módon dolgoztatja meg: míg az útvesztő a bal agyféltekénket, vagyis racionális, problémamegoldó, elemző énünket veszi igénybe, addig a labirintus jobb agyféltekénket, ráhagyatkozó képességünket, intuíciónkat, tudattalanunkat dolgoztatja – énünknek épp azt az oldalát, amelynek fejlesztésére könnyen hozzáférhető módon nem sok lehetőség kínálkozik.

A labirintus tehát nem annyira a racionális gondolkodás, mint inkább a test és az érzékelés tapasztalata, amelynek ősi körtáncok a legközelebbi rokonai³ – évszázadokon keresztül a különböző kultúrák beavatási szertartásainak része volt. A keresztény spiritualításban a 9-13. században élte virágkorát: a jeruzsálemi zarándokút szimbóluma, a húsvéti ünnepkörben a feltámadás útja, rituális körtáncok tere.

96. Hólabirintus krétai mintára.
2013. január, Abaujliget

2 A labirintus történetéről, tipológiájáról és személyes élményeiről bővebben lásd: SZILÁGYI Klára, *Labirintusjárás* = Pannonhalmi Szemle 2009/2., 52-62.

3 KERÉNYI Károly, *A labirünthosztól a szirtoszig. Gondolatok a görög táncról és A tánc* = uo., 36-46 és 47-51.

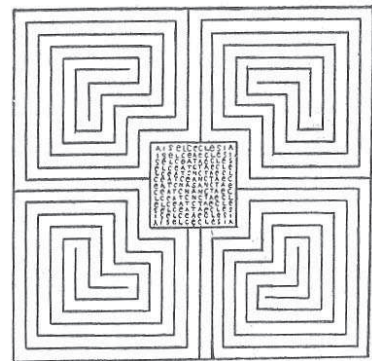
A labirintus kultúrtörténetével foglalkozó enciklopédikus mű⁴ szerzője, Hermann Kern precíz meghatározást ad: a labirintus elnevezést kizárólag olyan rajzolatokra alkalmazza, amelyekben *egyetlen útvonal egy kör, négyszög vagy más, többnyire szabályos alakzat határain belül, kereszteződések nélkül, önmaga felé visszahajolva és irányát sűrűn változtatva a teljes belső teret kitölti, a középpont közelében többször is elhalad, míg végül elkerülhetetlenül a középponthoz vezet, majd a középpontban teljes megfordulást kíván, és ugyanazon az útvonalon visszavezet a kijáráshoz.*

A labirintus nem igényel falakat vagy takarást, mivel nem a megfejtésünkre vár, hanem hogy végigjárjuk. A sík rajzolat önmagában, a végigjárás által teremti meg saját terét és idejét, a külvilág és a labirintus belső világa határozottan különválik. Zárt tere, határozottan vezetett útvonala, az útvonal lüktetésében rejlő meditatív erő rövid idő alatt mély koncentrációt tesz lehetővé. A befelé vezető út, a középpont az ott elvárt megfordulással, majd a visszaút hármasa a labirintust az iniciatikus út sűrítményévé teszi: életünk fontos folyamataival állítható párhuzamba, a bejárás élményében pedig önmagunkkal és környezetünkkel való kapcsolatunk megannyi árnyalatára és változékonyságára ismerhetünk. Mindez ma is előkelő helyet biztosít számára a személyiségfejlesztő meditációs módszerek, önismereti és terápiás eszközök sorában, de legegyszerűbb esetben is pár pihentető és átmozgató percet nyújt annak, aki az útjára lép.

Ha nem csupán esztétikai élményt nyújtó kertépítészeti alkotásként, hanem a fentiek értelmében a meditáció tereként tekintjük, a labirintus rajza szabályokhoz kötött. Évezredes története során karakteresen eltérő útvonalrajzok jellemezték fejlődésének fő állomásait: a legősibb típus *krétai* labirintusként vált ismertté, bár más kultúrák ősi labirintusai is ezzel azonos mintát követnek: 7 vagy 11 koncentrikus kör szinte teljesen záruló ívéből áll, útvonala sajátos lüktető ritmus szerint halad az ívek mentén. Az őket követő *római* labirintusok ezzel szemben negyedekre oszlanak, és az útvonal előbb az egyik negyedben ír le íveket, majd átlép a következőbe, aztán a harmadikba, és csak a negyedik negyed teljes bejárása

97. Labirintusábrázolás krétai pénzérmén (Kr. e 190-100 k.)

98. Római típusú labirintusrajzolat keresztény templom padlóburkolatán.

A központ felirata: SANCTA ECLESIA
(Reparata bazilika, Al-Asnam, Orléansville, 324. k.)

⁴ Hermann KERN, *Through the Labyrinth*, Prestel, első kiadás München, 1982.

után vezet a középponthoz. Az előző típus bejárásánál teljesen váratlan is lehet a középpontba érkezés, itt jól kiszámítható. A harmadik történeti alaptípus a *középkori*, amely sajátos ötvözete az előző kettőnek: bár a labirintus itt is negyedekre oszlik, de a negyedek között átjárás van, és az útvonal hol negyed, hol félköröket leírva lüktet és lépeget, visszahozva a kiszámíthatatlanságot és ezzel a célba érkezés meglepetését – ennek változatai terjedtek el a gótika katedrálisaiiban, így ez kötődik legjobban a keresztény spritualitáshoz. E fejlődéstörténetben az utóbbi évszázad (egy-egy kivételes példától⁵ eltekintve) már nem sok újat hozott: a próbálkozások a bejárás élő hagyományának elvesztéséről tanúskodnak, a labirintust többnyire kívülről – esetleg felülről – szemlélendő esztétikai élménnyé egyszerűsítik.

A három alaptípus számtalan változata és kombinációja létezik, és bár a bejárást ki-ki a maga módján, egyénisége és pillanatnyi lelkiállapota szerint egészen különbözően élheti meg, e három típus az útvonal ritmusából adódóan gyökeresen más élményt nyújt.

A pannonhalmi apátsági kertek megújításának tervezési programjában első pillanattól szerepelt egy labirintus,⁶ amelynek elhelyezésében és kialakításában teljes szabadságot kaptam. A tervezés során épp csak egy röpké pillanatig merült fel bennem új rajzolat kiötlése – sokkal inkább az foglalkoztatott, hogy a történeti típusokról tapasztalatokat szerezzek, értékeljem és összehasonlítsam bejárásuk élményét, választ keresve a tervezés fő kérdésére: milyen élményt szeretnék a labirintus leendő látogatóinak hozzáférhetővé tenni?

Első labirintusélményem évekkal előzte meg a tervezési megbízást: egy több napos, mítosz- és testterápiás képzés során, gondosan felépített önismereti program

5 Említést érdemel a dél-afrikai Clare Wilson „megbékélés labirintusa” (Wynberg Park, 2002). Az apartheid után a lelki sérülések gyógyításának terápiás eszközeként használt labirintus két bejárással, egy középponttal és egy kijárással rendelkezik. Ketten egyszerre elindulva ki-ki előbb a saját, majd a másik útját is végigjárja, a középpontban találkoznak, majd együtt jönnek ki.

6 Míg külföldön – akár a közeli Ausztriában, Horvátországban vagy Csehországban – a labirintus, mint meditatív tér gyakran tűnik fel középületek udvarában és közparkokban, addig Magyarországon ez lett az első, amelyet az érdeklődők szabadon felkereshetnek és végigjárhatnak.

99. Mária mennybemenetele
középkori labirintusrajzolatba írva:
„Assumpta est Maria ad Caelestia,
Alleluia!”
(Boethius, *Consolation of Philosophy*,
Cambridge, Egyetemi könyvtár, Kk.
3.21., 1030 k.)

harmadik éjszakáján egy klasszikus krétai labirintust járhattam be. Az élmény – elsősége és mélysége révén – meghatározóvá vált. A tervezés hónapjaiban két időszakos labirintust is készítettem, ahol saját élményeimet egybevettem másokéval. Később lehetőségem nyílt egy chartres-i típusú labirintus bejárására és a kettő összehasonlítására: a krétai labirintus nyugodt nagy köreivel ellentétben a gótikus rajzolat gyors és kavargó ritmusával, feszes váltásaival meglepett. Egyre határozottabbá váltam abban, hogy a pannonhalmi labirintus nem a kereszténységhez kapcsolódó középkori, chartres-i rajzolatot, hanem az ősbibb, általam teljesebbnek és tisztábbnak megélt klasszikus krétait követi majd – számomra ez a bencés szerzetesség archaikusságára is rímel.

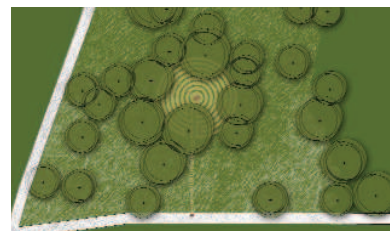
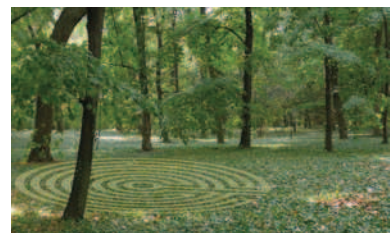
A helyszín kiválasztását sok arborétumi séta előzte meg. A labirintus, sajátos használatából adódóan egy nyugodt, kicsit félreeső, de azért nem megtalálhatatlan helyet kíván: legyen az Arborétum egy új titka, amely – észrevehetően, de nem tolakodóan – felkínálja a bejárás lehetőségét bárkinek, aki a kertben egy hosszabb sétára vállalkozik. Így a viszonylag kevés vízszintes felületből a kézenfekvőnek tűnő napos tisztások ellenében egy árnyas, ligetes területre esett a választás.

A labirintus méreteit olyan szempontok határozták meg, amelyek szintén a bejárás leendő élményét helyezték a középpontba. Az ösvény szélessége például éppen annyi, ami egy ember számára kényelmes, de két ember találkozásában már némi kényelmetlenséget okoz, feladatot ad: csak egymásnak kitérőt adva vagy egymást megérintve lehet elhaladni egymás mellett – nem mellékes, hogy ki mikor melyiket választja majd. Az útvonal teljes hosszára vonatkozóan pedig a „már feladat, de még nem végtelen unalom” elve érvényesül, amely visszahat az ösvények közének szélességére is. Az így kialakult 7 körű labirintus 16 méteres átmérőjének mintegy 220 méteres úthossz felel meg.⁵

A labirintus útjának burkolatául a kertekben máshol is alkalmazott mészkő kínálkozott. A vágott felületű szabályos kőlapokkal kirakott útvonal két végén két kivételezett kő található: az Arborétum ösvényétől egy

100. Papírlabirintus krétai mintára
2008. január, Pilisszentlélek

101, 102. Helykereső kísérletek
a pannonhalmi labirintusra

5 Összehasonlításuképpen Chartres híres 11 körű labirintusa 12,5 m átmérőjű, úthossza pedig 260 méter.

nagyobb mattcsiszolt kőtömb indítja az utat a labirintus felé, és hasonlóan mattcsiszolt a középpont is, Minótauros lakóhelye. Az utat alkotó kövek szabályossága, a mérnöki pontossággal egymáshoz illesztett rendszer a labirintus különálló világát, határtér mivoltát hangsúlyozza. Nem cél, hogy beleolvadjon az Arborétum útjainak rendszerébe, hiszen mindenestől más, másról is szól. A labirintus az év kopár hónapjaiban szinte repülőszőnyegként lebeg a fák között.

„Ami a szőnyeget illeti, az eredetileg a kert reprodukciója volt. A kert olyan szőnyeg, ahol a teljes világ elért a maga szimbolikus tökéletességéhez, a szőnyeg pedig egyfajta, a térben mozgó kert. A szőnyeg a világ legkisebb darabja, ezért egyben a világ teljessége is. A kert valami boldog, egyetemesítő heterotópia...”⁶

A labirintus helyének és méretének pontosításakor a kiválasztott parcella fáit érinthetetlennek tekintettem, így a végén egy kockázatos döntéssel álltam szemben: vajon elbírja-e a labirintus, hogy benne álljon egy fa? Elvesz-e vagy hozzáad majd meditatív teréhez? Egy hársfának helyet találni: olyan kötöttség, ami a labirintust rendkívül egyedivé teheti, az adott helyhez kötheti, de mit okoz majd a bejárók számára?

Mint kiderült, meglepetést: az útra induló úgy érzékeli, mintha a fa az úton állna és az út nekivezetne (az első lépések idején ki is takarja a középpontot), de épp elé érve az út elkanyarodik, és a tulajdonképpeni bejárásban a fa már csak leomló lombjával, árnyékával vesz részt. Őrzi a labirintust és a benne járót: alkalomadtán támasz, bátorító kiindulópont vagy az út befejezése előtti utolsó pihenő.

Reményeim szerint idővel a közökbe telepített, az Arborétumban honos kis meténg (*Vinca minor*) tavaszi virágözönével a labirintus keresztény hagyományok szerinti fő időszakát, a húsvétot teszi majd ünnepélyesebbé.

A labirintus hamar megtalálta helyét az apátság életében, ma már rendszeresen használják szerzetesek, diákok és vendégek, egyénileg vagy szervezett csoportokban érkezők. Az elmúlt években én magam is számtalanszor bejártam a labirintust, sokszor egyedül, néha

103. A megépült labirintus

104. Közelkép

6 Michel FOUCAULT: *Más terekről. Heterotópiák* (1967), ford. ERHARDT Miklós, www.exindex.hu/index.php?page=3&id=253 (2013. 12.20.)

barátokkal, családtagokkal vagy munkatársakkal, néha idegenekkel is. A tervezést megelőző labirintusjárások alaptudását sok új felismerés és rácsodálkozás árnyalja folyamatosan tovább. A tervezésben elgondolt szempontok egyik-másikáról kiderült, hogy nem, vagy nem úgy működik – például a „legyen jó mezítláb is bejárni” hol működik, hol nem, és ez nem az időjárás, inkább a lelki állapot függvénye. Két bejárás élménye akár egyetlen napon belül is különbözhet aszerint, hogy mi történt velem a „falakon” kívül, mivel érkezem. Az út hol hosszúnak, hol rövidnek tűnik, befelé menve és kifelé jöve is válják egymást az érzések – de a bejárásra szánt pár perc ide-oda kavargó körei mindenképp „fordulópontként” jelentkeznek.

105. Családi labirintusjárás

Színház: kortárs művészeti előadótér

Míg a labirintus és a szakrális építészet között, mint láttuk, van kapcsolódási pont, és erre – ha kerti labirintusokat nem is – történeti példákat bőven találunk, addig a szabadtéri színház és a szerzetesi építészet nem rendelkezik ilyen közös pontokkal. E kettő kapcsolata egyedül a 21. századi pannonhalmi szerzetesközösség által felvállalt, a kortárs kultúrára irányuló missziója felől fejthető fel.

A feladat rendkívül komplex. Technikai civilizációnk ma már ezerféle módját kínálja annak, hogy például a zenében mintegy száz évnyi előadásból és ezer évnyi alkotásból válogassunk. Kortárs kultúránk eközben szűk rétegek, terek és lehetőségek közé szorul, alig szembesülünk vele, megkímélve magunkat a kereséstől és az értelmezéstől. A 19. század végéig az egyház nem félt az éppen aktuális kortárs művészetnek teret adni – ma ez messze nincs így, a kortárs művészettel semleges vagy ellenséges a viszonya.

„Kérdés, ha a kortárs művészetet alkalmatlannak tartanánk arra, hogy a hit dolgaival összefüggésbe hozzuk, egyszersem mind nem tartanánk-e alkalmatlannak magát az embert is a hitre. Nem lehet-e, hogy a hit is alakul, és nem feltétlenül szükségszerű, hogy a hívők korábbi korok értékesebbnek vélt hittapasztalatába vagy a fundamentalizmusok skanzenébe meneküljenek vissza, mert esetleg az élő és eleven hit az adott kor ellentmondásai

között is megszülethet. A túlon túl autonóm, vagy a valóság igényeivel fellépő művészet önmagában még egyáltalán nem ellenség. Valószínűleg sokkal kevésbé az, mint a szent semmitmondás, ami talán a kereszténység legnagyobb kihívása, s ami éppen a *megtérés* (a *metanoia*) alól kínál kibúvót. Az esztétikai szempont eszerint mégiscsak a *metanoiát* szolgálhatná. De ebből még nem derül ki, hogy hol a helye a művészetnek a konkrét devocionális praxisban. Megítélésem szerint komolyan kell venni mind a művészet autonómia-igényét, mind pedig kvázi-vallásos jellegét. Az előbbi mindenképpen a tisztelet és megbecsülés jele, az utóbbi pedig a dialógus alapja lehet.”⁷

Ehhez a dialógushoz ad keretet a pannonhalmi szerzetesközösség 2003-tól az *Arcus temporum* fesztivállal, amikor évről évre vendégül látja tereiben a kortárs művészet alkotóit és alkotásait, valamint az arra nyitott közönséget. Hasonlóan „a családtyához, aki kincseiből újat és régít szed elő”,⁸ a szervezők a kortárs alkotásokat párbeszédbe engedik elmúlt korok alkotásaival, több évszázadot átölelő időíveket rajzolva.

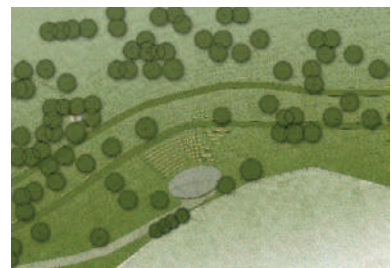
Három nyárvégi napon át együtt mozog – a közönség megannyi szinten képzett vagy képzetlen, bátor vagy bátortalan tagja – előadókkal, alkotókkal, szervezőkkel és szerzetesekkel, és közösen, minden porcikájával megéli azt, hogy a kortárs művészet *jó*. Jó benne lenni.

A fesztivál több szempontból is eltér a megszokottól: a résztvevők ilyen minőségű együttléte számtalan „csak itt és most” helyzetre és találkozásra ad lehetőséget; a koncertek és a szerzetesközösség liturgiái egy közös – megtartó – hálónak fonódnak össze. Különböző szinteken válik kézzelfoghatóvá a bizalom, a bátorság és az elfogadás, és bevon abba, amitől reflexeink szerint talán távol maradnánk.

Az évek során kiderült, bárhol lehet helyszín és bármi lehet befogadó tér – a szervezők szabadon és bátran használják az apátság tereit: egy táncszínházi előadás például megtörténhet az Arborétum fáinak árnyékában, a kiállítóterem bejáratához vezető lépcsősor előterében,

⁷ VARGA Mátyás, *A gyanússá vált gyanakvó. Esztétikai és teológiai töprengések a (kortárs) művészetről* = 2000 irodalmi és társadalmi havi lap, 2008/11., 24.

⁸ Máté 13,52

106, 107. A szabadtéri színház tervei

a biomassza fűtőmű csarnokában vagy a könyvtár klasszicista boltozata, barna hullámpapír párnákon ülve.

A tereknek ezt a rendkívül tág skáláját kívánta az apátság egy olyan térrel kiegészíteni, ami nem másod- vagy harmadsorban szolgálja az előadóművészetet, hanem ami elsősorban az: színház, előadótér.

A rendkívül szép kilátással rendelkező, nyugati tájolású Hospodárkert egyik természetes öble szinte kínálta magát egy szabadtéri színház elhelyezéséhez. A tervezési programban a színházi előadások, illetve koncertek igényei prioritást élveztek bármilyen más rendeltetéssel szemben, fő méreteit és befogadóképességét a fesztiválok során kialakult gyakorlat szabta meg.

A színház több, nagyon eltérő nekifutás után nyerte el végleges formáját. Apránként ledobott magáról minden felesleget: a komplexebb, állandó világítási hidat éppúgy, mint a színészeket kiszolgáló alagsori szintet. Utolsóként a színpad – a kivitelezés során vállalhatatlanul elrontott – oldalsó feljáratainak beton podesztjétől vettem fájdalom nélkül búcsút.

Szándékom szerint a színház kialakítása maximálisan tiszteletben tartja a szintviszonyokat: a nézőtér belesimul a lejtő lágyan kanyarodó felületébe, a színpadlemez pedig a lehetőségekhez képest legkisebb tereprendezési munkával készült. Bár a nézőtér a színpad tengelyére szimmetrikus területet foglal el, az egyre nyitottabb ívek mentén sorakozó padok kiosztása nem szimmetrikus: a padok közti közlekedők a jellemző érkezési irány, vagyis az apátság felé fordulnak. A domboldal görbéinek lágy-sága, rendezett rendezetlensége nem tűrte meg a merev szimmetriát sem. Miként a labirintus, úgy a szabadtéri színház is kizárólag az adott helyhez tartozik, az hívta létre, anélkül nem létezhetne.

A tervek véglegesítése során a megjelenő anyagok száma is egyre csökkent, míg végül a színpad helyszínen készülő és a műhelyben gyártott padok látszóbetonja és a minimális mennyiségű horganyzott acél maradt – ezt a kivitelezés némileg felülírta.

Az építési munkák 2010-ben elkészültek. A finom tereprendezés és a növénykiültetés befejezésével a kivitelezés okozta sebek begyógyítása még várat magára. Remélhető, hogy a gimnázium közelben épülő tornacsarnokának környezetrendezése erre is kiterjed majd.

108, 109. A megépült színház az Arcus temporum fesztivál idején

A szabadtéri színház elkészülte után nem sokkal elkezdte bevezetni mindazokat az eseményeket, amelyekről azt reméltük, élettel töltik meg a fesztiválok közötti időszakban. Rendszeresen benne a gimnázium irodalom- és drámaórái, a bazilika kivitelezése idején a diákmisszió helyszíne volt, adventi gyertyagyújtást is befogadott. Tágas, és a domboldalnak köszönhetően tetszés szerint tágítható tere, valamint jó akusztikája a nagyobb létszámú eseményeknek, így az iskolai évszónaknak és ballagásoknak is méltó helyet ad.

Pannonhalma nem hagyta érintetlenül tervezőjét. Építésként itt nyertem beavatást egy nagyobb léptékű együttműködésbe és elfogadásba. A beavatási folyamat harcait sebek, kis halálok és újjászületések kísérték. Az átadáskor a máskor sodró erejű *Arcus temporum* fesztivál egyetlen estére, a szabadtéri színház birtokbavételének estéjére korlátozódott. A kivitelezés végét követően hosszú ideig tartott, hogy valahogy „visszaszerezsem” a magam számára azt a Pannonhalmát, ami korábban a feltöltődés helye, bátorító és melengető „otthonom” volt.

110, 111. A színház ballagáskor és diákmisszió idején

112. A szabadtéri színház közelképe

Gérecz Balázs 2001-ben érettségizett a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban. 2006-ban szociológusként végzett az ELTE-n, majd még ez év nyarán Imre testvérként megkezdte a bencés novíciátust. 2009-2013 között Rómában végezte teológiai tanulmányait. 2012. szeptember 8-án tett ünnepélyes örök fogadalmat, 2013. november 5-én diakónussá szentelték.

MELLÉKLET

Beszélgetés Gérecz B. Imre OSB pannonhalmi szerzetessel

Szilágyi Klára: Először helyekről kérdeznék, amiket bejártál az ünnepélyes szerzetesi fogadalmad előtt. Itt jártál Pannonhalmán gimnáziumba, majd Budapesten egyetemre, onnan pedig úgy jöttél vissza Pannonhalmára, hogy szerzetes szeretnél lenni...

Gérecz Imre: ...és innen mentem tovább Rómába, nemzetközi bencés környezetbe, idegen nyelvterületre. Szociológus szemüveggel nézve egy olyan széles skálát jártam be, amelyet az emberek többsége nem. A különböző helyeken olyan emberi közösségeket, kapcsolat-hálókat tudhattam magaménak – amelyekben otthonosan mozgok, mégha nem is ott van az otthonom –, amik egymással nagyon nehezen kommunikálnak. Sok szempontból mások, távoliak. Tavaly, az ünnepélyes fogadalmamra minden körből meghívtam a számomra legfontosabb néhány embert, családomat, rokonaimat, falusi földijeimet, az osztálytársaimat a gimnáziumból, budapesti ismerősöket-barátokat, a pannonhalmi közösséget, diákokat, római diáktársakat és tanárokat – akik között volt koreai, afrikai, egyesült államokbeli... Rendkívül tarka társaság volt, nagy élmény volt őket ott a bazilikában egy közös ünnepelés keretében egymással együtt látni.

Tipikus falusi környezetből jövök, egy Ózdhoz csatolt faluban nőttem fel. Szüleimnek, nagyszüleimnek már a városban volt a munkahelye, de több kertrészünk volt, állatokat tartottunk. Reggel busszal mentünk be az általános iskolába – rendszeresen forgalmi dugó volt a tehéncsorda miatt –, esténként jártunk a frissen fejt tejért.

A gimnázium egy hatalmas váltás volt, az ország másik végébe jöttem. A beszédmódomon is kellett dolgoznom – otthon kissé palócosan beszéltem. Az ország minden pontjáról voltak osztálytársaim, ráadásul nyaranta, később egyetemistaként többeknél megfordultam: vendégeskedtem zalai vállalkozócsaládban, budai polgári miliőben, orosz lányi munkás panelben...

Azután jött Budapest, egyetem, kollégium a Városliget mellett. A főváros, amit az első években nagyon rühelltem: nem bírtam megszokni a zajt, a levegő minőségét, hogy éjszaka nem fekete az ég, hanem narancssárga és rózsaszín. A végére megszerettem, és szinte hiányzott.

Ehhez képest Róma egy egész más világ. Az is főváros, de idegen nyelvterület. Rómán belül is a bencés Szent Anzelm Egyetem és Kollégium egy külön sziget: a konyhanyelv az olasz, de a világ minden tájáról van ott a szó szerint is színes társaság. Ott már nem csak diplomát kellett szereznem – családomban én vagyok az első diplomás –, de rögtön a második és harmadik diplomát is, olaszul. A skála itt már nagyon eltávolodik a kis borsodi falucskától.

Szerzetesnövendékként, római egyetemi éveid alatt több monostorban is vendégeskedtél. Ezek között volt-e olyan, amelyik – bármilyen szempontból – kedvesebb a többinél?

Olyan nem volt, hogy egy.

Bose azért lehet ilyen, mert egy hihetetlenül élő, nagyon átgondolt hely, amely ennek tudatában is van. Sok tekintetben a mentalitásunkat nagyon hasonlóan éreztem. Ugyanakkor nagyon érződik ott ez a frissesség. Az ezeréves történelemnek az a fajta

tókesúlya, ami itt Pannonhalmán mögöttünk van, és a túlzott zizegéstől zsigerileg, valamilyen tudattalan szinten megóv – az ott hiányzik.

Praglia a bencés családon belül talán a legelőbb férfiközösség Olaszországban, de mindenképpen a legnépesebb. Rendkívül szimpatikus volt ott nekem az, ahogy igyekeznek a Regulához való hűséget a mindennapi életmódra lefordítani. A rengeteg kétkézi munka, a kozmetikumok készítése, a méhészet, a kertészet, a gyógynövény-kultúra, amibe ott dolgozgatva egy kicsit bele is kóstolhattam, ezek lenyűgözőek voltak. Nálunk az ünnepélyes fogadalom után szinte rögtön következik a diakónussá, majd pappá szentelés – náluk ez nem szokás: amikor éppen szükség van rá, akkor az apát kiválaszt a már életben és tapasztalatban is előrehaladott testvérek közül néhányat, akik erre nyitottak, és őket fölszentelteti. Ilyen apróságokban éreztem az életük szépségét. Viszont ott azt is éreztem, hogy mentalitásban tőlünk kicsit távolabb állnak, még akkor is, ha bencések.

A harmadik, ami nagyon pezsgő volt, de hát arról születéseknél fogva lekéstem, az a vitorchianói trappista nővér közösség. Hét-nyolc alapítás után is még mindig hetven-nyolcvan van. Dolgoztam együtt a nővérekkel, akkor volt a hatalmas februári hóesés ott Közép-Olaszországban, ők is jöttek nyolcan-tízen, hoztak lapátot, lavórt, amivel csak havat lehetett hordani, és nekiálltunk a vendégház teraszait felszabadítani a hó alól. Nagy vitalitást éreztem. Miközben nagyon hagyományos módon élnek, azt igyekeznek nagy szeretettel, életkedvvel és rátermettséggel megélni. Érezni lehetett, hogy beleadják magukat. A fiatalok, akiket munka közben megismertem, mind nagyon életrevalóak voltak. Vendégnek bármikor szívesen visszamennék.

Térjünk vissza Pannonhalmára. Magyarországon alig van ehhez fogható, lakóhelyként is évszázadok óta működő történeti épületünk. Milyen itt úgy élni, hogy ez a lakóhelyed? Gondolom, minőségi különbség van abban is, hogy gimnazistaként élsz itt, vagy pedig szerzetesként.

Igen, így van. Pannonhalma először egy nagy labirintus, ahol az ember tátja a száját és elveszettnek érzi magát. Diákként elég hamar bele lehet tanulni az épületbe, és az épületegyüttesnek lesz egy szelete, ami rendkívül otthonossá válik. Ma is, most már tanárként, bencésként, ha átjövök a gimnáziumba, óhatatlanul előhívja belőlem azokat az érzéseket, emlékeket, azt a zsigeri kötődést, ami itt kialakult. Megvan az a bizonyos háló, ahol két évig aludtam, meg tudom mutatni, hogy melyik ágyon, és a kétágyas vagy a négyágyas szobát is, ahol később laktam. Vagy a tanulóban: a diákok mindig elcsodálkoznak, amikor megmutatom, hogy balra bent a sarokban, az volt az én helyem, és hogy az miért volt jó és miért nem volt jó. Kialakul egy ilyen kötődés.

Később bencésként az ember nagyobb rálátást kap az egészre, ami Pannonhalma, és valahol szembesül azzal is, hogy hányféle ember jön ide, hányféle céllal vagy szerepben: mint diák, turista, koncertező színész, fesztiválózó érdeklődő, húsvéti vendég vagy munkatárs – ezek mind nagyon különbözőek.

Nekem egy kulcsfogalom lett, bár kicsit papírszagúnak hangzik, a „rendeltetészerű használat”. Rómában sokat gondolkoztam ezen – ott tanultam, miközben Pannonhalmán folyt a templom felújítása –, és valahogy ez a fogalom adta meg nekem a választ, hogy

mi a különbség aközött, ahogy mi használjuk ezt a teret, ahol lakunk, és aközött, ahogy mások – akár szakértőként is – beszélnek és tekintenek erre a helyre. Rómában a Circus Maximusban világosodott meg nekem, ahová a Szent Anzelmából, az Aventinus tetejéről rendszeresen le szoktam járni futni. Az most egy használaton kívüli tér, ahová a turisták mennek, lefotózzák, hogy valamikor itt volt a színház... De igazából az egy sportlétesítmény, és amikor mi, 21. századi emberek ott kocogunk, akkor valamelyest még rendeltetésszerűen tudjuk használni ezt a teret. A kocogásunk annak az emlékéét őrzi, amiért megépítették, amire szánták.

Valahogy így vagyunk Pannonhalmán is: nem azért vannak más szempontjaink, birtokviszonyunk ezekkel a terekkel kapcsolatban, mert akár a bazilikát, akár más épületeket ki szeretnénk sajátítani, hanem mert mi erre törekszünk, hogy rendeltetésszerűen használjuk ezeket a tereket. Ez néha konfliktusba kerül más szempontokkal. A rendeltetésszerű használat nyilván ma nem ugyanaz, mint 1800-ban, és már 1800-ban sem volt ugyanaz, mint 1400-ban vagy éppen 997-ben. Ez egy élő dolog, ami folyamatosan alakul, velünk együtt, és lehetnek olyan részei, amiket talán nehéz kívülről megérteni. Egy-egy változtatás előtt sokat beszélgetünk, szempontokat mérlegelünk, hogy mihez hogyan nyúlunk hozzá, de talán számunkra valahol ez a benső indíttatás a legmeghatározóbb, hogy mi próbáljuk rendeltetésszerűen használni ezeket a tereket.

Enzo Bianchi, a bosei közösség vezetője szerint a szerzetesközösségeknek „komoly lelkiismeretvizsgálatot kellene tartaniuk a tekintetben is, hogy élettereiknek, házaiknak, falaiknak milyen is a kommunikációs minősége: ezzel kezdődik ugyanis, hogy a közösség tagjai befogadottnak vagy kitaszítottak érzik-e magukat.”¹ Te ezt hogy látod, milyen élményeid voltak ezzel kapcsolatban?

Két dolog jut eszembe, mindkettő nagyon konkrét. Amikor beköltöztem növendéknek, akkor nagyon élveztem, hogy volt egyfajta szabadságom, elengedhetem dolgokat, tárgyakat is. A biciklimet az öcsémnek adtam, a laptopomat eladtam, könyveket, cd-eket, sok egyebet elajándékoztam. Így jöttem, és ezt nagy szabadságként éltem meg.

Ugyanakkor beköltöztem a növendékfolyosóra, ami egy elég szedett-vedett tér. Az a folyosó hét szobával a legfelső szinten van, a klauzúrának is a legeldugottabb részén. Több, mint 20 éve volt az utolsó nagy felújítás, egyenbútorokkal. Akkoriban még nagyon sok növendék volt, 18 évesen jöttek, és teljesen egyértelmű volt, hogy egy szobában ketten, a nagyobb szobákban négyen is laktak, emeletes ágyon, sok könyvespolccal. 25 év alatt ez annyit változott, hogy kevesebb növendék van, és már rég nem 18 évesen jövünk, az pedig evidencia, hogy mindenkinek saját szobája legyen. Ennek megfelelően az egész berendezés megváltozott: az emeletes ágyak helyére szimpla ágyak kerültek, a rengeteg polc megmaradt, esetleges és összevissza egyedi bútorok kerültek be. Kicsit olyan bútorraktár jellege lett a folyosónak.

Most van egy váltás: egy év alatt öten tettünk ünnepélyes fogadalmat, megszűntünk növendéknek lenni, kiköltöztünk a folyosóról. Komolyabb csapat csak jövő nyárra

¹ Enzo BIANCHI, *Nem vagyunk különbek. A szerzetesek mint jelentéktelen laikusok*, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2008, 326.

várható, így most vágtunk bele abba, hogy közösen átgondoltuk, és januárban elkezdjük a folyosó felújítását. Szeretnénk pár bútor megtartásával, felújításával valamiféle egységes, új bútorzattal felfrissíteni a szobákat, és alkalmazkodni ahhoz, hogy ezekben a szobákban most egyedül laknak, huszon-, harminc vagy akár negyven évesen, és most másként is működik egy szoba, mint korábban. Szeretnénk ehhez hozzáalakítani a teret.

Tavaly, amikor ünnepélyes fogadalmat tettem, elhagytam a növendékfolyosót, és kaptam egy szobát a klauzúrában, ahol lehetőségem volt arra, hogy a bútorzatot átgondoljam. Az egy izgalmas dolog volt, azt ott átgondolni. Egy barokk tér, amiben nagyon szép ívek vannak, de ettől nagyon nehéz is lesz a tér – nem egy téglatest, amiben nagyjából úgy pakolok, ahogy akarok. Azt hiszem, sikerült megtalálnom, hogy hova, hogyan és milyen bútort rakjak be, ráadásul úgy, hogy tágasság legyen a szobában, ami nekem nagyon fontos. Ott, ahol a vízcsap van, függönnyel le tudtam választani egy részt – Perjel atya viccesen ezt a „tudatalattimnak” nevezi, amit sem én nem akarok látni, sem másnak nem akarom megmutatni –, ettől viszont a maradék tér otthonos tud lenni, mert a ruhaszárító, a cipőkészlet, az elmosásra váró csészek nincsenek elől. Van egy polcrendszer, ahol számomra elegendő tér van a könyveknek, találtam egy szép és praktikus számítógépasztalt is az egyik sarokba, fölötte kezdődik a barokk ív, a számítógép körüli polcokon kényelmesen elférnek az egyebek is – ez így nekem most teljesen praktikus.

Azt gondolom, amit a bútorraktárról mondassz, ez Pannonhalmán egy állandó veszély. Menthetetlenül ki tudnak ilyenek alakulni, ha egy pillanatig is nem figyeltek oda. A bazilikára is korábban az volt az egyik – sarkított bár, de találó – mondás, hogy bútorraktár.

Így van. 1802 óta folyamatosan működő épületkomplexum vagyunk, aminek a szépsége mellett megvan az a hátránya, hogy nehezen születnek meg a döntések, hogy rendet rakjunk. A rendrakás sem olyan, hogy valaki – mondjuk a háziasszony – elhatározza, és akkor az úgy lesz, hanem harminc embernek kell összedugnia a fejét, és rosszabb esetben még engedélyeztetnie is kell. Viszont most, hogy az elmúlt években sok új épület készült Pannonhalmán, meg a házon belül is több belső felújítás történt, vendégszobák és egyebek, így több nagyon jó példa van arra itt a szűk környezetünkben, hogy egy belső tér, miközben új, hogyan tud nagyon egyszerű és funkcionális lenni, és hogy ebben az egyszerű funkcionalitásában sugall is valamit. Nevel valami olyan mentalitásra, ami nekünk szimpatikus.

Ha jól értem, akkor az, amit mi építészek itt az apátságban vagy akörül elkövettünk, az számotokra most mintául szolgál?

Igen, visszahat. Amikor az lett a feladatomban, hogy a növendékfolyosó felújítását kezdeményezzem, akkor nekem egy hivatkozási alap volt, hogy nézzük meg – akár egy vendégházban, egy teázóban vagy más helyeken – milyen tereink vannak, amihez képest egy bútorraktár jellegű növendékfolyosó már kontrasztos. Nagyon rossz üzenet, ha egy hozzánk érkező új tag felé a tér azt kommunikálja, hogy te egy bútorraktárba vagy befogadva. Mert nem oda fogadjuk, és nem is ezt az üzenetet szeretnénk felé közvetíteni.

Nehéz ebben megtalálni azt a kompromisszumot, ahol megvan minden szükséges, ami van, az valamifajta otthonosságot biztosít, ugyanakkor van valami egysége, letisztultsága, fegyelmezettsége is, és hogy emellett nem egy drága felújításról van szó, mert arra meg nincs meg sem a keretünk, sem a szándékunk. De azt azért gondoljuk át, hogy milyen tárgyakat vásárolunk meg és teszünk be egy térbe annak függvényében, hogy mi, akik ott növendékek voltunk az elmúlt években mire használtuk ezeket a szobákat, mik voltak a benyomásaink, mik az igényeink. Ez egy kihívás, de egy nevelő kihívás. Ha úgy nézzük, ez egy normál háztartás alaphelyzete, ha mi ezt más méretekben meg formákban is követjük.

Fel tudsz idézni olyan dolgokat, amik novíciusként segítetek vagy zavartak az otthonratalálásban? Nem csak a növendékfolyosóban, hanem az apátság egészét nézve.

Segített, hogy voltak – és aztán találtam hozzá újakat – olyan terek, helyek, zugok, akár az apátságon belül, akár kívül, amelyek az enyémekek lettek, hozzám nőttek. Imádkozni hol imádkozom, sétálni hol sétálok, olvasni hol olvasok, teázni hol teázok – ezeket a helyeket meg lehetett találni.

Zavarni több dolog is zavart. A szobámban a hideg: a fűtésrendszer ott nem az igazi, ráadásul a szobám a padlásfeljáró melletti szoba volt, amitől időnként szenvedtem. Néha zavart, hogy alattam egy olyan idős atya lakott, aki éjszaka időnként belealudt a tévzésbe, és a tévé úgy maradt – ilyen minden társasházban előfordul. A növendékkápolnának az a fala nagyon vékony, amelyikkel egy lakószobát választottak le abból a helyiségből, így ha akkor mentem a kápolnába imádkozni, olvasni, amikor a legszélső szobában lakó testvér zenét hallgatott – ami teljesen jogos, hogy a saját szobájában valaki zenét hallgasson –, akkor az úgy nem működött.

Zavart és zavar, de ehhez hozzá kell szokni, hogy nyáron reggel 9-től este 5-ig elég korlátolt az, hogy hová és hogyan öltözve tehetem ki a lábam a monostorból, mert rögtön turistalátványossággá válok.

Milyen számodra az apátság nyitottságát megélni? És most nemcsak a főépület nyitottságára gondolok, hanem a táguló határokra, az egyre több, egyre messzebb lévő épületre, ami mind hozzátok tartozik – mennyi kapcsolatot van ezekkel?

Hozzáteszem, az is fontos kérdés, hogy ebben az egész nagy épületkomplexumban hol vannak a mi saját tereink, amelyek csak a mieink, mint egy családi tér – merthogy nagyon kevés ilyen van. S valahol itt a térhasználatban lecsapódik, hogy mi egy alapvetően rendkívül nyitott közösség vagyunk, akik szeretünk befogadni, a térbe is befogadni embe- reket, amitől utána néha szenvedünk, merthogy nagyon leszűkülnek azok a terek és idők, amikor a saját tereinkben lehetünk. Például ha fejben el is fogadom, hogy a klauzúrán belül van a képeslap- és festménygyűjtemény, mégis feszélyez, ha összetalálkozom a tusolóból kilépve azzal a hölgygel, aki ezt a gyűjteményt gondozza. Ezek olyan dolgok, amelyek az otthonosság intimitását sokszor elveszik. Egy másik hétköznapi apróság, ahol ez a probléma megjelenik: az ebédlőnk a klauzúrán kívül van, ha az ebédlő maga klauzúra is.

Az ebédlő bejárata előtti hirdetőtábla azonban, ami a szerzetesközösségnek szól, már a klauzúrán kívül van, ezért nem csak mi olvassuk, hanem sokan mások is. Így miközben mi nagyon szívesen vagyunk nyitottak, aközben szenvedünk is ettől.

A másik probléma az, amit említettél, hogy Pannonhalma egy annyira komplex világ – épületben, intézményrendszerben, emberekben –, hogy mondjuk egy tavaszi hétköznap, amikor itt van a 300 diák, a 250 alkalmazott, esetleg vendégek is, turistacsoportok, beszélőtök, akkor nem ritka, hogy ezer embernél is több van itt egyszerre. Nekünk is kérdés, hogy vagyunk képesek egyben tartani ezt az egészet, és hogy mennyire tudunk azzal megbarátkozni, ami viszont egy kényszer vagy egyszerű realitás, hogy nem lehet minden bencésnek minden részlethez és minden épülethez ugyanannyi köze.

A korábban említett „nyári napok 9-től 5-ig” problémában az új látogatóbejárat nyújt-e megkönnyebbülést?

Ezt még nem látom, még nagyon friss. Ugyanakkor így is marad közös halmaz, hiszen a templomot meg a kerengőt nem vonhatjuk ki a turizmusból: az nem csak a miénk, az mindenkié, aki hozzánk látogat. Teljesen jogos igény, hogy itt Pannonhalmán az emberek azt szeretnék megnézni, még akkor is, ha számunkra néha feszélyező, amikor a headsetet a fején hordó turistaáradat összetalálkozik a templomban a napközi imaórára érkező bencésekkel. Olyankor nagyon érződik, hogy nem ugyanazt csináljuk és nem ugyanarra használjuk azt a templomot. Kérdés, hogy ezen lehet-e bárhogy segíteni.

Elérkeztünk a Bazilikához. Te mennyire vettél részt a felújítás előkészítésében?

Ez egy több évtizedes történet. A kezdetén, a Bazilika Műhely első néhány éve idején még nem voltam bencés, még egyetemista voltam. Utána, amikor már arról volt szó, hogy záros határidőn belül talán lehet rá pénzt nyerni és elindulhat ebből valami, akkor pedig minden alapkérdést közösen megrágtunk. Az első néhány igen alapvető körön így már mint egyszerű szerzetesnövendék részt vettem. Több szavazás is volt, hogy mi az, amivel tudunk azonosulni, mi az, amivel kevésbé, ötletek jöttek elő, szempontok. Ez egy nagyon komplex dolog volt, mert egyrészt volt a közösség, amelynek egyfajta animátora a Bazilika Műhely, és volt egy döntéshozó szerv is, az előljárók a Főapát úrral. Emellett ott volt a tervező, aki a konkrét tervek elkészítésében volt illetékes, és többnyire több alternatívát is felkínált. Voltak olyan közösségi szempontok, amiket ő integrált a saját tervébe, de voltak olyan javaslatok is, amit a tervezők hoztak be, és aztán a közösség azonosult vele. Volt olyan is, amivel nem. Nyilván ennek még egy külön vetülete, hogy az építészeti fórumokon, műemlékvédelemben komoly engedélyeztetési feladatok voltak, amikkel azonban nem a közösség foglalkozott, hanem a Bazilika Műhely és az előljárók.

A mérték, ahogyan ebben a folyamatban részt tudtál venni, az neked megfelelt?

Ha több lett volna, az szerintem már túl sok lett volna, és objektíve mindenkinek be kell látni, hogy lehetetlen egy olyan megoldáseggyüttest találni, ami mindenkinek szíve

csücske. Viszont az egész egy folyamat volt, ahol azokkal, akikben volt erre nyitottság, egymásra lehetett hangolódni, a szakmai és racionális szempontokat figyelembe véve alakítani lehetett a saját álláspontunkat, az egész viszonyunkat a bazilikához. Többször volt, hogy próbabútorokkal miséztünk, imádkoztunk, próbálgattuk a teret, milyen lenne az új bútorokkal. Amikor pedig már átadatott a bazilika, akkor is még alakítottuk a világítást és egyéb finomságokat. Tehát ez egy olyan folyamat volt, amibe emberileg is bele lehetett érni.

A végeredményt milyennek látod? Mennyire tudsz vele azonosulni?

Sokszor úgy érzem, hogy ez a templom bizonyos szempontból nem ugyanaz a templom, mint ami előtte volt. Nem tudok ugyanúgy az altemplom lejárata elé kitett összecsukható székre leülni, és egy kicsit félreeső helyen megbújni az imádságon. Stallumban imádkozni teljesen más élmény, mint összecsukható széken. Többé nem egy ideiglenes oltár körül misézünk, hanem van egy valódi kő oltár, aminek ráadásul tekintélye van, ami körül össze lehet jönni.

A térben új, és ezért nagyon hálás vagyok, hogy a világítás most jobban vonz, hogy szolozsma előtt vagy után kicsit még úgy elüldögéljek. Az egész térnek – főleg hogy kikerült a szószék, ami addig megtörte a teret – egy letisztultabb ritmusa lett. Előtérbe került a templom meditatív atmoszférája, ami korábban is megvolt, csak nem látszott.

Eleinte nagyon furcsa volt a Szent Márton üvegablak helyett a mostani ónix ablak. A fejemben nagyon erősen támogattam, hogy kikerüljön, mert egyrészt Szent Márton éppen arról volt híres, hogy nem főpapként öltözködött és viselkedett, hanem megmaradt egyszerű szerzetesnek püspökként is, és ezért ki is nézték őt püspöktársai – ő a koldust megsegítő szent, úgy is marad meg az emlékezetében mindenkinek. Másrészt ha így is lett volna ábrázolva, akkor is az egy Istent ábrázoló szimbólum helyén senkinek nincs helye, még Mártonnak sem. De az a letisztult, a fényt átterestő, a mögötte lévő épületrész látványát be nem engedő megoldás, amiben ugyanakkor van egy kereszt is, egy Krisztus-szimbólum, és – amit az egyik vendég mondott, és erre soha nem gondoltam – kicsit eukarisztikus szimbólummá is vált, annak a maga végtelen egyszerűségében van egy olyan gazdagsága, amiért meg lehetett szeretni. Azt veszem észre magamon, hogy könnyen eleresztettem a régit, kikopott az emléke.

Hiányolom, hogy keresni kell azokat a tereket, ahol diszkrétan le lehet ülni egyedül imádkozni. A vágyaink szerint ilyen lenne a szentély, de a szentélyben ott van az az iszonyú robusztus kőoltár, aminek az 1800-as években nyilván megvolt a maga létjogosultsága. A főapát ott mutatta be a főpapi misét, és annak olyan robusztusnak kellett lennie, hogy a főapát teljes főpapi méltóságát kifejezze, szó szerint súlyt adjon neki. Részben menti a helyzetét, hogy áthoztuk oda a tabernákulumot, de valahol használhatatlanná teszi a szentély terét. Nem engedi máshogy használni, mint ahogy az 1800-as években a főapáti nagymisére Storno megálmodta, viszont az ma már olyan disszonáns, hogy eszünkbe sem jut.

Ahogy ott van a maga súlyával, zavar, hogy felmenj oda és ott imádkozz?

Többször próbálkoztam, és egyszerűen nem megy, nem működik. Monumentális és rideg az a tér. Ott van az ember orra előtt egy ilyen hatalmas baldachinos oltár. Nem arra készült, hogy ott csendben imádkozzanak az emberek, hanem hogy a pontifikális miséhez asszisztáljanak. Most is sugallja, küldi a térbe ezt az eredeti üzenetet. Amikor a félhomályban a baldachin tetején a kis kereszt belóg a nagy ablakba, az lehet egy esztétikai és lelki élmény is, vagy amikor megcsillan egy kicsit ott az aranyozott kereszt Máriával és Jánossal, abban is van valami, ezeket tudom benne szeretni. Most, hogy a stallumokban 12 sárgásfehér pislákoló fény van és fönt pedig, a tabernákulumon egy virasztó vörös mécses, ami a 12 apostolra és a hegyen virasztó Jézusra emlékeztetve ad valamiféle bensőségességet... de az egész, mint műtárgy nagyon idegen.

Messze van, de sokat beszélünk a közösséggel arról, hogy mi legyen a szentéllyel, hogyan tudnánk bekapcsolni a bazilika vérkeringésébe. Mindig is egy szeparált tér lesz, mert adottságai folytán nem bír integrálódni a bazilika egészébe, de nekem az a gondolatom, hogy éppen ezt lehetne kihasználni, ha van arra hajlandóság, hogy ezt a teret mégiscsak használhatóvá tegyük. Ne csak mint egy üres szimbolikus teret, vagy mint egy tömegmiséken kényszerből benépesített teret, hanem például az egyéni imádság tereként.

Felmerült az is, hogy a szentély lehetne az a hely, ahol kisebb csoportokkal lehetne misézni, mert a bazilikában most nincs ilyen tér. Az altemplomban voltak próbálkozások, de ott a négy oszlop erősen korlátozza a láthatóságot, így az altemplom minden misztikus telítettségével együtt is egy kompromisszumos megoldás. Amíg nem volt stallum, addig lehetett a plánumon az oltár köré rakott szétnyitható székekkel misézni – most már nem lehet, és ezt el kell fogadni. A szentély éppen a szeparáltságából adódóan lehetne az a tér, ahol például egy mobil oltár segítségével ki lehet alakítani egy ilyen helyet. Ez azonban szintén csak akkor működik, ha nincs ott a baldachinos főoltár.

Az örökfogadalmadra már ott, a megújult térben került sor.

Igen, az nekünk egy nagy többlet volt, mi voltunk ott az elsők. Beleilleszkedtünk abba az eseménysorba, hogy volt a templomszentelés, volt az első temetés, András főapát úr temetése (az is valahogy nagyon erőssé tette, hogy az első halott, akitől búcsúztunk, éppen ő, az öreg főapát volt), majd a tanévnyitó és a mi fogadalmunk. Mindez úgy tíz nap, szűk két hét leforgása alatt történt. Ráadásul amikor az oltár kövét és alatta a Szent Adalbert ereklyét elhelyezte a közösség (még Rómában voltam), akkor az ereklye mellé került egy kis dokumentum, ami elbeszélte, hogy amikor a templom épült, mi minden történt a világban, Magyarországon és a közösségben, és abban a dokumentumban szerepel, név nélkül, hogy ebben az évben három testvérünk készült örökre elkötelezni magát Krisztus mellett a bencés közösségben. Tehát ott vagyunk az alapoknál, és ez egy megtiszteltetés, hogy minden szempontból részei lehetünk a térnek.

Sokféle érzés keveredik itt az emberekben. Egyrészt van a nosztalgia azoknál, akik ismerték, látogatták a templomot korábban. Másrészt vannak elvi, kicsit ideologikus vélemények, akár pro, akár kontra, amik sokszor úgy fogalmazódnak meg, hogy akik

megfogalmazzák, azok vagy keveset, vagy akár nem is voltak itt. Lehet a bazilika mostani terét szeretni, nem szeretni. Én azt gondolom, hogy használni kell, és utána lehet valamit mondani róla. Nyilván ez az itt élő szempontja. Elfogadom és megértem, hogy sokaknak meg szakmai szempontjai vannak, de a szakmaiságnak meg nem szabad arról megfeledeznie, hogy nem műemléket építünk vagy felújítunk, hanem templomot meg lakóházat meg boltot meg hidat. Ami idővel műemléki értéket kaphat, de meghal, ha csak az van.

Most a bazilika olyan, mint egy új, frissen szabott ruha, amit nagyon a mi mostani méreteinkhez szabtak, ugyanakkor még nehezen merünk hozzányúlni, nehezen merünk díszíteni benne, keressük a virágnak a helyét, a keresztnek a helyét, a magunk helyét, a tánclépéseknek a helyét. Ízlelgetjük, és közben idomulunk egymáshoz. Kicsit ilyen élmény most a bazilikában lenni, mint amikor egy új cipőt, kabátot kezd el hordani az ember.

Pannonhalma, 2013. december 15.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Szent Benedek Regulája. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005.

Enzo BIANCHI, *Nem vagyunk különbek. A szerzetesek mint jelentéktelen laikusok*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2008.

Hannes BÖHRINGER, *Szinte semmi. Életművészet és más művészetek*. Balassi Kiadó, Budapest, 2006.

Enrico BORDIN, Sante CASONATO & Lorena MION, *L'Abbazia di Santa Maria di Praglia, motivazioni e fortune nella secolare interdipendenza tra insediamento monastico ed impianto architettonico*. Diplomadolgozat, Accademia di Architettura, Venezia, 1988-89.

Louis BOUYER, *Építészet és liturgia*, Agapé, Szeged, 2000.

Callisto CARPANESE & Francesco TROLESE, *L'Abbazia di Santa Maria di Praglia*. Silvana Editoriale, Milano, 1985.

Frédéric DEBUYST, *A hely szelleme a keresztény építészetben*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005.

Frédéric DEBUYST, *Chiese. Arte, architettura, liturgia dal 1920 al 2000*. Silvana Editoriale, Milano, 2003.

DOBSZAY László interjú = *Ezredvégi beszélgetések* (szerk. MONORI M. András, TILLMANN J. A.), Kijárat Kiadó, Budapest, 1998.

FEHÉRVÁRY Jákó, *Néhány gondolat a Pannonhalmi Bazilikáról mint a liturgia teréről*. = 2003/3, Pannonhalmi Szemle, Pannonhalma.

FERKAI András, *Úr vagy megélt tér? Gondolatok az építészeti térről*. = Pannonhalmi Szemle 2002/2, Pannonhalma.

FERKAI András, *A fény rétegei. A Pannonhalmi Főapátság Szent Márton templomának felújításáról* = Metszet, 2012/6.

Alberto FERLANGA & Paola VERDE, *Dom Hans van der Laan. Works and Words*, Architectura & Natura, 2001.

Michel FOUCAULT, *Más terekről. Heterotópiák (1967)*.
www.exindex.hu/index.php?page=3&id=253 (2013.12.20.)

Martin HEIDEGGER, *Építés, lak(oz)ás, gondolkodás = SCHNELLER István, Az építészeti tér minőségi dimenziói*, Terc, Budapest, 2005.

Martin HEIDEGGER, „...Költőien lakozik az ember”, T-Twins Kiadó, Pompeji, Budapest, Szeged, 1994.

Hermann KERN, *Through the Labyrinths*, Prestel, 1998.

Kristina KRÜGER, *Szerzetesrendek, kolostorok*. (Rolf TOMAN szerk.) Vince Kiadó, Budapest, 2007.

Hans VAN DER LAAN, *A formák játéka. A formák kifejezőereje*. = Pannonhalmi Szemle, 2013/1, Pannonhalma.

MORAVÁNSZKY Ákos, *Mérték és súly. Peter Zumthor két épületéről*. = arc'1, az Új Magyar Építőművészet melléklete, Budapest, 1998.

John PAWSON, *Az egyszerűség manifesztuma*. = Pannonhalmi Szemle, 2008/4, Pannonhalma.

John PAWSON, *Minimum*. Phaidon Press, London, 1996.

PUSKELY Mária: *Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz*, Bencés Kiadó, Budapest, 1995.

Paolo SANTARCANGELI, *A labirintusok könyve*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1970.

Philibert SCHMITZ, *A bencések civilizációs tevékenysége a XII-től a XX. századig*, I., II., Bencés Kiadó, Pannonhalma, 1998, 2005.

Deyan SUDJIC, *Chants would be a fine thing*, The Observer, <http://www.theguardian.com/artanddesign/2004/sep/05/architecture> (2013.12.20)

Matt TYRNAUER, *The shape of silence* = The Telegraph, <http://www.telegraph.co.uk/culture/3656801/The-shape-of-silence.html>

VARGA Mátyás, *Kint és bent. A bencés szerzetesség tér-képe*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005.

VARGA Mátyás, *Nyitott rítusok. Kortársunk-e a művészet?* Vigilia Kiadó, Budapest, 2008.

VARGA Mátyás, *A gyanússá vált gyanakvó. Esztétikai és teológiai töprengések a (kortárs) művészetről*. = 2000 irodalmi és társadalmi havi lap, 2008/11, Budapest.

Dr. VÁRSZEGI Asztrik et al. (VARGA Mátyás szerk.), *A Pannonhalmi Bazilika felújítása*. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 2012.

Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma ezer éve. (TAKÁCS Imre szerk.) I-II., Pannonhalmi Főapátság, 1996.

Vukoszávlyev ZORÁN, *A fehér csend teljessége. Nový Dvůr trappista monostor, Dobrá Voda, Csehország*. = Alaprajz 2007/5.

KÉPEK FORRÁSA

Antal Máté: 78, 79, 80.

Bujnovszky Tamás: 87, 88, 89, 91, 92.

Callisto Carpanese, L'Abbazia di Santa Maria di Praglia: 16.

Civertan: 74, 76, 77, 78.

Czigány Tamás: 81.

Editioni di scritti monastici, Abbazia di Praglia: 8, 9, 10, 19.

Erő Zoltán: 1, 33, 100, 105, 109, 9.

Alberto Ferlanga & Paola Verde, Dom Hans van der Laan. Works and Words: 44, 45, 46, 47.

Google Earth: 35, 43, 54, 59.

Hartmann Gergely, Szilágyi Klára: 7.

Horoáth Tamás: 108, 110, 111, 76.

Hermann Kern, Through the labyrinths: 97, 98, 99.

John Pawson építészirodája: 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 90.

Stiftsbibliothek St. Gallen: 5, 6.

Szilágyi Klára: 2, 3, 15, 18, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 69, 70, 75, 82, 84, 85, 93, 94, 95, 96, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 112. **29, 47, 65.**

Veres Ádám: 72, 86.

www.monasterodibose.it: 55, 56, 57.

www.praglia.it: 11, 12, 13, 14, 17, 20, 21, 24

wikipedia: 31, 32, 34, 40.

A TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK, KIÁLLÍTÁSOK

SZILÁGYI Klára & ERŐ Zoltán, *Középkori – historizáló – kortárs. Beszélgetés Dávid Ferenc művészettörténésszel a Pannonhalmi Bazilika felújításáról.* = Műértő, 2013. április.

SZILÁGYI Klára & VAJDA Szabolcs, *Pannonhalma kertjei.* = 4D Tájépítészeti és kertművészeti folyóirat, Budapest, 2010/20.

SZILÁGYI Klára, *Labirintusjárás.* = Pannonhalmi Szemle, Pannonhalma, 2009/2.

SZILÁGYI Klára, *Cinkét a medvéhez – két bencés alkotás párhuzamos elemzése.* = Térformálás, tárgyformálás III., Terc, Budapest, 2007.

SZILÁGYI Klára, *Hospodárkert – szabadtéri színház, Arborétum – labirintus, Gyógynövénykert – teaház = Pannonhalma kortárs építészete.* A Pannonhalmi Főapátság időszaki kiállítása, 2011. (kurátor: NAGY Tamás)

SZILÁGYI Klára, *Szagrális terek történeti áttekintése = Tér és imádság.* A Pannonhalmi Főapátság időszaki kiállítása, 2007. (kurátor: CSILLAG Katalin)

SZILÁGYI Klára (kurátor), *Van egy kert,* A Pannonhalmi Főapátság időszaki kiállítása, 2007.